ASBÓTH JÁNOS

MAGYAR

CONSERVATIV POLITIKA.

HARMADIK KIADÁS.

BUDAPEST.
LÉGRÁDY TESTVÉREK.
1875.

ASBÓTH JÁNOS

MAGYAR
CONSERVATIV POLITIKA.

HARMADIK KIADÁS.

BUDAPEST.
LÉGRÁDY TESTVÉREK.
1875.

Asbóth János Iratai:

1849—1866.

ADALÉKOK

A KÉNYURALOM-ELLENES MOZGALMAK

TÖRTÉNETÉHEZ.

Az Asbóth-család irataiból. — Ára 1 frt 60 kr. — Ráth Mór 1871.

UEBER DIE GRENZEN DER BERECHTIGUNG

des

NATIONALITAETEN-PRINCIPS.

Zur Nationalitäten-Agitation.

Preis 25 kr. — Gustav Bicke'. 1869.

BALOLDAL ÉS SZABADELVÜSÉG.

(Irta X. Y.)

Ára 70 kr. — Emich Gusztáv. 1868.

PÁRISBÓL.

Második jutányos kiadás. — Ára 80 kr. — Diszkötés 1 frt 40 kr. — Aigner Lajos. 1868.

ASBÓTH JÁNOS

MAGYAR

CONSERVATIV POLITIKA.

HARMDIK KIADÁS.

BUDAPEST.
LÉGRÁDY TESTVÉREK.
1875.

TARTALOM.

NYILT LEVÉL

NAGYMÉLTÓSÁGÚ

SZENDE BÉLA MINISZTER URHOZ.

Nekem mindegy, kinek hogyan tetszik rólam vélekedni, minő viszonyban tetszik velem lenni. Sőt függetlenségemet abban találom, hogy magamban is elég tudok lenni önmagamnak, hogy ha kell. De megszünvén köztünk a hivatalos viszony, fenmaradhat az, mely fennállott annakelőtte, fennmaradhat addig, a meddig neked tetszik. Mert részemről semmit sem tartok helytelenebbnek, mint közügyi differentiákat átvinni a magánviszonyok terére. Tudok distingválni az egyén és a minister közt. De épen mivel tudok és akarok, személyes tekintet nem gátolhat abban, a mit elmondandó vagyok a ministernek.

Ugy vagyok meggyőződve, hogy rajtam flagrans jogsértést követtetek el. Jogaimról lemondhatok, a meddig határozni rajtam áll. Megtámadott, kétségbe vont jogaimat mindenkor védelmezni fogom körömszakadtig. Legegyszerübb volna kárpótlási pert inditanom, civilis keresetet szerzett jogaim érvényesitésére. Ha van biró az országban, meg kellene nyernem. De szégyelném perelni a magyar kincstárt azon állapotában, melybe azon rendszer ejtette, melylyel nem én, hanem eljárástok által ti magatok azonosítottátok magatokat. És így perellek téged itten, a nyilvánosság előtt, védelmezem jogomat és magamat nyilvánosan, mivel nyilvánosan,

bár nem nyiltan vádoltatok, félhivatalos közlemények által, nyilvános végrehajtása után egy önkényes, mert szabályellenes itéletnek s egy megalázni akaró büntetésnek, melyet semmiféle szabályszerü eljárás, sem vád, sem védelem nem előzött meg.

Ezeken magasan felül állónak érzem ugyan magamat. Felülállónak tudatában annak, hogy nem tettem egyebet, mint hogy önérdékeim tekintése nélkül teljesitettem egy szent kötelességet, kimondva olyanokat, miknek kimondását szükségesnek ismerte mindenki, miket érzett mindenki, de kimondani nem mert senki. Mindegy lehetett nekem azután az, hogy mi történik velem. De védelmeznem kell becsületemet eljárástok ellen, mely úgy tüntethetne fel, mintha kötelességem ellen vétettem volna. Én pedig nem csak mint a haza hű polgára érzem fellépésemet igazoltnak, hanem meg vagyok nyugtatva az iránt is, hogy kötelességem ellen nem vétettem mint köztisztviselő sem.

Magad tudod legjobban, hogy nem használtam fel semmit is, a mit hivatalosan tudtam volna meg. Mondtam ugyan, hogy állásomban alkalmam volt tanulmányozni védügyeinket, de ez magában értető lett volna, ha nem mondom is, tanulmányozhattam volna ez ügyeket amaz állás nélkül is, és mire sem támaszkodom, a mihez csak ezállásnál fogva juthattam volna. Ha említem a harczrend és a békeelhelyezés közti ellentéteket, tudod, hogy a hadsereg harczrendje soha kezemben sem volt, s a mit mondok, nem egyébb, mint egyszerü, de minden szakavatott előtt kézzelfogható következtetés a fennálló rendszerből. Magad tudod legjobban, hogy a hivatali titok határánál megállottam, mert ha ez nem lett volna előttem szent, ha minden tekintet nélkül akartam volna a rendszerre támadni, tudod, hogy lett volna kezemben eszköz olyan, hogy felhasználására ingadozott volna alatta a föld. Nyugodtak lehettek, ezt

nem fogom tenni soha, a becsületem védelme alatt álló hivatali titok tőlem nem fog kikerülni soha.

Nem vétettem a függelmi és fegyelmi viszony ellen sem semmiben. Nem támadtam meg sem a minisztereket, sem politikájukat. Megtámadtam gróf Andrássyt, mert a bajok okozóját, a haza sülyedésére vezetett rendszer teremtőjét és lelkét benne láttam és nem tárhattam volna ki e nélkül nyíltan [a hibákat, a mit viszont orvoslásuk előfeltételének tekintettem. Megtámadtam végül, mert meg voltam és meg vagyok győződve, hogy azon varázs megtörése nélkül, melyet személye felfelé és lefelé gyakorolt, bajaink orvosoltatni nem fognak soha. És ezekben is loyalis, söt kiméletes voltam, egy hajszállal sem mentem tovább, mint a meddig mennem kényszerítettek e czélok. Sehol sem nyilatkoztam gróf Andrássyról oly modorban, mint például ő nyilatkozott egy magyar herczegnő termeiben egyik minisztertársáról.

De eltekintve attól, hogy közjogunk értelmében közös miniszter hatásköre Magyarország külön ügyeire nem terjed, s így fegyelmi s függelmi viszonyban magyar köztisztviselő közös miniszterhez nem is állhat: hivatkozom arra, hogy a közös külügyminisztert és politikáját nem érintettem egy árva szóval sem. Avagy beszéltem- e arról, hogy külügyi polikánk minden önállóságát az ő vezetése alatt elvesztette? Hogy keveset különbözünk ebben a tekintetben a bajor vagy a württembergi királyságtól? Hogy nem csak könnyü fenntartani, de nehéz volna fenn nem tartani a barátságot, a meddig önállóságunkról teljesen lemondva, barátainknak magunkat teljesen alárendeljük? Hogy így isolálva leszünk a legelső esetben, midőn valamely kivánságát nem teljesithetnők? Beszéltem-e vala-

mit arról, hogy szolgálatában barátainknak nyomni a Portát, saját jól felfogott érdekeik ellen túlkapásokra biztatni a fejedelemségeket, zavarokat mesterségesen termelni délkeleti határainkon, a hol biztosak volnánk a zavartalan status quo fenntartása mellett, rosz politika? Hogy rosz politika: táplálni ottan a függetlenségi és önállási velleitásokat, a terjeszkedési vágyakat, melyek úgyis a Tiszáig terjednek? Hogy addig a meddig oly gyöngék és rendezetlenek vagyunk, mint ma, hiba volna követni azt a politikát, mely hiba volt az erős Francziaországra nézve is, hogy e politika brillans eredményekre vezethet ugyan, de csak olyanokra a minőkre vezetett Andrássy belpolitikája, olyanokra melyeket a jövő drágán fizet meg? Mondtam-e valamit arról, hogy ujabb Schleswig-Holstein felé megyünk, hogy nekünk ma legkevésbé szabad délkeleti határainkon akár Piemontokat, akár Toscanákat teremteni? Minderről, ámbár szivemet nehezen nyomták, mivel hivatalnok voltam, hallgattam.

Én csak Andrásyról, a magyar miniszterelnökről irtam, a ki a historiáé. És nem lett-e volna szabad akkori tetteit birálnom, midőn maga Andrássy minisztertársa ellen, Beust ellen, mikor minisztertársa volt, — midőn tehát a közszolgálat érdeke is, a loyalitás is azt kivánta volna, hogy felmerülő differentiák akár a minisztertanácsban intéztessenek el, akár Ő Felsége elé vitessenek, — köztisztviselők által, hivatalos megbízásból iratott hirlapi czikkeket? Midőn Tóth Vilmos saját miniszterelnöke, gróf Lónyay Menyhért ellen iratott czikkeket? Midőn a miniszterelnöki sajtóosztályból Szlávy alatt hivatali elődje ellen kerültek czikkek? Ez mind helyes volt, de nekem nem lett volna szabad egy volt miniszterelnök, egy volt rendszer ellen irnom?

Mert azt újra hangsúlyoztatom, hogy én sem a mostani rendszer, sem a mostani miniszterek

ellen nem irtam. Ha ti magatokat azonositjátok azon rendszerrel, mely az országot oda juttatá, a hol van, ám tegyétek; ez a ti bajatok! Én nem tettem. Én ellenkezőleg azt hittem, hogy ti épen ezeket a bajokat orvosolni akarjátok és ehez kivántam én is hozzájárúlni. Tetteiteket és rendszerteket nem támadhattam meg már csak azért sem, mivel sem a rendszert, sem a tetteket nem láttam. Láttam bizonyos jóakaratú igyekezetet, láttam bizonyos ösztönöket, constatáltam azt is, hogy ezek conservativ ösztönök, és ezeket meg is dicsértem. De látom az államháztartás rendezésének nagy feladatával szemben a nagy tehetetlenséget is, bár erről, mivel felebbvalóim voltak szóban, hallgattam.

Védelmeztem magamat a hivatalos kötelességek, a fegyelem és függelem megsértésének vádjai ellen, és hiszem, nem is fogod megtagadhatni tőlem, hogy kötelességteljesítő, használható hivatalnok voltam. Arra nézve, hogy átalán politikai véleményt nyilvánítani mertem, nem kell magamat védenem. Egyszerűen tiltakozom az ellen a felfogás ellen, hogy a tisztviselő politikai meggyőződéssel nem birhat, vagy birhat, de csak titokban, hogy puszta gép a kormány kezében, és hazafi-kötelességeitől és jogaitól, melyek közé a szabad politikai véleménynyilvánítás első sorban tartozik, elesett az által, hogy hazájának szolgálatába állott. Ezáltal az ország maga az elvtelenségre utalná tisztviselőit, mert ha a tisztviselő a kormánytól eltérő politikai meggyőződéssel nem birhat, akkor ott, a hol a kormány, mint a parlamentarismus mellett mindenütt, pártkormány, egyenesen az elvtelenségre volna utalva, arra volna utalva, hogy minden kormányváltozással elvét változtassa, a mi elvtelenség volna, vagy mondjan le, a mi Amerikában szokás, de nálunk állandóan alkalmazott tisztviselők mellett, nonsens volna.

Világos, hogy az alkotmányosság is az ellenkezőt követeli, mert a hol a tisztviselőség puszta eszköz, ott az absolutismusnak és nem az alkotmányosságnak lesz támasza. Én tehát még akkor is, ha a fennálló rendszerrel ellenkező politikai nézetet nyilvánitottam volna, — ámbár ujra hangsulyoztatom, hogy a mostani kormányt nem támadtam meg — tisztviselői kötelességemmel, ha ugyan alkotmányos és szabad országban élünk, ellentétbe nem jutottam. Hivatkozom arra, hogy még Poroszországban is, és Bismarck vaskeze alatt is, a hol ugyancsak komolyan veszik a fegyelmet és a hivatali függést és jelesen a „conflictus" idejében az ellenzék főerejét a tisztviselők állitották ki az országban és az országgyülésen egyaránt, és secaturáknak ugyan ki voltak téve, de ebbeli jogukat kétségbe vonni, ellenük e miatt keresetet inditani senkinek sem jutott eszébe. Alkotmányos, parlamentaris országban a tisztviselő és különösen az önálló referádával megbizott, meggyőződését illetőleg a következőkhöz kell hogy tartsa magát: hivatalos teendői körében, ha nézete más mint a miniszteré, a szolgálat érdekében ez ellenkező nézetét ki kell ugyan fejtenie, és én is, mint referens, ehhez tartottam magamat mindig, de ha a minisztert capacitálnia nem sikerül, végre kell hajtania azt, és úgy, a mit és a hogyan a miniszter kivánja, mert ez a felelős, ezé lesz a tény, és hivatalos teendőiben a felelős miniszter alá rendelt tisztviselő igenis csupán eszköz, épen a miniszteri felelősségnél fogva, a ki eltérő meggyőződését csak annyiban óvhatja, a mennyiben figyelembe vétel végett a miniszter elé terjesztheti. E nélkül kormányozni nem lehetne. De hivatalos teendői körén túl ember és szabad polgár a tisztviselő is, annak minden jogaival.

Tudom, hogy nálunk nem igy szokott lenni; tudom, hogy nálunk, kivált a választások közeled-

tekor szeretnek példát constatálni az oly tisztviselő ellenében, a ki a miniszterétől eltérő véleményt nyilvánitani mer. Hiszen nálunk a tisztviselőt a választásokhoz is commandirozni szokták. Hiszen nálunk minden és minden kortesszempontból történik. A leghasznavehetlenebb tisztviselő protegáltatik kortesszempontból, elnyomatik a legjobb is kortesszempontból. Ezért annyi a hasznavehetetlen ember a legfontosabb állomásokon is.

És mivel az egész eljárás, melyet ellenem megindítottatok — tudom hogy, és tudom, hogy melyik minisztereknek a minisztertanácsban kijelentett különvéleménye ellenére, — alapjában jogtalan volt, csak természetes következmény és kényszerű szükség volt, hogy végrehajtani is csak a formák, a fennálló szabályok megsértésével, ujabb jogtalanságok segélyével lehetett. Igy történt, hogy ez ügyben kiadott első rendeleted szerint ellenem a fegyelmi eljárás az általam „ismert szabályok értelmében" megindíttatott. Második rendeletedben „a fennforgó körülmények folytán" a fegyelmi eljárás megszüntetendőnek találtatott. Igen természetesen, mert „az általam ismert szabályok értelmében" és „fegyelmi eljárás" mellett ellenem eljárni nem lehetett volna, azt magad is csakhamar beláttad. És ezért a szabályok mellőzésével, fegyelmi eljárás, a szabályok által előirt előleges vád és védelem nélkül hajtatott rajtam végre az, a mi az épen általad kiadott fegyelmi szabályzat értelmében a legsúlyosabb fegyelmi büntetés.

Nem panaszképen, hanem védelemképen, és még inkább igazolásképen mondtam el ezeket. Panaszom nincs. A mit el akartam érni, azt elértem. A közvélemény karolta fel tettemet. Munkám hatását mi sem csorbithatja. Hogy velem mi történik, az nekem mindegy. Ezzel ép oly kevéssé törődöm, mint nem törődöm azon otromba támadá-

sokkal és gyanúsitásokkal, melyek ellenem buzgón terjesztettek. Ha a hitvány lelkek vergődő iparkodása ellenében, saját alacsonyságukhoz rántani le a tiszta törekvést, nem is volna az egyetlen fegyver a határtalan megvetés, akkor is bátran megvethetném mindazt, a mit sértett hiuság, önérdek, a sértett clique-szellem és az Andrássy-féle reptilienfond szövetkezve terjesztett ellenem Szt. Pétervártól Brüsselig, a „Budapesti Szemlé"-től a krajczáros pletykalapig, annyira nem érintheti mindez művem lényegét egyfelől, annyira magán viseli másfelől minden itélni tudó és elfogulatlanúl itélni akaró előtt a tehetetlen vergődés, a roszhiszeműség és az értelmetlen otrombaság bélyegét. De megvethetem azért is, mivel erre nekem módot nyujt munkámnak a magyar irodalomban példátlan sikere, a helyeslés, melylyel minden elfogulatlan embernél találkozott, a tömeges üdvözletek, melyeket teljesen ismeretlen hazafiaktól kapok.

De sőt még akkor is, ha mindez nem volna ugy, nem törődném a támodásokkal. Mások véleménye utamon buzdíthat, de utamról leterelni nem fog soha. Hiszek elveimben, az eszmékben, melyekért kiállottam, hiszek, önmagamban, és hiszem, hogy tiz év alatt mindaz, a mi könyvemben terv és inditvány, Magyarországon intézmény lesz. Hiszem, mert különben nem tudnék hinni Magyarországban.

Asbóth János.

I.

A conservativ áramlat.

Nemcsak az előitéletnek butító, a szenvedélynek bódító hatásától érzem mentnek magamat, hanem remélem, hogy sikerült, minekelőtte e lapok megirásához fogtam volna, megtisztítani lelkemet minden rokonszenvtől, minden ellenszenvtől. Érzem másfelől, hogy olyanokat vagyok elmondandó, mikkel türelmetes kihallgatásra csakis akkor tarthatok számot, ha hasonló hangulatot sikerül ébresztenem az olvasóban is; ha sikerül ébren tartani benne mindvégig azt a meggyőződést, hogy fejünkre nőtt a közbaj, hogy itt az idő valahára nem kérdeni többé: vajjon édes ábrándokból mi lesz-e, vajjon a szivbe nőtt rokonszenvek és ellenszenvek mikép volnának továbbra is megmenthetők, hanem kérdezni: mi az igaz, miben tévedénk, mit kell tennünk?

Szeretném, ha azok, a kiknek figyelmét e sorok megnyerni elég szerencsések lehetnek, úgy olvasnák végig azokat, a hogyan olvasunk egy mathematikai könyvet. Nem sensatióra törekszem, a mi a szédelgők mestersége, nem akarok népszerű lenni, mert tudom, hogy nem lehet azzá, a ki az igazat beszéli; nem birom magamat eléggé megalázni arra, hogy mindenkinek tetszeni óhajtanék, és nem akarok írni a tömegnek, melyet becsülni nem tudok, melynek súlyát csak akkor látom, ha eszköz az erősnek kezében, és mely soha egyebet, mint értelmetlenséget nem tudott tanusítani, bámúlva csakhamar azt, a kit még az imént gyalázott és kaczagva azt, a kit istenített tegnap; a tömeget illetőleg Phocionnal tartok: „Talán valami roszat mondtam,

mert a felingerült nép előadásomnak tapsol?" Ellenben szerencsésnek kellene magamat mondanom, ha bármi kevés, de komoly férfiú nagyra becsült figyelmét lebilincselnem sikerűlne.

Azok ugyanis, a kik gondolkodni nem tudnak vagy nem szeretnek, úgy szerzik be nézetüket, meggyőződésüket és mindazt, a mit elveiknek neveznek, mint a hogyan a szabótól veszik a ruhát; készen kapják, onnan veszik, a hol a legtöbb hű-hóval árulják, és ha egyszer a kellő készlettel el vannak látva, annak használatában magukat zavartatni nem szeretik; mindenekfölött pedig gyülölik azt, a ki más, a ki új nézetekkel jön, a ki azt meri kívánni, hogy elveik tarthatóságát alkalmazásuk következményein, a változott idők próbakövén kémleljék ki. Minő kiméletlenség is volna ilyet követelni attól, a ki gondolkodni nem tud, avagy restel! Az ilyeneknek tehát előitéletei ellen argumentumokkal küzdeni úgy sem lehet, szó sincs róla.

Pedig szent igaz, hogy ilyenekből áll a többség, és szent igaz, — és itten van minden bajunk kútforrása, — hogy sehol sem oly vészesek, sehol sem boszúlják meg magukat oly gyorsan és oly nyomósan a merev előítéletek, a megalkudni nem tudó elvek, a tévmenteseknek fogadott dogmák, mint a gyakorlati politika terén, a hol a viszonyok úgy valtoznak folytonfolyvást, mint változik a kaleidoskop.

Valamint hogy volt idő, — nem rég volt, de úgy látszik, már el is mult, — a midőn nem értettük, hogyan üldözhették egymást az emberek vallásbeli különbségek miatt: úgy meglehet, jövend egy jobb kor, a midőn ámúlva fog visszatekinteni egy felvilágosúltabb nemzedék azon nekikeseredett testvérharczokra, melyekben ma szerte küszködnek conservativek és liberálok, és a midőn általán fel fog ismertetni az az igazság, hogy mind a két iránynak, vagy mondjuk mind a két *módszernek*, megvan időkhöz és viszonyokhoz mérten a maga természetes jogosúltsága, hogy az ország viszonyai kivánhatnak bizonyos korban szabadelvű,

máskor pedig conservativ politikát, és hogy minden vétkezést ez igazság ellen a haza sínli meg. És ha ma a legfelvilágosúltabb, a legszabadabb államokban is majd az egyik, majd a másik pártnak kell megbukni, hogy érvényesülhessen az a politika, melyet az az időszerinti helyzet parancsolólag követel, és melyet épen azért mellőzni nem is lehet: majdan akkor talán vállvetve fognak a legjobbak változó viszonyok közt is együtt működhetni a közérdek folytonos szolgálatában.

De akár valósúlható, akár csak ábránd legyen ez: annyi bizonyos, hogy zátonyra jutott még eddig minden ország, melynek vezetői jobban szerették és inkább követték egyszer elfogadott nézeteiket, mint az ország érdekeit; a hol nem az adott viszonyok, hanem bizonyos elvek képezték a kiindulást, és nem a haza érdeke, hanem bizonyos elvek érvényesitése volt a czél; valamint hogy másfelől virulásnak, jólétnek és emelkedésnek csak az az ország örvendhetett mindeddig, mely utjait és eszközeit a viszonyok változtához képest változtatni tudta. Kell-e erre közelebb fekvő példa, mint Olaszország gyors emelkedése a semmiből? Az olasz államférfiak kiválólag rendelkeznek annak virtuositásával, hogy a pillanatnak igényeihez képest változtatni tudják a fegyvert, a strategiai frontot, a nélkül, hogy szem elől tévesztenék a végczélt. Húsz év óta a látszólag legkövetkezetlenebb politikával a legkövetkezetesebben közeledtek czéljokhoz. Maga Mill, az abstract liberalismus éles eszü nagymestere, beismeri önéletrajzában, hogy fejlődésének megértebb korszakában rájött arra az igazságra, hogy a politikára vonatkozó minden kérdés relativ és nem absolut, ès hogy az emberi haladás *különböző* stádiumainak követelményei e tekintetben igen különbözők, és megjegyzi, hogy ha elveihez a gyakorlatban továbbra is ragaszkodott, már nem azért tette, mivel azokat elméletileg igazaknak, hanem azért, mivel *Anglia* akkori állapotában gyakorlatilag is indokoltaknak ismerte

Nem szeretnék az elvtelenség szószólaja lenni, és nagyra tudom becsűlni, a ki a magánéletben hajthatatlanúl ragaszkodik elveihez. De a gyakorlati politika terén nemcsak ideologiának, hanem bűnösnek is tartom az opportunitás teljes mellőzésével elveink érvényesítésének makacs kierőszakolását; mert a magánember a legroszabb esetben is csak magamagát áldozza fel elveinek, és ehez mindenkinek joga van; de az államférfiú esetleg a hazát áldozza fel elveinek és ehez nincsen joga senkinek sem. És ezért nem ismerhetek döntő szempontot mást a politikában, mint tenni azt, a mit a haza java kiván. És ugy látom, hogy ez azon szempont, melyet mérvadónak tekintettek a legjobb idők legjobb férfiai, feláldozva annak nem egyszer általános elveiket, és azt hiszem, ez az oka annak is, hogy oly gyakran hallunk beszélni *általános*, de igenis ritkán *sérthetlen* elvekről.

Egyébiránt nem hiszem, hogy a magánéletben ne tartotta volna szükségesnek bármely értelmes olvasóm is, másmás politikát követni más-más viszonyok közt és más-más emberekkel szemben; vagy ne észlelte volna, hogy oly emberek, a kiket természetük annyira dominál, hogy minden tettökben folyton ugyanazon egy módszert követik, nem a szerint boldogúltak vagy buktak volna meg, a mint e módszer az adott viszonyokhoz illő volt vagy sem; igy boldogúl két óvatos vagy két szenvedélyes közt az egyik, mig a másik nem tud semmire sem menni, így hagyja el az annak előtte vakon hű szerencse egyszerre az óvatost vagy a vehemenst, a mint egyszerre megváltoztak a viszonyok, melyek eddig módszerének kedveztek; és innen van, hogy csak az tarthat állandó szerencsére számot, a ki mindent a maga idejében, óvatosan tud várni és vehemensen tud előretörni, mint a hogyan tanítanak bennünket az oroszlán és a tigris. Ha pedig ez áll a magánéletben, mennyivel inkább kell állania az államok életében, a hol sokkal parancsolóbbak a viszonyok, a hol sokkal nyomósabbak az érdekek, és a hol nem saját magunknak, hanem a köznek

jóléte forog kérdésben. De ha ez fölötte bajos a magánemberre nézve, a kinek ritkán van elég elfogulatlansága felismerni azonnal a viszonyok változását és elhagyni a módszert, mely annakelőtte sikerre vezette: könnyebb a népekre nézve, melyek reális szükségöket elevenen érzik és vezetőjüket könnyen cserélhetik. A mely nép pedig elfogultságában erre nem képes, az oda jut — minek magyarázni! — oda jut, a hova mi jutottunk.

1825-től maig, egy fél századon át az abstract liberalismus dominálta, minden más irányt ledorongolva zsarnokolta a magyar közvéleményt. A ki a legszélsőbb követelésekkel állott elő a szabadelvűség, a demokratia, a humanitás, a cultura és a modern eszmék nevében, a ki ezeket a legszózatosabban tudta hangoztatni, az volt a vivat! Bármihez fogtunk volna, soha sem mulasztottuk el gondos lelkiismeretességgel kérdezni: mit mond ehez a liberalismus kátéja, mit az angol gyakorlat, mit a franczia doctrina, mit a német szobatudósnak okoskodási aszkórban sínlődő theorémája, mit a misericordianus humanismus érzelgése? csak azt nem kérdeztük soha: mit mond hozzá a *magyar érdek?* Mi csoda tehát, ha elvezettük a magyar érdeket a világosi bukáshoz, és midőn másodszor is kezünkbe kaptuk a magunk sorsát, elvezettük annak a romlásnak, a hol ma a magyar érdekek ismét a bukás szélén állnak!

Hogy megmutassuk, minő demokraták tudunk lenni, nem csak erkölcsi súlyában, tekintélyében és öntudatában ástuk alá, hanem anyagi lételében is úgy megingattuk azt az osztályt, mely a magyarságnak zömét, történelmi s a gyakorlati, anyagi és értelmi főtámaszát képezi, hogy ma is még súlyosan küzd az anyagi létnek kérdésével; csináltunk az általános szavazatjogot megközelítő oly censust, mely alsóházunkat megnyitotta a magyarellenes izgatóknak, a politikai kalandoroknak és a szellemi csőcseléknek, és közel voltunk hozzá, hogy megnyissuk ezeknek a felsőházat is, melyet sikerült minden esetre annyira

aláásnunk, hogy, az egészséges törvényhozás szembeszökő kárára, hivatásának hatálylyal eleget tenni képtelenné vált.

Hogy liberalismusunkról világra szóló tanuságot tegyünk, iparkodtunk a kormányfelelősség mellett oly helyhatósági önkormányzatot létesiteni, mely az ország egyes részeit az ellenséges nemzetiségi törekvéseknek dobta prédáúl, az administratió helyébe az anarchiát, az egyéni szabadság helyébe az orvoslást hiába kihivó önkényt inaugurálta, a magyar államhatalmat pedig arra a választásra utalta, hogy a törvényes erélyesség helyett vagy erőtlen vagy erőszakos legyen.

Hogy megmutassuk, mennyit vagyunk képesek áldozni az egyenlőség dicső tanainak, feláldoztuk a magyar nemzetiséget a nemzetiségi egyenjoguság absurd elvének.

Igazságszolgáltatásunkban mindent elkövettünk, hogy eleget tegyünk a német könyvek sablonjainak és csak a magyar viszonyoknak nem tettünk eleget; megcsináltuk, hogy igazságszolgáltatásunk drágább, de roszabb, mint valaha volt, és megcsináltuk, hogy a szegény ember számára Magyarországon nincs igazság.

A kereskedelmi szabadság felvilágosodott elvének feláldoztuk a magyar ipart, a Smith-féle „laissez faire“ theoriának feláldoztuk a magyar kereskedelmet; „a tőke szabad associatiója“ nagyszerü modern eszméjének határtalan naivitással hódolva, beczipeltük hazánkba a corruptiót és a krachot.

Minek folytassam itten e még hosszúra nyujtható gyászos szemlét? Remélem, magán ez egész könyvön veres fonalként fog végig húzódni annak kimutatása, hogy mennyire áldoztuk fel a magyar érdeket minden téren gyámoltalan ideologok, lelketlen izgatók és hiú szájhősök által importált idegen eszméknek.

És ha valaki annak a hitnek élne, hogy feláldozva bár a magyar nemzet erőteljes fejlődhetésének minden fel-

tételeit, teremtettünk legalább szabadságot: ugyan hiú egy hitnek élne. Hogyan örvendhetne biztosított létnek ilyen viszonyok közt, melyek tért csak az anarchia és az önkény változatainak adhatnak, az egyéni szabadság, a valódi jogegyenlőség? Hogyan lehetne szabad oly nemzet, mely nem tud erős lenni? A sensationalis legislatió, mely viszonyok helyett doctrinákból kiinduló elvtörvényeket hevenyész, ragyoghat a papiroson, de a papiroson való előmeneti rendszer a papiroson fog maradni, az életbe pedig nem viszen egyebet, mint zűrzavart, destructiót és keserű bajt mindenki számára, a kit érint.

Egyszerű igazság ez, melyről a szabadság és haladás igaz barátainak soha sem szabadna megfeledkezni, és melyből kiindúlva mondta e sorok írója más alkalommal:

„Ha az elmélet valamit helyesnek mond, abból igenis következik, hogy az irányban hassunk, de nem, hogy azt feltétlenül érvényesitsük is; *sőt két feltétel teljességgel múlhatlan.*“

„Mielőtt valamely reform behozatnék, szükséges mindenekelőtt, hogy a néptudattal ne ellenkezzék, mert legyen bármi helyes, bármi üdvös, a meddig a közlelkiismeretbe, a köztudatba ütközik, addig behozatalával lényegileg nem tettünk egyebet, mint a mit tettek az inquisitorok és a lelkiismeretnek bármi néven nevezendő erőszakolói; ők is akaratuk ellenére akarták üdvözíteni az eretnekeket és tették ezt annál szivósabban, minél — becsületesebb emberek voltak. A szabadságba ütköztünk tehát akkor is, ha szabadelvű reformot akarunk behozni, és a mi még fontosabb, az ellen, a mi a maga idejében örömmel fogadtatnék, a mi kétségkivül üdvösen hatna, az ellen közgyülöletet ébresztünk, hatását előre aláássuk, és ha az erőnyomás megszűnik, megdől az üdvös reform és uj életre nehezebben s később ébred, mint a hogy ébredt volna a jóakaratú, de nem gyakorlati államférfiu buzgólkodása nélkül.“

„Hogy a reformot csak akkor szabad behozni, ha létező valóságos szükségnek felel meg, ez a második feltétel; a hol

ez nincs meg, ott az első szél elfúhatja az ifjú intézmény a nélkül, hogy valaki utána bederítene; az élethez hozzá nem nőhet, gyökereit bele nem verheti, érdekeket nem kapcsolhat magához. Mit tesz ez? Azt, hogy haszontalan üres malaszt, életében és fennállásában semmikép sem biztosított az uj intézmény. „Tehát hiábavaló munkát tettünk, de kárt nem tettünk!" mondja a buzgó reformer. Feledi, hogy nincs újítás, mely valami érdeket ne sértene; és ha haszon belőle nem ered, már azért is evidens a kár; de kár a hiábavaló munka már azért is, mert ha egyebet nem, erőt és időt vesztegettünk."

„A hol e két feltétel szemmeltartása nélkül reformálnak, ott az első feltétel mellőztével közelégedetlenség fogja az állam alapjait megrendíteni, a másodiknak mellőztével csakhamar el fog veszni önmagában ez alapok szilárdsága, mert meg nem szilárdúlhat az olyan állam, melynek meg nem szilárdulható intézményei vannak. Legtöbbet pedig maga a reform, a haladás eszméje fog szenvedni." *)

De a 20-as és 30-as évek sentimentalis és gyakorlatiatlan doctrináiban növekedett azon ó-liberálisaink, kiknek szelleme mind e mai napig dominálta a magyar közvéleményt, nemcsak e tekintetben mellőzték, nemcsak a haladásnak a múltból és az élő viszonyokból való egészséges és természetes, szóval szerves fejlesztését tartották feleslegesnek, hanem tetézték e hibákat azzal is, hogy léptennyomon feláldoztak sarkalatos és eleven magyar érdekeket ideolog eszméiknek. Igy természetes, hogy a szabadság, melyet létesítettek, nem az erőteljes cserhez, hanem azokhoz a német szabadságfákhoz hasonlított, melyek zöldek és czifrák ugyan, de mivel csak amúgy vannak a földbe leszúrva, gyökerük pedig nincs, hervadnak másnap és felfordúlnak harmadnap. És midőn ugyanez iskola tanítványai másod-

*) „A szabadság." 1872. Függelék: A gyakorló politikáról.

szor is átvették a nemzet vezetését — az Andrásy-rendszerben — nem tagadható ugyan, hogy sokat tanúltak volt, de *multjuk* nyomása alatt részben, részben régi eszméik babonájában még mindig elfogúlva, és e mellett teljességgel hián az administratió és a kormányzat azelőtti gyakorlatának: ha ösztönszerűleg érezték is a nemzet valódi érdekeinek követelményeit, és ez irányban haladni megmegkisérlették is egyben-másban: a habozás, a kapkodás a félrendszabály, a megférhetlennek összekovácsolása, a rendszertelenség volt rendszerük, a balsiker és a látszólagos sikerek után az az ijesztő csalódás volt az eredmény, melyre a nemzet ma ébredt. Igy súlyosodott ránk azon korlátolt felfogású liberalismus, melyről helyesen mondja egyik szellemes történetirónk, hogy száz év előtt a lángelmék meggyőződése, a jelen század első felében a középszerűségek közvagyona, most Nyugot-Európában meghaladott álláspont, de nálunk még szerte virágzik.

Ki tagadhatná, hogy 1825-ben igenis oly állapotok közt volt az ország, hogy szabadelvű, haladó politikára parancsolólag utaltak a viszonyok. Mog is inditotta e politikát egy valódi államférfiú, Széchenyi István, a legnagyobb magyar. De nem a Rotteck-Welker-féle sablon-liberalismus volt az ő liberalismusa. Midőn az érzelgő kontárok és a hiú próféták ez iskolája nálunk fel kezdett kapni, és úgy közjogi viszonyainknál, mint utóbb a külföldi általános rokonáramlatnál fogva is gyors térfoglalásnak indúlt, Széchenyi ellene fordúlt, és aggódva inté a nemzetet:

„Volna egyedül alkotmányunk veszélyben, vagy ha csak arról volna szó, mikép kelljen azt tágitani, a lehető legtöbbre ruházni, nem volna akkor baj; lenne csak az kérdésben: mikép lehessen a lehető legnagyobb számot anyagilag gazdagitani, könnyű lenne akkor minden; csak ne forogna egyéb fenn, mint terjeszteni művészetet és tudományt, vajmi hamar érnének czélt. De a magyarság terjesz-

tése gyakran ellentétben áll az anyagi javak, a művészet s tudomány, de még némileg az alkotmány terjesztésével is."

De ama nemzedék nem olvasott ki e szavakból egyebet, mint hogy Széchenyi az ó-conservativek közé ment. Midőn pedig a hazafi fájdalom kétségbeestében kiáltá: „forradalomnak vezettetik e nemzet!" irígy rágalmazónak mondák és senki sem hallgatta már, midőn elmondá a betűről betűre bekövetkezett megdöbbentő jóslatát: „A honnak álladalma megrendűl, és a legmélyebbre ható hazafiak, midőn kínosan fog vérzeni szivök annak elgondoltán, mennyire vihette volna bölcseség a hon kifejlését, s *ábrándozó* incompetentia hová sülyeszté azt: egyedűl a buzgó imádságban lesznek ultimum remedium gyanánt kénytelenek keresni státustudományt, s újra és újra megkérni a magyarok istenét, hogy irgalmazzon *kiskoruságunknak* és segitsen."

Hiába küzdött a végzetes balirány, az őrült bódulat ellen Széchenyivel vállvetve a conservativek magasabb értelmű, de számra csekély csoportja, szembeszállva a hazafiatlanság, a nomzetellenesség vádjával, a felizgatott tömegek ingerűltségével, nem találva támaszt egyébben, mint a férfi szív ama büszke bátorságában, melyre nem képes a hiú és az önző, melyet nem adhat meg semmi más, mint egy szent kötelesség önmegtagadó teljesitésének emelő tudata. „Kövezzétek meg!" volt a válasz, és a saját dicsőségüket féltékenyen őrző álpróféták és ámítók által hathatósan organisált rágalmi rendszer szitotta e valamennyi többinél hazafiasabb, magyarabb párt ellen a közgyülöletet, hogy annyival könnyebben lehessen feláldozni a kedvencz eszméknek a magyar érdeket, annyival kényelmesebben lehessen vezetni a jámbor magyart el Világosig. E korszak egyik szabadelvű, de elfogulatlan irója bevallja, hogy lábra kapott „a tekintélyek kiméletlen ledorongolása, és azon gyöngédtelen, azon személyeskedő vitatkozási modor, mely a nézetek szabad kifejlődését majdnem lehetetlenné tette és a szenvedélyek tajtékával mindent be-

boritván, soha és semmi tárgyban a hideg megfontolásra kedvet és alkalmat nem engedett."

Igy koronázta meg működését a szabadelvű párt, elölve mindenkor tanusított türelmetlenségével a nyilatkozási szabadságot is, és valamennyi közt talán ez volt legsúlyosabb bűne, mert ezért nem tudott kibontakozni az egyoldalúlag dressirozott magyar közvélemény az ideologok tévtanaiból, mig csak ime ma a hideg valóra nem ébred azon tény által, hogy e tévtanok közrehatása folytán másodszor áll a magyar állam a liquidatió határán.

Ha volt „best-slandered", „legjobban rágalmazott" pár a világon, a magyar conservativ párt volt ez, melytől az emberek egy fél századon át megtagadtak mindent, hogy a tények és az eredmények szolgáltassanak neki igazságot, adjanak neki igazat *mindenben*, és tegyenek mellette egymásután kétszer oly tanuságot, melynél nyomósabb már nem lehetne más egyéb, hanemha maga a magyarságnak végtönkrejutása.

De valamint az egészséges szervezetben a bódulatot a kijózanodás, és valamint a kicsapongást, ha nem az enyészet, akkor az önmérséklet és az erőgyűjtés követi: úgy kellett végre is elodázhatlanná, mert szükségszerüvé válni a conservativ eszme érvényrejutásának.

Ottan állunk ismét, hogy, a felejthetetlen emlékezetű gr. *Dessewffy Aurél* szavaival élve: „minden lehető haladásaink közt legsürgetőbb a *jó rendnek haladása*, mint szövetségese, nem ellentéte a szabadságnak, és inkább érezzük mint valaha, hogy hathatós és nem nominális kormányra van szüksége a nemzetnek, hogy boldogúljanak, státusemberekre és nem prókátorokra, hogy nagyok és erősek egyenek."

Igaz, még mindig vannak elegen, a kiknek szokása és érdeke ellenkezik a renddel; de napról-napra növekszik a renddel együtt feláldozott érdekek felzúduló visszahatása

ellentik, és nem sokára itt lesz az idő, hogy az ellentálló-kat mint a polyvát söpri el a közvélemény förgetege.

A kivel a még hiszékeny boldog naivitást csak néhány évvel ezelőtt is rém gyanánt ijesztgették, az a valódi államférfiú ma már a jobbak egyedüli reménye, és napról-napra inkább lesz a közbizodalom emberévé.

Nem szenvedhet ugyan kétséget, hogy az ötven évig uralkodott baliránynak kracholt eszméihez, a szereplés dicsőségéhez és a hatalomnak bár ma már fenékig kimártogatott húsos fazekaihoz a haza nyilvánvaló kárára is görcsösen ragaszkodók consortiuma ujból meg fogja kisérteni foszlott zászlói alá gyüjteni a hiszékeny értelmetlenség dandárait, és bár puskaporfogyottan is, még egyszer elé fogja vezetni a tüzelővonalba a régi rágalmak rozzant ütegeit.

Azok, a kiknek a jó rend és a nemzeti reális érdekek iránt érzékök nincs, soha sem mulasztották el azzal vádolni ezeknek védőit, hogy a haladásnak és a szabadságnak ellen ségei, és a felbomlás politikusai már csak azért is retrográd törekvésekről vádolják a conservativ és consolidatio embereit, hogy ezzel is takargassák saját irányuk destructiv voltát.

De az előrelátható rágalom ellenében bátran hivatkozhatunk arra, hogy a szabadság és a haladás ellenzése, a hátramenés nem volt a magyar conservativek politikája soha, és bátran utalhatunk ama nemes igékre, melyeket a 40-es evek elején a conservativ zászlóra irt e pártnak ama lánglelkű ifjú vezére, kit oly korán ragadtak ki a haza jobbjainak gyér sorából az emberfölötti küzdelem és a hazafi kétségbeesés roncsoló izgalmai. Igenis, tiszta öntudattal hivatkozik a magyar conservativek pártja az örökre felejthetetlen emlékezetű Dessewffy Aurél azon szavaira, hogy: „semmi sem lehet tőlünk távolabb, mint azt, a mi a nemzet életében 15 év óta történt, megsemmisiteni akarni. Nem hiszszük ugyan, hogy ezen időben semmit el nem hibáztuuk, semmiben nem tévelyegtünk volna; de e botláso-

kat véleményünk szerint tanuság gyanánt kell csak használnunk jövendőre nézve, nem ürügyeül a visszalépésnek. A kiindulási pont nem lehet egyéb, mint a mostani állapot, legyen az jó vagy rosz, úgy mint az a mult idők eseményeiből törvényesen s tettleg kifejlett; s mi nem csak elfogadjuk ezen kiindulási pontot, de határozott ellenségei vagyunk és leszünk minden hátrafelé irányzott ügyekezetnek."

Bizonyos igaz, hogy kontárságok és visszaélések történtek conservativ név alatt is, és hogy ilyenekre ezelőtt sem a liberalismusnak volt kizárólagos szabadalma. Nem is vállalhat azon conservativ irány, mely a magyar nemzetet regenerálni hivatva van, solidaritást a conservativ név alatt felmerült minden hóborttal és hóbortossal. De igenis hiszszük, hogy azon bukott politika után, mely Magyarországot majd minden tekintetben *bomló* állapotában hagyta reánk, a desorganisatió és a dissolutió politikája után: szükség van a conservatió és consolidatió politikájára, és ha sem a multra visszamenni, sem a jelen állapotot, melyen conserválni való ugyan semmi sincs, conserválni nem lehet szándékunk, mélyen érezzük, hogy itt az idő valahára arra gondolni, hogy conserváljuk: Magyarországot. Itt az idő a papiron való előmeneti rendszertől áttérni azon valódi haladásra, mely biztosítva a rendet és az erőteljes fejlődést, egyedűl biztositandja a szabadságot is; itt az idő nem megtagadni a szabadelvüséget, hanem elkerülni kárhozatos tévedéseit; itt az idő nem azt kérdeni, mit kiván a doctrina, mit a theoria, mit a sablon-liberalismus? hanem kérdeni és döntőnek tekinteni: mit kiván a magyar érdek? Itt az idő annyival is inkább erős kézben összpontositani és a nagy czélra öntudatosan, rendszeresen és egységesen vezényelni a nemzet minden erőit, minél kevésbé engedik meg viszonyaink az úgy is megviselt és megfogyott erők szétforgácsolását. Itt az idő szóval, felvilágosodott magyar conservativ politikára, mely mentten minden előitélettől, a magyar ér-

deket tekinti csak, de azt érvényesíti is hatálylyal és erélylyel, és beigazolja Magyarországon is, a mit annyiszor láttunk Angliában, és legujabban láttunk Németországban: hogy a nemzetet emelő nagy reformokat kezdeményezhetik ugyan a liberálisok, de csak a conservativek gyakorlati szeme és erős keze viszi azokat keresztül és szilárdítja meg

Ily értelemben *mondta ki e sorok irója már 1869. őszén* a „Pester Lloyd"-ban közlött egyik czikkében, hogy az uralkodó rendszer, ha végzetes hibáitól menekűlni nem tud, szükségszerűleg a *conservativ politika* diadalára fog vezetni. „Mindenki — ezeket irtam — volna bármi gyenge bármi erős, többé-kevésbbé tragikai következményeit fogja viselni az oly rendkivüli erőfeszítéseknek, melyekkel a közép-niveaun messze fölűlemelkedik. Ugyan e sors fenyegeti a nemzeteket, ha minden erejük lázas megfeszítésével új határoszlopot emelnek történelmükben. Ott van a német reformátió és a franczia forradalom, melyeknek következményeit oly sokáig sinlette a két nemzet. Az egyoldalú túlerőlködés megzavarja az erők súlyegyenét és a teljesített munka után be fog következni a természetes gyengülés, a visszahatás, és boldog az a nemzet, mely ilyenkor tönkre nem menve, bölcs és erős kezet talál, mely visszatartóztatja, midőn annak kell lenni a legfőbb törvénynek: *hogy kerüljön minden további excessust.*"

„Ily rendkivüli erőfeszités volt 1848, mely 1849-ben — ki tagadná — közel járt életünkhöz . . . Utóbajait még mindenütt érezzük. Higgadt államférfiaknak oda kell tehát törekedni, hogy ily általános krizis után *ne vezettessünk ujabb válságoknak*, arra kell törekedniök, hogy a nemzeti élet visszavezettessék azon normal niveaura, melyről egyedül lehetséges az *egészséges továbbfejlődés.* Semmi excessus tehát, semmi erőszakolás, semmi sértése a reális érdekeknek, semmi fejjel a falnak rohanás, hanem fejlődés kíméléttel és béketűréssel, habár látszólag idővesztéssel is."

És mivel láttam, mint sértetnek a dilletáns rendszertelenség, a kapkodó habozás és a vergődő impotentia politikája által a nemzet valódi érdekei még ott is, a hol e politika azokat avatatlan túlbuzgósággal előmozdítani vélte, azért mondtam, hogy e politika, ha tovább folytattatik, vezéreinek dicstelen bukására és ama férfiak uralmára fog szükségszerűleg vezetni, a kik a „conservativ traditiók és hajlamok mellett, fényes tehetségekkel, modern szellemmel, eleven érzékkel a nemzet kiáltó szükségei iránt és magas államférfiúi képességgel“ vannak megáldva.

Az akkorában Andrásy által pazsrúl subventionált fél hivatalos ujságirók és a Ludasy-Gans Móricz-féle sajtóiroda boszankodva, hogy kenyéradójuk nem hirdettetik csalhatatlannak és boszankodva azon az egyúttal nyiltan kimondott és azóta be is bizonyúlt igazságon, hogy a „kiegyezés“ varázsszava nem képezhet többé compact többséget, gúnyolódva estek neki a „philosoph“ czikkirónak.

De a mit akkor csak kevesen láttak, az ma nyilvánvalóvá lőn; és nyilvánvalóvá lőn, hogy két évi politikánk mint egyik tojás a másikhoz hasonlít ama részvénytársulatok politikájához, a hol a gründerek az első években a beruházási tőkéből fizetnek csodaszerű osztalékokat, hogy rövid időn az ámuló részvényesekre hagyják a krachnak kimondását, mig jó maguk tán már más városban értékesítik geniális egyéniségök varázsát, és foglalkoznak ujabb még nagyobbszerű gründolással; nem csoda tehát, hogy ma már tetőfokát érte a visszahatás ama politika irányában, és mind erőteljesebben terjed ellenében a conservativ áramlat, nemcsak a fővárosban, hanem a vidéken, a vitális érdekeiben sértett földbirtokosság és az egészséges érzékű magyar köznép közt is. Gyakran említtetett, hogy az Andrásy-rendszer ép a magyar vidékeken nem tudott támaszra találni; könnyü ezt megérteni, midőn a rendszer ép a magyar érdekeket hanyagolta el szembetünően, sőt nehéz volna nem érteni, ha végig tekintünk ama nemrég még virágzó

magyar falvakon, melyek e. rendszer alatt eredtek pusztulásnak. Mi csoda, ha a nyomornak kitett nép a szélsőbalnak lőn martalékává? nincs ez ellen más remedium, min a magyar nép érdekeit igazán felkarolni tudó nemzeti conservativ politika, és ez fogja visszahódítani népünket a lelketlen izgatók hatalmából, melyet erőssé az uralkodó rendszer hibái *tettek.*

Igenis, a conservativ áramlat terjed ellentállhatlanúl; nem fogja kikerűlni a gondos észlelő figyelmét az az érdekes körülmény, hogy nálunk még a conservativ eszméket különben egyátalán nem kedvelő zsidók is kezdenek már hajolni a conservativ irány felé. Ha pedig még a zsidók is kezdenek conservativek lenni, akkor a conservativ irány szükségén és biztos győzelmén kétkedni alig lehet, mert egy zsidónak több practicus esze van mint tíz kereszténynek.

De vegyük a dolgot komolyan; — meglepő tény, melyet oly bámész ámulattal fogadnak a sablon-liberalismus előitéleteinek czafataiból kibontakozni még mindig nem tudók, azok, a kik még ma is ötven évvel hátra vannak: hogy az új nemzedék, persze nem a dombszögi casino püff-neki fiatalsága, hanem az intelligens, a tanúlt, művelt és gondolkodó, az európai eszmék áramlatában élő fiatal emberek zöme, — a kiknek száma, hála az égnek végre valahára szemmel láthatólag szaporodik nálunk is, — szembetünően a coneervativ eszmékhez szít. És ez igér a conservativ irnnynak biztos jövőt.

Mondja ugyan a tények mélyére hatni, az egy emberéleten át belevert előitéletektől szabadulni képtelen ó-liberális incompetentia, hogy: lám, ez a Bach-korszak nevelése! Ignorálják, a mit különben is rágalmi és ferditési rendszerükre illő következetességgel mindig ignoráltak, hogy senki oly bátorsággal és hatálylyal nem küzdött a Bach-korszak demokratikus és bureaucratikns germanisáló önkényuralma ellen, mint épen a magyar conservativek és

feledik, hogy a kérdéses nemzedék szellemének fejlődése túlesik a Bach-korszakon. És csakugyan nem ez, hanem az magyarázza meg a jelentős tényt, hogy a mai fiatalságon már nem tudnak fogni az ideologiának híg tanai, mivel e fiatalság, mint meghaladott állásponttal, elfogulatlanúl állhat szemben azzal a Rotteck-Welker-féle sablon-liberalismussal, melyet a szent szövetség nyomása ellenében agitationális rendszernek oly német professorok és franczia ujságirók gondoltak ki, a kik soha államügyek gyakorlati vezetésével nem foglalkoztak, és melyet még gyakorlatiatlanabbá tett az az érzelgős humanismus, mely a napoleoni nagy háborúk természetes reactiójakép uralkodott a 20-as években a szellemek fölött. Megannyi ok, hogy gyakorlati eredményekre ne vezethessen soha. És ha egyfelől természetes, hogy azon régibb nemzedék, melynek ifjúkori ábrándjai és rajongása van ez eszmékhez kötve, mely ez eszmék légkörében nevekedett és élt egy emberéleten át, nehezen bontakozhatik ki belőlök, mivel kevés ember őrizhet meg későbbi korára is annyi szellemi ruganyosságot, elfogulatlanságot és a korral haladni képességet, hogy higgadt itélettel tekinthessen vissza azokra az elvekre, melyekért egykor rajongott, talán nemes hévvel küzdött és szenvedett is ; és ezenfelűl az emberekben rendszerint, de különösen nálunk és mostan több a hiúság és az önérdek, mint az önmegtagadó hazafiság, miért ha mindjárt fel is ismerik, nem igen szeretik bevallani, hogy tévedtek ; másfelől ép oly természetes, hogy azok, a kik e rendszerrel elfogúlatlanul állhatnak szemben, és multjuk által semmiképen sincsenek hozzákötve: annyival könnyebben ismerhetik fel gyarló voltát, minél szembetűnőbbek azon bajok, melyeket mindenütt szűlt. a hol, úgy mint nálunk, hosszasabban uralkodott.

Másfelől azonban a fiatalság mindenütt és mindenkor a koreszmék magaslatán áll és a modern áramlatokkal halad, a mai eszmék és áramlatok pedig nem azok, melyek a 30-as években mozgatták a szellemeket. 2

A mai áramlat a conservativ áramlat Európa-szerte, világszerte. Ezt ne feledjék a hátramaradottak, és ne feledjék, hogy Magyarországot sokkal erősebb kapcsok fűzik a civilisált világhóz, semhogy ki tudná magát vonni azon áramlat alól, mely az egész civilisált világban uralkodik. Valamint nem tudott ellentállani a liberalis áramlatnak egykor, úgy nem fog ellentállani a conservativ áramlatnak ma. Az állam erőinek concentrálását, az államhatalom erőteljes hangsulyozását, a conservativ irány érvényesülését és sikereit látjuk ma mindenütt.

Bármi nagyok voltak a spanyol monarchia bűnei és mulasztásai, a spanyol köztársaság csak erőszakosan, minden szabadság elnyomásával, államcsinyek, haditörvényszékek, osztromállapot és szuronyok által képes mesterségesen tengődni; a nép pedig szivósságában csodaszerű rajongással ragaszkodik a régi királyi vérhez és megyen a halálba egy ifjuért, a ki nemes bátorságán kivül nem hozott magával egyebet, mint azt a hitet, hogy a pártoktól marczangolt országnak a polgári békét csak a legitim királyság tekintélye adhatja vissza, csak az a hatalom, melyet a „Pester Lloyd“ egyik jeles czikkében úgy jellemzett, hogy „hatalma egy elvnek, mely gyakran megtámadva, mindannyiszor ismét érvényre tudott jutni, mely a népek szivéből és jogtudatából ki nem irtható hatalma a legitim jogrendnek,“ megjegyezvén egyúttal, hogy Spanyolország és Francziaország sorsa fényesen igazolja a monarchicus elvet és a jogfolytonosságot.

Thiers, mint a franczia köztársaság elnöke, szükségesnek tartá kinyilatkoztatni, hogy senki sem lehet conservativabb, mint ő; de Thiers köztársasága még nem elég conservativ, és hogy a köztársaság csak ideiglenesen is fenn tudjon állani, még erősebben kell támaszkodnia a conservativ elemekre; így is bizonyos, hogy magában hordja a tarthatatlanságot és helyet ád hova-hamarabb a monarchiának.

Az európai continens politikáját dominálja a két legconservativabb hatalom: Oroszország és a conservativ politikájú és conservativ férfiak által egyesített és nagygyá tett Németország. De még a Németországban legújabban lábrakapott katholikus-üldözés is, jóllehet végzetes, és bizonyára magára Németországra nézve is kárhozatosnak mutatkozandó túlzás, eredetében conservativ mozgalom, mivel a protestans államhatalom harcza az újabb államalakulással nem rokonszenvező katholikus elemek ellen, és lényegileg ugyanaz, a mi az angol conservativek politikája volt egykor az irlandi katholikusok ellenében.

Schweitz az államegység és az összpontositás ünnepét ülte 1874. april 19-én, midőn végre elfogadtatott azon szövetség-reform, melyet ezelőtt 1866-ban és másodszor még csak 1873-ban is elvetett volt a szavazók túlnyomó része. A kisebbség kitartóan folytatta a felvilágositás harczát, melyet nagy siker követett. A tarka-barka jogrendszerek helyébe egységes jogrendszer, a foederatió helyébe egységes állam lépett. A laza kapcsot erőteljes államkormány központi hatalma váltja fel, mert a köztársaság államférfiait azon meggyőződés vezérelte, hogy ha sikerül erőteljes államot alkotniok, ellensúlyozva lesz az a németség, a franczia és az olasz elemek szétfutó vágya által, a mely most még nem nyilvánulhatott ugyan, de a nemzetiségi törekvések csiráit magában hordja.

Angolországban, daczára a Gladstone-kormányzat fényes pénzügyi eredményeinek és egy diadalmasan befejezett háborúnak, az általános választásoknál a liberálisok a még általok behozott *titkos szavazás* mellett is megbuktak és roppant többséget nyertek a conservativek, és vezérük *Disraeli*, a ki még rövid idővel azelőtt bölcs tartózkodással tagadta meg a kormánybalépést, mivel idejét még nem látta megérkezettnek, mostan a nemzetnek körülötte összpontosúlt bizalmának alapján foglalta el a miniszterelnöki széket.

És itten, épen Angliánál vehetünk magunknbk alkalmat mélyebben bepillantani annak okaiba, hogy miért érvényesülnek mostanában oly hathatósan és általánosan az előrehaladott nemzeteknél a conservativ eszmék, és járja le magát a liberalismus neve alatt oly sokáig dívott rendszer.

E rendszer akkor csirázott, midőn a franczia forradalom elején megjelent *Siéyesnek* ismeretes röpirata: mi a tiers-état, s mivé kell lennie? Felelet az elsőre: semmi; a másikra: mindenné. Innen keletkezett az a rendszer, mely magát liberalismusnak nevezte. Támaszkodva egyfelől azon visszaélésekre, melyekre inkább az absolutismus, de e mellett tagadhatatlanúl a nemesi és papi rendek osztályuralma is kétségkivül vezetett, — a mint hogy ilyenekre kell vezetni minden kifejlettt osztályuralomnak, legyen akár aristocraticus, akár demokraticus vagy liberális; kiaknázva másfelől a maga javára a democratiának az egyenlőségnek és szabadságnak megragadó elveit, a nélkül azonban, hogy azokat valóban respectálta volna: sikerült a régi rendek uralmát mindenütt megdöntenie egy osztálynak, mely saját magát „művelt középrendnek“, „magasabb polgári osztálynak“, a „nemzetek egészséges magvának“ nevezte, és a régi rendekétől semmiben sem különböző önhittséggel és dölyffel a rajta kivűl álló osztályokat megvetette és szivéből gyűlölte, a „valódi nemzetnek“ magát tekintette és az állam érdekei helyébe saját érdekeit helyezte. Miután zsengébb korában elég sokáig kaczérkodott az egyenlőség, testvériség és szabadság elveivel és bizonyos érzelgős humanismussal, és a kormányzat gyakorlatának ismeretétől ekkor még különben is távol állva, hathatósan terjesztette és gyakran kárhozatosan érvényre emelte a reális érdekeket és a gyakorlati szempontokat méltányolni képtelen ideologia irányát: később mindenütt, a hol hatalomra kapott, kimutatta foga fehérét, a régi rendek helyébe maga ült a népnek nyakára és aknázta ki a köznépet és az államot

továbbra is a liberalismus jelszava alatt, de a corruptió segélyével és a maga emberei jólétének emelésére.

Igy támadt az a quasi-felvilágosodott, quasi-demokraticus és quasi-szabadelvű nagy hazugság, mely a tiers-étatnak, „művelt középrendnek", az „egészséges polgári osztálynak" követelte az államhatalom monopoliumát, azon osztálynak, mely az államérdek helyébe szintén csak az osztályérdeket akarta volna helyezni, és mely az összes nemességet csak azért szerette volna egy kanál vizbe fojtani, mert osztályérdekeinek utjában állt.

Igy sikerült csakugyan számos országban „a tiers-état"-nak — mint egyik szabadelvű, de a szabadelvűség kinövései irányában is elfogúlatlan történetirónk, *Szalay László* mondja; — „mindenné lenni, mielőtt az összes nemzetet képviselhette volna; mert a tiers-état elmondotta magáról, mit csak az összes nemzet mondhat: „a status én vagyok", mert a Montmorencyak, a Richelieuk aristokratiája helyébe a boltosok aristocratiája léptettetett." Igen alaposan mondja Schäffle, hogy: „visszaélések nem csak a papi és földbirtokos nemesség uralmának kinövéseiben észlelhetők. Sokkal raffináltabb volt mindenkor a joghatalommal való visszaélés a pénzaristokratia részéről, melyet már *Plato* és *Aristoteles*, különben oly eltérő véleményeken, egyaránt megbélyegeztek. Az újabb időben a joghatalommal való visszaélést az *állitólag liberalis* pénzaristokratia inkább, mint valaha űzte. *Nagyszámu milliókat csennek el a liberalismusnak a parlamentekben befolyásos vezetői*, az igazságszolgáltatást párteszközzé sülyesztik; mert az alkotmányos szabadság nevével blasphemice visszaélve, e mindent kiaknázó liberalismus nem idegenkedik attól, hogy a lakosságnak nagy többségeit elnémitsa és meztelen önkény által, minőre az absolutismus nem vetemedett soha, leigázza."

Igy teljesen igaza van a socialista *Fourrier*-nek, midőn azt mondja, hogy „mai civilisatiónk tele van szegénységgel és nyomorral." Ha a liberalisokat vigaszért kérdjük,

akkor az éhezőnek a magasztos öntudatot dicsérik „szabad férfiúnak“ lenni, a „boldogságos“ alkotmány alatt élni, mintha az éhező a helyett, hogy ebédeljen, az alkotmányt olvashatná. Beszélnek emberi jogokról, de soha sem beszélnek a „természetes jogról jóllakni“, ha az ember éhezik. A vadember a legelőnek, a halászatnak, a vadászatnak és a gyümölcsök felszedésének jogát birja. A *liberalismus*, a philosophok találmányainak legidétlenebbike, nem apasztotta, hanem növelte a szegénységet és a becstelenséget. Fölemelte a közterheket, a nélkül, hogy a népnek munkát és keresetet szerzett volna; legyőzte, a demagogok pártérdekeinek tette szolgájává, a nélkül, hogy sorsának javulására csak reményt is nyujtott volna. Bölcseségének kezdete és vége: „az éhezésre és a szuronyra alapitott társadalmi szerződés.“

Ily körülmények közt természetes, hogy a kiaknázott munkásosztály és az elszegényedett földmivelő nép a socialismus és a communismus vészes ábrándjaiba kergettetett, és nem e szerencsétleneket, hanem szerencsétlenségük okozóit éri ezért a felelősség. Minthogy azonban az elnyomott osztályok a rajongó ábrándokból és sikertelen törekvésekből mindinkább kijózanodnak, az orvoslatra gyakorlatibb utat és reális hatalmak szövetségét keresik. Az új zsarnok nyomása alatt a régi rendek ellen egykor táplált gyülölet elenyészik. Ösztönszerűleg támad fel bennünk az apák traditiója, mely azt beszéli, hogy a szegény népnek mégis jobb dolga volt az urak idejében, mint van most. Feltámad a sokhelyt létezett patriarchális viszony emlékezete; összehasonlítások történnek a születési aristokratiának minden fenhéjázás és kicsapongás mellett is fényes és generosus és a pénzaristokratiának épen nem fényes és épen nem generosus tulajdonai közt; a földesurnak, bármik voltak az egyes visszaélések, mindig érdekében volt jobbágyságának jóléte, mig a gyáros, ha éhen hal az egyik munkás, könynyen fogad másikat, mert éhező van a mai világban elég,

a tőkepénzes érdekei pedig a szegényesedéssel és a kamatlábbal emelkednek. Végre a communismus tanitványai talán öntudatlanúl is vonzódtak a jelennek kiáltó nyomorában és a népnek gazdászati életét kiszivattyúzó elemek uralma alatt a régi rendekhez, midőn az egyház és a feudalismus alapja és rendszere is voltaképen az organisált communismusnak volt egyik neme.

Másfelől igen jól tudják az elnyomott osztályok, hogy a régi rendek egykori uralmának helyreállitásáról szó sem lehet többé, hogy ez irányban biztositva lehetnek, hogy erre e rendek maguk álmodozásukban sem gondolnak már; hogy végre is érzik, miszerint ujabb jelentőségre csak úgy és csak annyiban emelkedhetnek, ha a nemzet nagy tömegében támaszra találnak, ha minden osztályérdekről lemondva, *az államot jelenleg kiaknázó osztály ellenében az állam és a nemzet érdekeivel azonosítják magukat.*

Igy jött létre igen természetes úton az a liberalisokra nézve annyira *váratlan* és *érthetetlen* szövetség a torryk és a munkások, a földmivelők közt, melynek eredménye az utóbbi választásoknál az angol conservativek döntő győzelmére vezetett. Igy magyarázható meg a választási tudósitásokban általán feltalálható azon jelentés, hogy: „The working men have thrown in their lot with the party of solid and steady rather than fitfull and violent progress.“

Hogy e messzeható új-fordulat ismét a felvilágosodott és érdekeit mindenkor felfogni képes angol népnél következett be először, az természetes.

Igaz való, hogy nálunk a liberalismus inkább csak az ideologia és a gyámoltalan incompetentia irányában vétkezett, és alig lépett a fentebbiekben kimutatott második stadiumába fejletlen anyagi viszonyainknál fogva egyfelől, de meg kétségkivül azért is, mivel alapjában mégis megmaradtunk aristokrata nemzetnek; midőn azonban e második stadium előőrsei a corruptió és a nép gazdászati életének a tőke általi kiszivattyúzásában máris jelentkeznek: bizonyára

nem az a teendőnk, hogy a bajt kifejlődni engedjük, hanem az, hogy okúlva más nemzetek példáján, örüljünk, hogy a baj nálunk még nem fejlett annyira, mint ott, és lássunk hozzá orvoslásához.

Szemlénket folytatva, ha Európán túl átmegyünk Amerikába, ott is hasonlókat tapasztalhatunk. Az éjszaki és déli államok háborujában a jog, az igazság kétségkivül az éjszaki oldalon volt. A rabszolgaság rettentő anomaliája kétségkivül el vott törlendő. És bármi visszatetsző és végzetes köʌetkezményei mutatkozzanak ma eltörlésének, bátran mondhatjuk, hogy szivesebben látjuk még ezeket is, mint a rabszolgaságot. Mindamellett beismerhetjük, és beismerik éjszaknak emelkedettebb és tiszta jellemű politikusai is, hogy ha az eltörlést a radikális erőszakolás helyett, a déliek reconcilitaiója, az érdekek lehető kiegyenlitése, a fennálló jogok és törvények tisztelete, s az organicus fejlődés és a békés kiegyenlítés útján történt volna meg, elkerülhető lett volna az a mit most éjszakon is a rabszolgaságnál nagyobb és főkép veszélyesebb szégyennek kezdenek érezni. Maguknak az amerikaiaknak átalános panasza, hogy a déli conservativ elemeknek hirtelen erőszakos leszorítása óta az Unio politikája nemcsak a politikusok egy alsóbb osztálya által vezettetik, hanem alacsonyabb elemek által is domináltatik, mint a déli befolyás régibb napjaiban. A „Daily Telegraph“ szabadelvü angol lap egyik levelezője szerint: „a feslettség, ugy mondják nekünk mindenfelől, rohamosan terjed ; a politikai botrányok gyakoriabbak és sulyosabbak ; a törvényhozók corruptiója közönségesebb, mint azelőtt. Az ügyek ez állásának legérdekesebb illustratiója Mr. Henry Ward Beecher egyik közelebb publicált levele. A buzgó abolitionista-apostol, Mrs. Beecher-Stowe testvére, „Tamás bátya kunyhója“ szerzőjének hirneves munkatársa föllépett, hogy fájlalva panaszolja a déli aristokratia eltünését, és sajnálkozását fejezze ki, hogy megdöntése óta az Unio ügyeit nem vezetik többé a régi déli fajta férfiak, olyanok, a milyenek

szükségesek arra, hogy a politika derekassága és a nemzeti élet tisztasága megóvassék."

„És csakugyan — folytatja a levelező — való tények alapja ismerhető fel Mr. Beechernek a fölötti lamentatiója fölött, hogy eltűnt a közélet azon nemesebb hangja, mely fennállott, a midőn a rabszolgaság még törvényes intézmény volt. A dél és éjszak közti harcz, mely csaknem a köztársaság születésével kezdődött, olyan volt, hogy a harczosok legnagyobb erélyét, legfinomabb tulajdonságait követelte. Bármennyire valljuk, hogy az igazság és a jog a szabadelvű államok részén volt, mégis bátran mondhatjuk, hogy magas elvek voltak a déli részen is. Most, a midőn az ütközet keserű végéig van harczolva, a győzők is beismerik azon egykor oly népszerű gyanúsítás méltatlanságát, hogy a délieket csupán nemtelen és önző indokok vezették. Az eredmény az volt, hogy a politikai harcz mindkét oldalon oly férfiakat hozott előtérbe, a kik más viszonyok közt nem vettek volna részt a politikai küzdelmekben, és hogy a köznapi politikusokat is a gondolkodás és az érzelem bizonyos emelkedése inspirálta. A háború befejeztével és az éjszak diadalával ez önkénytesek visszavonúltak és köznapi embereknek engedték át a tért.

„Ez általános okokon kivűl van egy különleges. melynél fogva az ez idő szerinti amerikai államférfiúság sülyedésnek indúlt. Az amerikai élet föltételei olyanok, hogy a vagyonos és művelt osztályokra nézve viszonylag kevéssé vonzó a politikai ügyekkel való foglalkozás. De létérdekük a déli ültetvényeseket activ politikusokká tette. Belátták, hogy súlyuk társadalmi intézményük fentartásában gyökerezik, és ezért az egész délen a tehetséges, művelt és vagyonos emberek a politikával foglalkoztak, oly terjedelemben, melyet az éjszak nem ismert. De az az osztály, melyből Jefferson, Madison, Washington, Calhoun, Clay és még sokan az Unio leghirnevesebb államférfiai közül eredtek, eltűnt a confoederatió bukásával."

Igy sikerült itt is a politikai kalandoroknak, a felvergönczöknek és az éjszaki pénzaristokraiia tisztátlan és lelkiismereti aggodalmakba nem igen ütköző elemeinek demokratikus és liberalis jelszavak hangoztatása mellett dominálni a helyzetet és saját zsebük javára kirabolni az államot. A lopott pénzzel megvesztegetve a democratia elveihez képest szavazati joggal felruházott azon részét a választó csőcseléknek, melyet „Stimmvieh"-nek nevez a német, „a nép szava, isten szava," szabadelvű dogma alapján megerősittetik magokat a hatalomban, hogy a kiadott pénzt a rationális speculatió követelményei szerint búsás kamatokkal újra lophassák. Igy született a üzleti becstelenség és politikai corruptió, mely az Egyesült-Államokat közmondásossá kezdi tenni a népek közt. Igy jutottak odáig, hogy — és az nem súlyánál, hanem szemtelenségénél fogva jellemző tény — a senatus 52 tagja felszámitott a kincstárnak egy évben 504 kést, 405 peniczilust, 703 papirollót, szivacsért 374 dollárt, 1137 kis ollót, 210 pár keztyűt, 116 naplót, 294 irattárczát, 446 bugyellárist, 309 kefét, 556 tűpárnát, 1685 skatulyát, 2808 rajzónt, 287 rizma papirt, 1.807,454 levélboritékot, némelyek felszámitottak ezeken kivűl fésűt, eau de colognet, czitromot, sőt corsetteket is.

Igy mondhatja a „Newyork Tribune":

„Hatóságaink arczátlan engros-tolvajok. Az adófizetők zsebéből évenkint nagy üzleti és lakházakat lopnak. Fölemelik a maguk és czinkosaik fizetését évről évre, zsebüket a contractorok, út- és vásárfelügyelők tributumával töltik meg és az összelopott pénzzel ismét megválasztatják magukat."

Nem csoda tehát, ha ez elleni visszahatáskép Amerikában is érvényre kezd emelkedni a conservativ áramlat, és nevezetesen a nov. 3-iki átalános választásoknál mindenütt megbukott azon párt, mely a délt egykor leverte és azóta kizárólag uralkodott.

És a midőn ily átalános ez áramlat világszerte, érvényesűlni fog Magyarországon is ép úgy, mint érvényesűlt egy-

kor a li erális áramlat. És érvényesűlni fog annyival is inkább, mivel az utóbbi ötven évben, és különösen az utóbbi hét évben történtek Magyarországra nézve is kiáltó szükséggé tették a conservativ és consolidatió politikáját. Igaz, hogy a liberalismus kinövései nálunk kevésbbé jelentkeztek azon irányban, mint Nyugot-Európában és Amerikában. Nálunk inkább az első stadium jelenségei maradtak az uralkodók: az álladalom reális érdekeinek feláldozása abstract theoriáknak és sentimentális szempontoknak. De nem maradt el azért egészen a második stadium sem, és miután az ó-liberálisok egy része tartósan kezébe kapta volna a végrehajtó hatalmat, nálunk is felütötte fejét az ijesztő corruptió, az uralkodó elemeknek az állam kiaknázására czélzó consortiummá alakulása. Igy jutottunk a magyar közvéleményt ötven évig zsarnokolt rendszer különböző oldalainak, az ideologiának és lelkiismeretlenségének csodás találkozása folytán: a társadalmi, a gazdászati és polotikai krachhoz. Bármi melegen dobogjon szive a szabadelvű reformért, a szabadság józan és igaz barátja — és azok akarunk lenni mi is — kénytelen beismerni, hogy ily viszonyok közt nem ezen a téren keresendők az államférfiú feladatai és nem e téren várhatók sikerei. Ilyenkor csakugyan minden lehető előhaladásaink közt legszükségesebb a jó rendnek előhaladása. Erélyesen összefogni, egységes akarattal egy czélnak vezetni, ahol kell, kényszeríteni, az összes nemzeti erőket, hathatósan ismét fölemelni az abstract liberalismusnak bármi térén feláldozott magyar érdekeket: csak ez mentheti meg mai dissolutiójának állapotában Magyarországot, nem pedig azon szabadelvűség, mely még nagyobb tért engedne a romboló és szétfutó elemeknek. De másfelől ilyen viszonyok közt nincs meg az érzék sem az idealis vívmányokért. „Mert — a mint Szécheni mondja — míg emberek vagyunk, általában véve még a legmagasabb, legszellemibb dolognak is csak úgy van jó illata, közkelete és tartós divata, ha nincs az elízetlenítve mindazon anyagi életjavak,

sőt életszükségek fejletlensége vagy aljasléte által, melyekkel, bár akarjuk, bár ne, meg nem szűnő érintkezésben vagyunk" . . . hol ckkép, midőn minden pang, minden dermedez: természet szerint alig van egyén, kit felette égetőleg ne sujtana a legközelebbi életszükségek fejletlen volta, s ki ehez képest — mert hiszen meg nem szűnőleg kénytelen küzdeni azok némi pótlására — magasb és tartósb szellemi felhevülésre lenne hajlandó vagy csak képes is! Az emberiség történelme általán e változatban mozog; a szilárd intézmények és szilárd kezck által teremtett jólétben a nemzetek nem követelhetnek elég szabadságot; és miután ennek feláldozták volna a rendet, a jólétet, örömmel fogadják a szilárd intézményeket és üdvözlik az erős kezet, mely a rendet és jólétet vissza tudja adni. A jóllakottak szabadságot, az éhezők kenyeret akarnak.

Midőn ilyenkor a liberalismus követelményei helyett Magyarország sokáig elhanyagolt reális érdekeinek ápolását követeljük, nem vagyunk ellenségei a szabadságnak. Hanem igenis át vagyunk hatva annak tudatától, hogy a szabadság érdekeit lehet, de a nemzet, az állam érdekeit nem lehet elnapolni. Ha csinálunk erős és jólétnek örvendő, tekintélyes Magyarországot: a mi a szabadságból tán hiányzik és a mire ebből még szükségünk van, azt mindig lesz módunk fellelni és meghonositani. De ha az országot elveszitendettük, ha a magyar nép pusztulásnak eredt, akkor szabadságot találhat az egyes, meglehet e földön, meglehet túl a tengeren, de Magyarországot nem fog találni sehol.

Bármi döntő legyen e szempont, arra nem lehet számot tartani, hogy az elfogúltság és az önérdek is hódoljon neki; utaltam arra, hogy csak kevés ember, csak önállóbb és behatóbb szellem képes mindig a korral haladni, idősb éveire is megőrizni annyi elfogulatlanságot, hogy az uralkodott nézetek téves oldalait az előhaladott korral ügyett felösmerni képes legyen, és képes legyen felismerni

a *különbséget elveink feladása, és ez elvek téves alkalmazásának feladása közt*; a régi ember ragaszkodik a régi ideákhoz, és azért ha ad acta is kell ez embereket tenni, tisztelettel kell tenni.

De másfelől a politikai kalandorok, a corruptió emberei „intra muros et extra", megijedve, hogy egy uj rendszer nem csak üzelmük folytatását tenné lehetetlenné, hanem a kiméletesen eddig tűrt álczát is lerántaná mocskos tetteikről és egész nyomorúlt voltukban mutatná be a világnak a parlament, a kormányzat és a társadalom nem egy coripheusát: kézzel-lábbal fognak az újrendszer ellen dolgozni és hangoztatni fogják még egyszer az egykor oly varázshatást tett nagy szavakat.

De a nemzet a nagy szavaknak és szájhősöknek hinni nem tud többé! Ezek vezették el a nemzetet Világosig. Rettentő volt az ámító igéretek után a véres bukás; de a bukás fényes és nagyszerű volt: Európa tapsolt; tapsolt a népek hazája, nagy világ a gladiatornak, a ki elesett mint egy hős, egy férfiú. A magyar meg volt elégedve. Volt oka búsulni, szidni a németet, és büszkének lenni, hogy magyar. Mi kell neki több?

De a mai bukás nem fényes, sem nem nagyszerű. Nem tapsol senki Jó, ha nem nevetnek rajtunk.

A nemzet desillusionálva van.

A szájhősök nagy szavai nem gyújtanak már. Lelkesedést nem idéznek elő. Az ideologok kora lejárt. A nemzet egyebet kiván.

Az ámitók, a gyámoltalan ábrándozók, a könnyelmű dilettánsok helyett államférfiakat; a franczia phrasisok és német theoriák helyett a magyar érdekeket; a corruptió helyett a becsületességet!

II.

Magyarország a szabadelvűek vezetése alatt.

— 1825-től Világosig.

Sem liberalis, sem conservativ pártról 1825-ben tulajdonképen még szó sem lehetett. Az agonia állapotában volt a nemzet. Az európai népháborúk, a devalvatió súlyos áldozatai; az alkotmány mindenfelé kerösztüllyuggatott egy papirrongy; a gravaminális politika minden nyomorával: ez volt az ország állapota. Voltak *aulicusok*, multjuk kétségkivűl azon hazafias és józan politikában gyökerezett, mely a Bécsnek teendő fájdalmas engedmények árán is szükségesnek tartotta kivenni Magyarországot a török kézből, nehogy a magyar nemzet is azon sorsra jusson, melyre jutottak a balkánbeli fajok; de az államférfi és a hazafi szempontok magasáról az idők múltával a személyes érdekek, az udvarkegy szomjának, legfelebb a családi hagyományok szempontjára sülyedtek; nem párt, hanem csupán emberek voltak, az udvar minden tervének kész eszközei.

Ezek ellenében állott a nemzet zöme, valósággal egy nagy conservativ párt, ha mindjárt nem is visolte e nevet, mivel az absolutismus ellenében liberálisnak vélte magát; hazafias volt, de szellemtelen és korlátolt. A bécsi támadások ellenében az alkotmányt petrificálni akarta; oly roskatagnak, megvédését oly nehéznek tartotta, hogy minden változást veszélynek tartott. Ez volt tulajdonképen az egyetlen párt az országban. Liberálisnak nem lehetett nevezni,

mert semmi egyebet nem akart, mint fenntartani a meglevőt, úgy a mint volt, és legfelebb a magyar nyelv tekintetében koczkáztatott némi újításokat: de ugyanezért nem lehetett conservativnek sem nevezni, mert a politikai conservatio nem lehet a tespedés; a politikában mitsem lehet conserválni a meglevőnek minden változtatását merőben visszautasító mozdulatlanság által; a melyik párt ezt akarja, veszve van.

Ekkor lépett föl Széchenyi. A vészharang szaggatott és idegrázó hangjain hirdeté, hogy nincs több idő a tespedésre. Terveket mutatott föl a nemzet megmentésre, melyekről az országgyűlési utasítások soha nem emlékeztek, s a melyeknek alapelveire az 1825-ki diéta hősei magából a corpus jurisból olvasták rá az anathemát. Sokkal inkább volt nagyszabású államférfiú, semhogy akár a liberális, akár a conservativ sablont rá lehetne alkalmazni. De a magyar szabadelvűek és a magyar conservativek pártja — mindkettő — Széchenyiben gyökerezik. Szabadelvű volt, midőn a szabadelvű reformok kiáltó szükségeinek korát éltük; de conservativ, midőn az ő eszméin nagygyá nőtt szabadelvű párt végzetes túlzásai, tévtanai és fanatismusa ellenében védeni kellett a magyar érdekeket, és az ekkor alakuló hazafias és felvilágosodott conservativ párt benne találta legerősebb támaszát. Ha majdnem 10 évig főként izgató volt, és ha tagadnunk nem is lehet, hogy az izgatás által múlhatatlanúl tisztátlan elemek vegyülnek az eszmék közé, sőt tisztátlan egyének emelkedhetnek az állam felszinére; ha be is kell ismernünk, hogy az izgatást soha sem lehet akkor megállitani, mikor a kezdeményező czélszerűnek hiszi: vádat ellene emelni mégsem lehet, mivel tagadhatatlan egyfelől, hogy csak izgatás rázhatta fel agóniájából a nemzetet, és az ő izgatása a nemzet valódi érdekeinek korlátait soha túl nem törte; mivel másfelől a nagy jellem bátorságával feláldozva nagy nevét és népszerűségét, exponálta magát saját tanitványai és az izgatott tömeg ellené-

ben, és támogatta Dessewffy Aurélt és tanitványait, midőn az eszmék anarchiája, a fogalomzavar, a tévtanok özöne, szóval azon szabadelvü ellenzék ellenében kellett védelmezni a hazát, mely egy és ugyanazon órában a legellentétesebb intézményeket sürgette, mert tisztázott eszmékkel és oly vezérelvvel nem birt, mely irányt adott volna a részletekben, a mint irányt nyertek Széchenyi és a conservativek azon vezérelvben, hogy akár szabadelvü, akár nem, döntőnek a *magyar érdeknek* kell lenni.

Az 1839-iki országgyülésen fényre látszott derülni a haza sorsa. Széchenyi nagy szelleme, 15 évi fáradozásai diadalmaskodtak. Még egy utolsó vihar után a sérelmek a kormány terhes compromissiója nélkül orvosoltattak és a reform lőn általános jelszónak elfogadva. Az ellenzék meg volt nyugtatva; Széchenyi, mint a haladás képviselője győzött; a csöndbe vonult aulicusok helyébe egy új conservstiv párt lépett, mely vezetve Dessewffy Aurél által, maga is az átalakulási rendszer eszméinek volt higgadt de őszinte hive, és felvilágosodott szellemmel államférfiúi belátást párositott; minden pártárnyalatnak oka volt a megelégedésre és a legjózanabbak is csak reménytelten tekinthettek egy immár közeledő szebb jövőbe. Dessewffy igy szól: „A múlt országgyülés végével bizonyos kölcsönös jóakarat szállta meg a különböző vélemények képviselőit. Sok hónapos küzdések után bámulva látták magukat a népszerüség emberei igen közel állani az addig ellenpárt egyes tagjaihoz; a képzelt ellenségben barátra találtak; — látták, hogy az is azon munkál, mit önkeblük óhajt: a kibékülésen, a bizalom helyreállitásán. És egyszerre nagyobb vonzódást éreztek czekhez, mint sok mások iránt, kik még akkor is új táplálékot adának az ingerültségnek. A szent ügyekezet megérdemlé és megnyeré a gondviselés pártolását, s igy sikerült néhány becsületes embernek homályban és fény nélkül nagy nehezen helyrehozni a bizodalmat, mit mások nagy robajjal és csillogva megrontottak.“

Széchenyi pedig igy szól: „Most már az utolsó országgyülés óta egészen új időszak derűl hazánkra. El van döntve, hogy haladnunk kell. Megsemmisítve a pompás, jóllehet értelem nélküli szójárásnak varázsa, miszerint a magyar alkotmánynak épületéből egy morzsát sem kellene megrenditeni, nehogy romba dőljön az egész. El látszik határozva lenni, hogy nem huszonnégy órai felfogásokként fognak a hazai hajó repedezései betömetni ezentul... S mi ezeknél még sokkal több, hazánknak némely leghűbb, de egyszersmind legegészségesebb velejű fiai felfogván nemzeti létünk diagnosisának megváltozását, bátran kimondák és a szerint cselekedének is, hogy az agitatiónak szüksége ideigóráig megszűnt."

De hazánk ezen leghűbb és legegészségesebb velejü fiai közé nem tartozott Kossuth Lajos. Ily szózatra nem hallgatnak a kicsiny és a nagy ambitiók, melyek hirüket és kenyerüket az izgatástól várják.

Megindúlt a „*Pesti Hirlap*".

Kitünően jellemzi e lapot Dessewffy Aurél:

„Mikor valaki törvényszerű haladást tűz ki zászlójára, és mégis buzdit, dícsér minden hatóságot, mely törvényes korlátaiból kilép; mikor a sajátság tiszteletét hirdeti, s a státus főeszméje mellett oly módon agitál, mely ha viszhangot lel, minden józan rendelkezést lehetetlenné teend megváltás dolgában; mikor a kormány iránti bizalmat ajánlja, és naponkint tévtanokat terjeszt; a megyéket olyakra szólitja fel szünet nélkül, mik mellett a kormány törvényes hatása teljesen elenyészik; mikor a különböző társasági osztályok közti közelitést mondja czéljának, és minden egyes szenvedőt úgy állit elő, mint a sociális rendszer áldozatát; mikor józan haladást emleget, s tettleg az ifjuságnak, mint testületnek, mint társasági hatalomnak énekli naponkint apotheosisát s a tömegek rivalgásait nevezi el közvéleménynek: akkor higyje el nekünk a mi igen tisztelt barátunk, hogy az ily irány alatt a nyiltan kimondott szép czélokon

kivül még más valami is fekszik; hogy az irott sorok közt láthatlan betűkben áll más valami.

„Mikor a „P. Hirlap“ egy-két visszaélést megró, nagyban ámitgat; az ifjúságot, mikor oly szerepet tulajdonit neki, mely nem övé; a megyéket, mikor oly feladást tűz elejökbe, mely hatóságukat meghaladja. Az ily hizelgés százszorta veszedelmesb és annál kártékonyabb, mivel a nemesebb indulatokhoz intézi szavait, az öntudathoz, a hazafisághoz; s mivel ezen nemes érzésekkel visszaél — l'enfer est pavé des bonnes intentions — nincs veszélyesebb neme a tévelygésnek, mint az, mely tiszta érzéseken épül, s ezekből vesz erőt a szilárdságra. A ki így kicsinyen gáncsol, de nagyszerüen csábít, az tizszeresen nyeri vissza a második úton azt, mit az elsőn elvesztett; sanyaru képű Cato szinében jelenik meg, mikor nem egyéb egy csábitó Szirénnél.

„Meglehet, hogy az újságiró magamagát is vakitja s csalódásokban él a hatás felett, melyet működése szükségkép gyakorol; de tökéletesen egyre megy. Nem Kossúth Lajosról, de újságáról van szó; nem a kebel titkos érzetéről, de újsága naponkinti hatásáról. A politika sanyarú mezején a jóért s roszért, melyek közvetve, vagy közvetlen, akarva vagy nem, eszközlünk, egyaránt vagyunk felelősök.“

S e lap csakhamar oly hatalommá emelkedett, melynek követelő hangja és bujtogató iránya elrémitette a higgadt hazafiakat; Széchenyi István, kit a nemzet addig haladásai egyik legmerészebb zászlósainak hitt, felriadt e lap működésében s félretévén minden egyéb tekintetet, intő szózatát kiáltva emelte fel a „*Kelet népe*“ czimű röpiratában.

A „Kelet népe“ határozottan kimondja, hogy Kossúth a magyar nemzetet forradalomnak vezeti, ha vagy ő vissza nem lép a dolgok éléről, vagy a közvélemény tőle el nem idegenedik. „A „P. Hirlap“ szerkesztője abban hibáz, hogy a képzelet és gerjedelmek fegyverével dolgozik és

nem hideg számokkal, vagyis, mint a közéletben a bevett szójárás szerint mondani szokták: a szívhez szól a helyett, hogy az észhez szólna.

„És megyen a tévútoni andalgás egy darabig meglehetősen és nem kevés kéjek közt. De rögtön vége minden haladási időmértéknek, ha versenytársak lépnek föl. Mert a szenvedelem korbácsolja akkor a szenvedelmet. S minthogy az érzelemnek nincs határa — és ebben fekszik gyökéroka „miért nem alkalmas a kormányzásra“ — és a képzelet nem ismeri az „ennél netovábbot“; a tévedező szív mindinkább féket fog ragadni, mig elvégre a közvélemény szerint, melyet szül, a legérlelhetlenebb zsarnokká változik, mely előtt nincs könyörület.

„Ily lázas hangulat előidézése után pedig *Varsóhoz fog hasonlítani hazánk* sorsa és a fölizgatott érdekek harcza megtörendi honi alkotmányos phalanxunkat.

„Minthogy akkor, midőn a tajok kül- és túlnyomás által nagyon is felcsordúlnak, soha nem marad el a makacs megbicsakolás, és ennek ellentéte: a gyáva félénkség; a magát túlbecsülő elbizottság és ennek ellentéte: a tüstënti kétségbeesés; némi egyeseknek istenhez hasonló fölemelkedése és ennek ellentéte: az alacsony árulás; és ekkép soka sem marad el a tökéletes felbomlás és ennek ellentéte — jól vigyázz! — a kényuralom is.“

Megdöbbentő e hét év mulva szóról szóra bekövetkezett jóslat!

„Bár volna tehát — folytatja Széchenyi — Kossuthnak inkább roszabb szive, bár ne volna oly magas lelkülete, bár ne szakitana éjjeli rövid nyugalmából annyi órákat el, és alunná magát inkább egészen ki; de a helyett aztán követne jobb modort és vezetne tévútak helyett inkább a jó utba!“

„. . . Nem azon tompa él körül forog nálunk a dolog, hogy haladjunk, haladjunk; mit bizony isten soktól nem sokkal mélyebb felfogással hallék elpetyegetni, mint a

pajzán fürj, tudja mi negédből, mondja el istenadta pitty-palattyát, valóban nem forog ilyféle pitty-palatty körül a dolog. De az a fő kérdés: *melyek útaink, és melyek a még bezártak*, melyek a már kinyiltak; melyiken lehet haladni sebesen, melyiken csak óvakodva, melyiken végre csak úgy, mint a fűszál nő?"

Kossúth bámulói és hívei a szabadelvű párt, azon állitás mögött, hogy Kossúth forradalomnak vezeti a nemzetet, bűnvádi indiciumokat keresett; s minthogy igy összetévesztve a politia és a politika szerepeit, ilyeneket nem talált, irigy, Kossúthot megbuktatni akaró rágalmazónak nézte Széchenyit. Azt pedig épen nevetségesnek nézte, a szándékok egyezése mellett ilyen támadást kezdeni „modor" és „taktika" miatt. És ha végül a „sziv" jött kérdésbe, inkább vonzódott az ábrándozó incompetentia a sziv-politikushoz, mint a „*szivtelen*" Széchenyihez, a kinek nemes szive utóbb megszakadt a honért, míg Kossuth jó egészségnek örvend mind a mai napig. Pedig a mint a lélek titkaiba mélyen beható egyik irónk mondta, tulajdonkép nem a szivet, hanem azon sajátságos *impressionabilitást* támadja meg Széchenyi Kossúthban, melyért rendszerint a nőt a kormányzásra alkalmatlannak mondják, s a mely magában még *sem erős képzelet, sem nemes sziv*, hanem a külbenyomásoknak az imaginatión és sziven átszűrése a végett, hogy a gondolatra és cselekedetekre gerjedelmek és csalképek által adassanak lendületek. — Idealismus, hiszékenység, hiúság és idegesség, ez asszony-tulajdonok alkották amaz úgynevezett érzés-politikusokat, a kiket a 40-es évek szabadelvűi Európaszerte követtek. „Az érzés-politikus — mondja Kemény Zsigmond — a főeszmébe vegyít már valami képzelmit, és vegyít a kedélybenyomások szerint valami rögtönzöttet. E két elem közűl az egyik a belső valósággal, a másik a külső körülményekkel; az egyik a helyes fölfogással, a másik az ovatossággal ellenkezvén: már magában a főeszmében a csillogás mellett a csalatkozásnak, nyugta-

lan törekvés mellett a teljesíthetlenségnek, vagy a viszonyok felforgatásának vannak magvai elhintve. És ezen eredeti bűne a főeszmének az általános körvonaloktól kezdve a részletekig, a megpendítéstől az életbeléptetésig, mindig tápláltatni és gyarapittatni szokott az érzéspolitikusok által, kiknél a siker a lázas vakmerőséget, a véletlen kegye a szédelgést, a nagyobb eredmény a vágyaknak az erővel teljes összezavarását idézi elő okvetlenül; mig végre a bukás kikerülhetlen s annál rombolóbb mentől későbbi."

Ezeket támadta meg „Kelet népe", midőn kifejtette, hogy Kossúth *modora* rosz, mivel az érdekeket élére és egymással szembe állitja. Midőn a tulajdoni jog tiszteletét hirdeti, izgat a birtok és a birtokos ellen; midőn a kormányt reformokra nógatja, olyanokra izgat, mik a kormány tekintélyét és hatását megbénítják, és az erőszakra kényszerítik; midőn az osztályok közeledését áhítozza, irigységet és gyűlölséget szít köztük; midőn a nyilvánosság, közvélemény tiszteletét óhajtja, a tömegek rivalgásával némítja el az értelmesek szavát.

A conservativek politikáját Kossúth ez irányával szemben világosan fejtette ki maga vezérök, Dessewffy Aurél a „Pesti Hirlap" egyik támadása ellen irt czikkében:

„Nehogy azonban elleneink a tespedés vádjával ismét előálljanak, mi ezennel kinyilatkoztatjuk, hogy mindazon főkérdést, melyek a közvélemény által napirendre idéztettek — házi- és hadiadó, közlekedési rendszer, úrbéri megváltás, városok elrendezése, hitelintézetek, ősiség stb. — külön és részletes taglalat tárgyává fogjuk tenni lapjainkban, s azok iránt, ha nem épen részletes tervezeteket is, de mindenesetre lényeges vázlatokat közleni olvasóinkkal, és pedig oly szellemben, melyet minden elfogulatlan polgártársunk, bárha máskép elveinknek ellene is, haladási szellemnek elismerni kénytelen lesz . . . Az országgyűlés úgyis csak másfél év mulva következik reánk; nincs tehát ok rosz-

akarattal vádolni azt, ki tervei alaposságát a rögtönzés hevének áldozatúl hozni nem akarja."

„Am tessék ezentúl is reánk fogni a tespedési irányt, a feudális oppositió orgánjának elnevezní lapunkat, Feleletünk annak jövendőjében fekszik s erre bátran utalunk mindazok irányában, kik semmi mester szavára nem esküsznek, hanem önszemükkel szeretnek látni s önbelátásuk szerint itélni. *Semmi sem lehet tőlünk távolabb, mint azt, mi a nemzet életében 15 év óta történt, megsemmisítni akarni! nem hiszszük ugyan, hogy ezen idő alatt semmit el nem hibáztunk, semmiben nem tévelyegtünk volna; de a botlásokat véleményünk szerint tanuság gyanánt kell csak használni jövendőre nézve, nem ürügyéül a visszalépésnek. A kiindulási pont nem lehet egyéb, mint a mostani állapot, legyen az jó, vagy rosz, úgy mint az a múlt idők eseményeiből törvényesen és tettleg kifejlett s mi nem csak elfogadjuk ezen kiindulási pontot, de elhatározott ellenségei vagyunk s leszünk minden hátrafelé irányzott igyekezetnek.* A kik netalán azért tisztelnek meg bennünket bizodalmukkal, mivel nem tudom mi okból azt remélik, hogy mi az alkotmányt petrificálni, békés haladásunk kifejlésének kerekeit megakasztani akarjuk, azok felette csalatkoznak, s azokat kérjük, vigyék által másokra kedvezéseiket. Mi igenis azon véleményen vagyunk, hogy a haladási elem az utolsó időkben feles tisztátlan anyagot vett fel magába, hogy a másoké utáni vágy, a társasági formákban nem nélkülözhető hierárchiáknak gyülölete tetemes és káros befolyást kezd gyakorolni; hiszszük, hogy nagy, de jelentés nélküli szavak és megemésztetlen tévtanok nagy szerepet vivtak ki maguknak, és hogy ezek segedelmével mind általán a közvéleményben, mind főleg megyei körökben oly egyének tolták magokat sok helyt a nemzetre vezérek gyanánt, kiket mi szabad alkotmányú országban csak szükséges rosznak tekinthetünk."

„Hiszszük, hogy a megyéknek egy igen nagy részében a közügyek kormánya oly kezekben van, melyek a megyé-

ben létező anyagi és szellemi erőket nemcsak nem képviselik, de azokkal igen gyakran tökéletes ellentétben állanak. Mindezt — mondom — igy tudjuk és hiszszük s lapunknak feladása a dolgok ezen állapotát felvilágositni s a természetes égyensúlyok helyreállitását elősegiteni. Azonban teljességgel nem azon szálból, hogy azokat segítsük iparkodásaikban, kik vesztegleni akarnának s már mindent bevégezettnek tekintenének, hanem egyes egyedül a végett, hogy felebb megirt működési rendszerünk által a haladási kérdések kellő kerékvágásukba visszaugorjanak s a vezéri szerep biztos és tiszta kezekben maradjon, áldozatok kérdése azok által döntessék el, kik áldozatot hoznak s néhány hatalombitorlónak egyedárusága megszüntettessék. Elhatározott ellenségei vagyunk minden túlzásnak, emberek, dolgok és elvek körül; merőben kárhoztatjuk minden megsértését a sajátjognak, minden lehetlenitését a hathatós és törvényes kormányzásnak, minden ochlocratiai törekvést, minden appellátiót a szenvedélyekre, mely utóljára is nem egyébb a nyers erőre hivatkozásnál. Minden juste milieu közt legroszabbnak tartjuk a fenyegetés és lázitás közti juste milieut. De ezen korlátokon belűl a legszélesebb szabadságot követeljük és adjuk a megvitatásnak és mindaz, mi arra vezet, *hogy ezen országban erős monarchia, szilárd aristocratia, gazdag polgárság s erőteljes földmivelő osztály egy általánosan boldogitó alkotmánynak szárnyai és kitisztúlt nemzetiség befolyása alatt* áldott frigyben állhassanak egymás mellett, számot tarthat mély részvétünkre, és közremunkálásunknak csak úgy tulajdonitunk némi becset, ha ezen eredménynek valósításához csekélységünkhöz képest mi is járúlhatunk. A mi szivünknek nincsen más ideálja, mint a hazának lehető legnagyobb boldogsága, a hazának mondom, melyet imádva szeretni nem csupán kötelesség, de nem is érdem, hanem minden nemesb kebelre oly erkölesi kénytelenseg, melytől épen úgy nem válhatik meg, mint önmagától.“

Dessewffynek hátrahagyott irataiból kitűnik, hogy a conservativek vezére a népképviselet behozatalán is gondolkodott már az időben, midőn az napirenden még nem is volt. De a mélyre vágó reformban kétszeresen szükségesnek ismerve az óvatosságot és az államalkotó magyar elem súlyának biztositását, az uj elemek ellen a birtokban és értelmiségben nyujtott kezességben kereste az ellensúlyt és nem akart könnyelműen féket ereszteni ama tömegeknek, melyek a Kossúth rövidlátó és ideolog democratiája folytán nyert politikai jogokat arra használták utóbb, hogy a bécsi reactióval szövetkezve rohanják meg a magyar államot, melynek nemzetiségi területeit ez értelmetlen politika folytán egészen kezükbe kapták.

„*Külviszonyainkat s helyhatósági* körülményeinket tekintve — úgymond — kettősen szükséges, hogy a birtok az alkotmány súlyereje maradjon: az átalakulásnak e szellem ellen vétenie nem szabad: de ily eredmény nem eszközöltethetik azok által, kik minden tetteikben, szavaikban merőben ellenkező szellemet és irányt árulnak el." Ezért óhajtá, hogy a vezéri szerep az átalakulás korszakában más kezekre kerüljön. S ily biztos kezeknek mondá Deákot és Széchenyit. „Ezen tisztelt egyéniségeket oppositio dolgában az alkotmányos oppositió mezején, haladásunk dolgában az alkotmány formáihoz kötött haladás terén látom, — oly téreken, melyeken velök közremunkálni kész vagyok: mig másrészről a „P. Hirlap" pártjától e tulajdonokat megtagadom."

És midőn erre azzal vádolta Kossúth, hogy meg akarja osztani az ellenzéki tábort s gyanusításai által a kormány ápoló kezei alatt behegedett sebek fölszaggatásán munkálkodik, Dessewffy éllel és méltósággal felel e vádakra:

„Nyilatkozatom végére hagytam a „P. Hirlap" azon vádját, mintha én a kormány ápoló kezei alatt behegedt sebeket akarnám ujra felszaggatni. Eltalálta a „P. Hirlap", hogy ezen húr az, mi lelkemben legkeserűbben fogna re-

zegni, ha megpendítésére okot adtam volna; de feledé, hogy e részben visszatorlási fegyverek az én kezemben is vannak. Nem kivánok velök élni; csak azt jegyzem meg, hogy ha csekély személyemnek van valami kevès érdeme a politika mezején, az épen abban áll, hogy a mások által, bárha tiszta szándékkal is, megrontott bizalom helyreállitásához csekély erőmmel én is járultam. Én épen nem csodálom, hogy a békéltetés szerepe a „P. Hirlap“ szerkesztője előtt is tetszésre talált, és hogy a *szeretet és bizalom magvát akarná hinteni;* szivesen üdvözlendem őt a nemes pályán, de szerepet azért teljességgel nem cserélek, és kénytelen vagyok őszintén megjegyezni, hogy a „P. Hirlap“ szerkesztője, ki igen értett hozzá „luctantes, ventos, tempestatesque sonoras“ bocsátani a hazára, a sokkal kopottabb „motos componere fluctus“ — még nem igen szerencsésen kezeli, a mit ugyan, ha a tényeknek önvéleménye felett némi becset tulajdonít, gr. Széchenyi Istvánnal való összeütközése után sem tagadand. Nála még mindig: „medino de fonte leporum surgit amari aliquid, et sub ipsis floribus angit.“ Ha azonban csaugyan hozzánk akar szegődni a „P. Hirlap“ szerkesztője, addig is, míg az uj szerepbe jobban betanul, vegye tőlem, mint e mezőn régi practikustól azon tanácsot, hogy az, ki a kölcsönös szeretet és bizodalom magvait akarja hinteni, nem mondhatja, hogy *ő férfiasan szólni, és ha kell, tenni fog,* mert ezen tevés e helyen épen rendes ellentét . . . De hogy önigazolásomra visszatérjek, hihető-e. az, már csak önszereteti szempontból is, hogy én azon bizodalmat, melynek helyreállitásában fáradoztam, negédesen lerontani igyekezzem? s nincs e részben annyi jogom, mint bàrkinek másnak, a tökéletes *bona fides* föltevését követelni? Egyébiránt teljességgel nem engedhetem meg, hogy ezen igen komoly kérdés az érzelgés mezejére vitessék át. Azon kibékülést, mely az országgyülés végén készült, meleg kebellel üdvözlöm. De azért nem voltam már akkor is elég ujoncz a politikában, hogy higyjem, miszerint azzal minden élesebb

surlódásnak, minden keményebb összecsapásnak, — egyedek, pártok és érdekek közt — örökre eleje van véve. Olvassa végig a „P. Hirlap“ szerkesztője a főrendi naplóban azon beszédemet, melyre már két ízben hivatkozott, s látni fogja, hogy én már akkor előre sejdítém a legroszabb eseteket is, s kimondám többi közt a békefentartás feltételéül azt, hogy a közvéleménynek igazgatása bölcs és tiszta kezekben fog maradni e hazában. S midőn most ezen feltétel mellőztetik, midőn haladásnak kereszteltetik az, mi jogrontás, midőn oly egyedek vezérkednek, kik meggyőződésem szerint elegendő kezességet a hazának nem nyújtanak, midőn a *municipiumok mindenhatóságának* eszméje formális tudományos theoriává alakittatik, midőn fennálló érdebek ellen naponkint élénkebb és keserűbb fenyegetőzésék történnek, egész osztályra nézve *a lenni vagy nem lenni* emlittetik, s nyiltan kimondatik az óhajtás, mint enfüleimmel csak kevés nap előtt hallám: hogy nagybirtokosoktól a megyéket az úristen szabaditsa meg: akkor én bizodalomrontó vagyok, akkor én a kölcsönös szeretet örömvirágát téptem ki, mi által? mert szót adtam az üdvös visszahatásnak, mely ily törekvések ellen mutatkozik s naponkint erősebben mutatkozni fog; mert azon aggódom, nehogy ezen reactió retrograd iránynyá fajuljon s a salakokkal együtt a tiszta érczet is magától eltaszitsa; békerontó vagyok, mert a győzelemittas felekezeteket a diadal órájában is emlékeztetém arra, mit tőle méltányosság és hazaszeretet kiván; és mert, kimondom, hogy a nemzeti mozgalmak vezérszerepét nyngodtan látom az alkotmányos opposiitó biztos és köztiszteletű főnöokeinek kezében. Ily körülmények között méltányos-e, igazságos-e rám fogni, hogy hazám szent békéjét gyilkos kezekkel fojtogatom? mintha bizony én idéztem volna elő ezen állapotot; mintha én volnék mestere az agitatiónak, mely üzetik; mintha én tettem volna a nemzetet első figyelmessé a veszélyre, melyben forog; mintha valami titkot fedeztem volna fel, midőn egy tulzó párt-

nak lételéről beszéltem. A diagnosist gyakorló orvos nem atyja a betegségnek. Azoknak, kik mindig szabad sajtót, vitatási korlátlan szabadságot, örökös, mindent orvosló napfényt emlegetnek, felette roszúl áll, pártérdekeikre nézve a máskép vélekedőktől nem tudom micsoda kimélést követelni s szóról szóra azon okokat hozni fel e kivánat mellett, mikkel a boldogúlt Gentz a megelőző könyvvizsgálatot, csakhogy sokkal jobban, védelmezte; felette roszúl áll nekik — mondom— csodálkozni, ha azok, kiken oly sokáig paczkáztak, utoljára feljajdúlnak s nem hasonlítanak azon sváb herczeghez, ki *mindenét átengedte* a jövevényeknek „um mit dem Feinde keine Verdriesslichkeiten zu haben.“ Csanádmegye a mészárszéki jogot *kárpótlás* nélkül eltörleni kivánja; Borsodmegye a papi jószágot kivánja eltulajdonitani: de nekünk ne legyen szabad kimondani, hogy ez a sajátságjog sértése, mert ez a szent békét megzavarhatná s azt képzelhetné a kormány, vagy másvalaki, hogy a sajátsági jog ellen irányok léteznek az országban. Más szavakkal: legyen nyilvánosság mindenre, csak nem egy bizonyos párt igyekezeteinek jellemzésére nézve, s az egész világ tartozzék hazafifénymázt kenni terveire, hogy azoknak valódi jellemét senki sem láthassa; gyönyörű politika — ezen párt számára, de az ne kivántassék, hogy ebben a mindent elsímitni akaró manoeuverben a pártot az én csekély tollam is elősegitse. Nem szabad senkire irányokat tolni, melyek nem övék: de a ki a pártharczok mezején a szóknak hisz és nem az összefüggő cselekvések szellemét látja, a phrasisokat tényeknek veszi, a tényeket nem méltányolja; a ki nem tudja, hogy fenszóval alkotmányrontást párt hirdetni soha sem fog; ki azt hiszi, hogy behunyt szemmel legbiztosabb járni a világon: az menjen, álljon be minél előbb száraz dajkának, de a közdolgoknak hagyjon békét.

„Egyébiránt mindezen álokoskodás alatt még egy gyökeresebb tévedés fekszik. A kormányról nem tehetni föl, hogy nem tudja a kérdéses pártnak igazi jellemét, cselek-

vését, eljárását. Ez azonban korántsem elegendő ok a bizodalom megbomlására, mert egy alkotmányos ország kormányának tudnia kell, hogy a szabad vélekedések mezején mindenféle pártnak kell és lehet lenni. Nem is akadhat fenn ezen; csak akkor csökkenne a bizodalom, ha ezen párt egyedárúságának magát a nemzet alávetné. És valóban, a mely mértékben növekednék ezen párt hatalma, ugyanazon arányban fogna a kormány bizodalma alászállni a nemzetben, és fordítva: azon irányban növekednék a bizodalma, melyben e párt ereje alább szálland. Ezen utolsó eredményt pedig semmi sem mozdítja inkább elő, mint világos, többszöri elmondása annak, hogy e párt mit csinál, mit akar, hova viszen? Mióta ezen párt egyes emberei a sajátsági jog megtámadását indítványozzák, anélkül, hogy a főnökök szükségesnek tartanák az ünnepélyes ellenmondást, mióta világosan törvényhozói körbe tartozó kérdéseket megyeileg tettleg ketté vág, átlépett meggyőződésem szerint a Rubiconon, áthágta a határt, melyet az alkotmányos oppositiónak áthágnia nem szabad, s kötelessége minden hazafiúnak azt minél többször s minél hangosabban kimondani."

„Ismerem az állás töviseit, miknek kitéve vagyok, midőn az itt kimondott nézeteknek organumává tettem magamat. Jobbról s balról, mögöttem s előttem hallom zúgni a szót, hogy *„kormányember"* vagyok. Vagyok pedig kormány embere a szónak azon értelmében, hogy kárhoztatok minden működést, minden elvet, mely a törvényes és hathatós kormányzást lehetetleníti; *mert meggyőződésem szerint hathatós és nem nominális kormányra van szüksége a nemzeteknek, hogy boldoguljanak, státusemberekre és nem prókátorokra, hogy nagyok és erősek lehessenek.* De mindenekelőtt és felett *magyar* vagyok; fia ezen szeretett hazának; minden egyébnél fontosabb előttem ezen országnak boldogsága és érdekeinek nemzetiség és alkotmány alapján kifejlése. Hitem az, hogy minden, mi ezen országban jobb kormányzati rendszer érdeké-

ben még szükséges, a természetes úton el fog éretni; részint az anyagi érdekek kifejlése által, mely érezhetőbbekké teendi *a helyhatósági visszaéléseket és egy magasabb ellenőrség szükségét*, részint az értelmesség előmenetelétől, mert hiszen nem lehetséges, hogy a magyar vállakon álló egészséges fők előbb-utóbb túl ne adjanak amaz egész, Európából kicsapott tévtanokon, mik most a bölcseség culminátiója gyanánt üdvözöltetnek. Ezen úton remélem én ezen föntebb érintett eredményt, mely majd egy jobb korban párosodni fog a haladás, kifejlés és józan szabadság minden nemével. És ha volnának bárhol is azon ármányosok, kiknek szemében e haza békés kifejlése szálka, kik gyűlölik nemzetiségünket, kik boszankodva látják, mikép jó úton valánk e hazában *rendet és szabadságot*, *jólétet és nemzetiséget*, *szellemi erőt és anyagi boldogságot összhangzatba hozni*; a kik örömmel látnák, hogy ezen lassú, de biztos működés, ezen üdvös közremunkálás a nézeteikben elágazó, de tiszta szándékban összeforrt hazafiaknak megbomoljon; ha — mondom — volnának ilyen ellenségei a hazának, azoknak annál hathatósb szövetségese a „P. Hirlap“ pártja, mert hinni akarom, hogy nem tudja, mit cselekszik.

Fájdalom! Beteljesedett, hogy Kossúth pártja lőn a haza ellenségeinek leghathatósabb szövetségcse. Bekövetkezett, hogy egyedárúságra emelkedett a nemzet politikájában és bekövetkezett erre mindenekelőtt, a mit Dessewffy szükségszerű következményül jelzett: a kormány bizalmának csökkenése a nemzet iránt. Az anarchiának, törvénytelenségnek és a forradalomnak mindinkább felkapó iránya, a kormányzatot szükségszerűleg erőszakosságra utalta; az ausztriai hatalmi körök pedig vajmi természetes, hogy nem voltak hajlandók tétlen nézni a vészterhes agitátiót: „um mit dem Feinde keine Verdriesslichkeiten zu haben.“

Dessewffyt nemsokára fenntebbi czikkének irása után a vésznek elháritására irányzott emberfölötti fáradozásának izgalmai korának virágában ragadták ki rövid láz által az

élők sorából; Széchenyi szelleme jósszerű, megdöbbentő nagyságára ekkor emelkedett, de hatalma ép oly kevéssé volt már a közvélemény fölött, mint nem volt Dessewffy tanítványainak, a conservativeknek. A szabadelvűek pedig igaz, hogy különböző árnyalatokra oszlottak, de ennek más egyéb hatása nem volt, mint az eszmezavar növelése, és nem akadt köztük senki, a ki elég belátó és egyúttal elég kötelességérző, igaz és bátor lett volna, hogy Kossúthtal nyiltan szembeszálljon; sőt mindinkább alávetették magukat hatalmának, és ez azon *legnagyobb bűne valamennyiöknek* melyet nem fog levenni rólok soha azon utóbb — eső után köpönyeg — megkisérlett fogás, hogy az egész felelősséget Kossúthra hárítsák.

A szabadelvű párt a főhatalom szerepét mindonben a benevolus spectator szerepére igyekezett szorítani. Naponkint tovább kivánt menni a jogok terjesztésében, de szorosabb rend által ellensúlyt adni nem akart, s nem vette észre, hogy ez csak a desorganisátió műve, előkészitése egy siralmas tabula rasának. Feljajdúlt az egyes, ha magánérdekeit sértette a megyei határozat, és panaszkodott, hogy nem segit rögtön és hathatósan a kormány; de száz hasonló esetben, midőn t. i. nem az illetőkről volt szó, a kormány minden törvényes hatását eltagadták. Felfohászkodtak néha energicus, a mozgalmat vezető kormány után, de bénitották és aláásták a kormány hatalmát, a hol csak tehették, és a kormány elleni gyűlölséget és bizalmatlanságot szinte politikai elvvé és hazafi-postulatummá emelték, kényszerítve azt törvényszerű erély helyett: erőtlenségre vagy erőszakra.

Több megye önhatalmúlag kiterjesztette a választási jogot. A conservativek hiába jelentették ki, hogy készek a szavazati jog *törvényes* kiterjesztéséhez járulni, a *nemzeti érdekek* korlátain belűl; és hiába tettek óvást a jogbitorlás, az ügynek megyeileg, országgyűlésen kivül, a koronás királynak, a törvényhozás e hasonfelének kirekesztésével el-

döntése ellen; és hiába utaltak arra, ha más kérdésben a fejedelem, a törvénytelen példát követve, ugyanezt teendi, s *törvényhozói* kérdésben egyoldalúlag határozand; hiába utaltak arra, hogy a megyéknek gondja van rá, *fölöslegessé tenni a költséges országgyülést*, hogy az országgyülést és a nemzeti erők központositásának lehetőségét ássák alá; hogy e cselekvésben össze van tévesztve az alkotmányos monarchia eszméjével a foederalismus eszméje, és hogy ha e törekvések nagyobb mértékben sikerűlnek: azokban végre el fog veszni a monarchia és a *polgári álladalom egysége.*

Hiába! A megyék tovább is statáriumot üztek törvényhozás dolgában.

Pestmegye a szóbeliséget és nyilvánosságot rendelte el a büntető-eljárásban. Megtette azt a csodadolgot, hogy 5 órai választmányi ülés és 7 órai közgyülésben véghezvitt oly újitást, mely mindenütt beható komoly dolognak tekintetik, és igy behato, komoly tanulmányt és időt igényel. De a közigazgatási központositás elleni mozgalom átment a törvényhozási központositás ellenibe. Az eszmezavar nőttön-nőtt; a legtarkább inditványok egymást érték. Gombamódra szaporodtak az uj meg uj „életszükségek“, „varázserővel ható eszmék“, nagy szavak és törvénytelen ferde rendszabályok. Az eszmék chaosa és vizözöne fenyegette az administratiót, a kormányzatot, az álladalmat. És egyuttal lábra kapott — mint Kemény Zsigmond mondja — „a tekintélyek kiméletlen ledorongolása és azon gyöngédtelen, azon személyes vitatkozási modor, mely a nézetek szabad kifejlődését majdnem lehetetlenné tette, s a szenvedélyek tajtékával mindent beboritván, soha és semmi tárgyban a hideg megfontolásra kedvet és alkalmat nem engedett.“

A főhatalom érezte ily viszonyok közt egy erélyes, és a rendcsinálást megkisértő kormány szükségét, ha Magyarországot, mint kormányzatlan hajót a zavar tengerére bocsátani nem akarta. *De érezte a reform és a haladás szük-*

ségét is. Dessewffy iskolája jött kormányra; Apponyi lőn kanczellár.

Az *ellenzék* még szenvedélyesebb lőn, és Apponyi à tout prix megbuktatása lőn a jelszó, kimondatván, hogy nem reformok, hanem *vérebek* kellenek Apponyi ellen.

Jól mondja Kemény Zsigmond:

„Ha Apponyi a hivatal ranglépcsőzetén és bureaukratiai érdemekért lép a hatalom polczára; ha nem az országgyülési szónoklat és pártvezérlés viszi őt, ha nem tolatnak hátra a régi tekintélyek egy *fiatal conservativ iskola számára, mely haladni akart és a reformerek jelszavait többnyire magáévá tette;* ha ily hódolás a parlamenti szellemnek nem költ reményt még nagyobb vállalkozásra: akkor Apponyi gróf ugyanazon politikáért, melyet követett, sokkal kevesebb ostromot állott volna ki."

Hiába mutatkozott, Apponyi a haladás a reform őszinte barátjának; hiába támogatta őt Széchenyi, hivatalt vállalva alatta. Lenézték az „urficskát, ki csak a minap akkora volt, mint a keztyű," és magasztalni kezdték Vay Ábrahámot — különbeni ellenségei, többek közt Wesselényi Miklós is, — csak azért, mert ez érzi és kimondani meri ama nagy megbántást, hogy „oly fiatal egyén, mint Apponyi, annyi tisztes és élemedett mellőzésével bigyesztetik ki a kormány élére."

Igy természetesen fokozott vihart idézett elő a kormánynak azon kisérlete, hogy a megyék áltak kezdeményezett chaosnak útját állja az administratori rendszer, ez egyedűli mód által, a hol a kormánynak *törvényes kötelessége teljesítésében* más közeg rendelkezésére nem állott.

Küszöbön állott a 47-iki országgyűlés.

Kossúth és Battyhányi, az ellenfél vezérei, minden izmot megfeszítettek Apponyi megbuktatására. Széchenyi át volt hatva a meggyőződéstől, hogy ha a *„szabadelvű"* párt nem szorítkozik az ellenőrzésre, hanem a dolgok élére jut, akkor a confusió e pártja, mely a megyei foederalismust, a nép-

képviseletet és felelős központi kormányt egy azon órában hangoztatá, semmi vezérelvvel nem birt, és döntő irányt Kossúth Lajostól Batthyányi Lajosig csupán a tömeg rivalgásaiban talált: a zűrzavarba fojtandja a reformot, a forradalomba és bukásba vezeti a nemzetet; mert Széchenyi előre látta, hogy valamint e párt addig teljesen Kossúth befolyása alatt állott: azután még inkább alatta álland. Ezen szellemben adandó tanácsot az ellenfélnek, emelte föl még egyszer a *„Programm-töredékben“* Cassandra-szavát:

„A honnak álladalma — mondá szóról-szóra csoda módon bekövetkezett jóslatában — megrendűl és a legmélyebbre ható hazafiak, midőn kinosan fog vérzeni szivök annak gondolatán, mennyire vihette volna bölcseség a hon kifejlését, s ábrándozó incompetentia hová sülyeszté azt: egyedűl buzgó imádságban lesznek ultimum remedium gyanánt kénytelenek keresni államtudományt s újra és újra megkérni a magyarok istenét, hogy irgalmazzon kiskoruságunknak és segitsen.‘

„A nemzetiség, melyért oly sokáig, oly emberségesen, oly hűn s már-már némi sikerrel vívtunk, alkalmasint utolsó agoniáját fogja élni.

„S ön Kossúth, ön, kit én nemcsak hazaszerető s becsületes, de jószivü embernek is szeretek hinni, ki előtt az erény nem üres hang, nem egyedűl fényüzési függczimer, ön mit fog érezni, ha csakugyan mégis ecsetem rajza igaznak fogna mutatkozni, és ön, ki már annyiszor kiábrándult — s erre untig oka is volt, — elvégre még a körűl is kibontakoznék azon édes illusióiból, melyek önt most még mindig sötétben tartják, hogy:

„Midőn státusbölcseséggel hitte magát telve lenni, csak phantasiával s önhittséggel volt saturálva.“

„Midőn próphétának tartotta magát, nemcsak nem látott semmit is előre, de még a fennforgó legegyszerűbb eseményeket sem birta látni tisztán, s míglen teremtői illusiókban ringatta magát, nem volt soha is egyéb, mint indítvá-

nyozó és projectáns, ki mindent kezd és mindenbe beleviszi a könnyenhivőket, egyet s mást egy kis ideig fentartani tán képes, de bevégezni semmit sem tud.

„Midőn másokat akart vezetni, még saját magát sem birta kormányozni gyakorlatilag.

„Midőn új politikai Messiásnak, egy mélyen beható státusbölcsnek hitte magát, soha sem birt magasabbra emelkedni, mint egy jószivű misericordiánus szempontjára, ki minden kis sebre írt szeretne tenni; hézagos számítások szerint kenyereket süttet a szegények számára, és a ki bor zasztólag előmozdítván a dologtalanságot, el van tán látva elég talentummal egy nemzeti nagy kórház megalapítására, de nemzetet, sülyedésnek indúlt nemzetet regenerálni soha sem fog.

„Midőn népeket gondolt boldogitni, zúgprókátorként szerencsétlenségükre csak felizgatójuk volt, s hogy ekkép:

„Midőn honunk constitutióját rendezni, szilárdítani vélte végkép zavarba bonyolítá azt; szabadság terjesztése helyett, mi bálványa volt, szolgaibb állapotba sülyeszté a hazát; nemzetiségünket pedig, mely, bárki mit mond is, *egyedüli garantiája* szabadabb institutióinknak, *s azon egyedüli regenerationalis* szikra, mely bennünk létezik, nem készakarva tán megengedjük, végkép elejtette lábáról; és ehez képest

„Még azon illusióban is, mikor azt hitte, legalább kötelességét fogja teljesiteni, csalatkozott; mert működése több kárt okozott, mint hajtott volna hasznot, és idétlenségek elkövetése korántsem kötelességteljesités még.

„Akkor mondom, ha ön egykor tökéletesen kiábrándúlva leendett — mi meg fog történni, ne kétkedjék, mert önalkotta világa nem reálisabb mint a délibáb, és ön uem fogja tagadhatni, hogy én jobban ismerem önt, mint önmaga, akkor ugyan kérdem, fog-e, de csak egyetlen egy vigasztaló érzést is lelni keblében.

„Szándékának tisztaságával fog tán állni elő! Ámde kérdem: nem szomorú vigasztalás-e az, ha abból egy vég-

kép feldúlt nemzetnek romja merűl fel és egy meg nem szűnő figyelmeztetés azt hangoztatja füleibe: „l'enfer est peuplé des meilleurs intentions?"

„Vagy talán azzal fogja vigasztalni magát, hogy csak jogával élt? — Azonban ha erre megint a bölcsnek azon kétségbevonhatlan állítása fog jutni eszébe, hogy „nincs nagyobb bűn, mint másokat vezetni akarni ahoz való tulajdon nelkül" : ugyan nem fog-e vajmi keserű érzéssel visszaemlékezni mindazon illusióra, sőt megátkozza azokat, melyekből sem elég higgadtsága nem volt saját erejével kiemelkedni, sem elég erélye tűrni, hogy azokból mások eliberálják önt?"

„És ezért a haza szent nevére kérem önt, [lépjen le agitátiójának azon veszélyterhes teréről, melyre állott, sőt nemes érzelmihez fordúlva, alázatosan esedezem: mondjon le a politikai vezérségről, és általán ....

„Ha azonban ön végig el akarja járni az egyszer fölvett „nélkületek, sőt ellenetek"-féle villitánczot: ám tessék!"

„Izgasson minden nemzetiséget a magyar nemzetiség ellen bőszülésig fel, vessen égő kanóczot a szántóvető lakára, ostorozza a közbirodalom érdekei, legnagyobb ellentétre, s töltse meg mérgével a visszatorlás poharát csordúltig: ám lássa!

„Ha azonban egykor, midőn már késő lesz, érezni és átlátni fogja, hogy átok volt az, mit fejünkre hozott és nem áldás: akkor ne mentse magát azzal, hogy nem volt a nemzetben egy hű is, ki önnek csalálmait még idején kettétörni elég elszántsággal birt s tehetsége szerint igyekezett volna."

Volt. De a „liberálisok" közt nem volt.

Rövid idővel az országgyűlés összeülése után kitörtek az olaszországi mozgalmak és a februári forradalom.

Széchenyi ez elhatározó perczet igy fogta fel:

„Most Olaszország lángba borúl, az örökös tartományok nagy részében mozgalmak törnek ki, és a monarchia súlypontja könnyen megváltozhatik. Ha a nemzet igy szól

a fejedelemhez: „Uram! most trónodat vész fenyegeti, s mi felhagyva sérelmeinkkel, védelmére sietünk“: Magyarország a monarchia megmentőjévé válván, *Budapest lehet annak központjává, mint Eugen herczeg, Gentz, s Ausztriának rég elhanyagolt keleti érdekei javasolták.*“

Kossúth és nyomában a szabadelvű párt máskép fogták fel a situatiót.

A dynastia szorultságát illoyalis pressióra vélték használandónak.

A bécsi és a pesti forradalom kitört.

A szorongatott és megfélemlitett főhatalom elejtette a conservativ kormányt. És evvel el a rendnek, a békés megoldásnak biztositékait, sőt lehetőségét.

Miért?

Mert a közvélemény teréről már azelőtt leszoritott conservativ párt a kormányról is leszoríttatván, a tehetetlenségre volt utalva, és a magyar politika szinpadán csak két erő maradt fenn, melyek közt a *végzetes összeütközés elkerülhetlen vala.*

Először ugyanis a camarilla és a katonai párt, melyeket vádolhatunk sok mindenféléről, de nem tagadhatjuk, hogy elegendő okuk volt nem bízni a Kossúth által képviselt és forradalmi izgalomba ejtett Magyarországban, és igy, ha eszközeit el is itéljük, természetesnek találjuk, hogy a Kossúth hatalmába került Magyarország ellen fegyverkezett, és nem maradt veszteg, „um mit dem Feinde keine Verdriesslichkeiten zu haben.“

Miután Ő Felsége mellől a hazafias conservativek eltávolíttattak, közelfekvő volt a veszély, hogy az áldott jó, de gyenge fejedelem és a monarchia hatalma feletti rendelkezés ezek kezébe kerűl és ujabb összeütközésnél és ujabb gyanúoknál Magyarország ellen fog fordíttatni.

A másik erő a magyar szabadelvű párt vala. Sok becsületes és belátó hazafi volt köztük; sőt ha nem is belátó, de becsületes és loyális volt a túlnyomó rész.

De Kossúthnak varázshatalma, és a tömeg rivalgásai előli félelem alatt állt valamennyi. Kossúthot sokan nem szerették, politikájának félszegségét és végzetes voltát belátták, négyszemközt ellenezték is, titkos és apró megtámadásokra vállalkoztak is; de népszerűségétől és eszméinek tetszetős voltától gyengeszivüen féltek, és nyilt megtámadásától visszariadtak.

A bekövetkezett bukás *után* sokan dicsekedtek, hogy abban részük nincs, hogy a felelősség Kossúthot terheli, kinek politikáját ők már akkor is kárhozatosnak ismerték. Vajjon hogyan nem jutott eszökbe, minő rettentő önvád fekszik e dicsekvésben? Nem akarom a szót kimondani, de mindenki kell, hogy érezze. Mindenki kell hogy tudja, mit tartson annak hazafibecsületéről és hazafilelkiismeretességéről, a ki a nemzet képviseletének és akarat-nyilvánításának részese lévén, tisztán látja, hogy a haza vészbe vitetik, de tiltakozó szavát fölemelni nem meri, félve az elevenek és holtak fölött itélő tribuntól, az izgalom-ittas tömegtől és féltve nepszerűségét. Ez-e a magyar hazafiság? Ily férfiak méltók-e a haza sorsának intézésére? Ily férfiakra lévén bízva a haza sorsa, nem szükségszerű-e, hogy elveszszen a válságban?

Pedig a tisztavérü forradalmárokon és hígfejü rajongókon kívül ilyenekből állott a szabadelvű párt.

Csengery azt mondja, ezeket mentegetve történeti tanulmányaiban: *„ki ilyenkor a sors rohanó kerekébe kap, ha nem is zúzatik el, legalább is hasztalan dolgot cselekszik.“*

Ha ez mentség, akkor Csengery utóljára a mai pénzügyi helyzet iránti felelősségét is elháríthatná magáról, jóllehet a pénzügyi bizottság minden jelentését aláirta, és a pénzügyi bizottság javaslatai alapján történt az utóbbi hét évben minden.

Vagy hatástalan kevés számmal voltak a belátó férfiak a szabadelvű pártban, és akkor e párt fölött el van törve a pálcza.

Vagy elegen voltak, hogy hatással felléphettek volna, de saját egyéni chanceaikat nem voltak hajlandók koczkáztatni meggyőződésükért, a haza megmentéseért: akkor is el van törve, de sujtóbb vád alapján.

A Lamberg meggyilkoltatása fölött tartott ülésen egy fiatal képviselő felkelt és halálsápadtan, a veszélynek teljes tudatával, de a vérszagot szimatolt tömeg ellenére is, bátran a megfélemlitett, gyáva és a felizgatott ultra-képviselők érzületén egyaránt felülemelkedve, kimondta a vádat Kossúthra, hogy ez az ő politikájának gyümölcse, gyümölcse, azon politikának, mely a forradalomra és a nemzet bukására vezet. Báró Sennyey Pál. Ez az igaz férfi, hű hazafi.

Ha ilyen férfi, ilyen hazafi a szabadelvűek közt is akadt volna, Kossúth nem lesz vala mindenhatóvá.

Igy azonban a közvéleményen kivül a kormány is Kossúth hatalmába került, lévén a miniszterium névleges feje Batthyányi Lajos, valódi feje Kossúth Lajos.

Igy sodortatott a törvényhozás azon sensationalis legislatióra, melyet az 1848-iki törvénykönyv alakjában sokáig, még sokáig fog sinleni a *magyar nemzetiség*, és melynek könnyelműsége *kibünhődve még nincs.*

E legislatió által, mely minden új projectumot intézménynyé sietett improvisálni és így szilárd állam helyett az összedőlésre kárhoztatott pünkösdi királyságot fújt fel, e legislatió által rögtönözve hozatott be a parlamentarismus, mely addig egy belátó, de elszigetelt és hatálytalan kis körnek volt csupán elvileg kifejtett, de semmiben elő nem készitett evangyéliuma; és fenntartatott e mellett a megyei foederalismus, hogy az improvisatió veszélyei az absurdum koronájával koronáztassanak meg.

Az ország alkotmánya hűbele módjára a legszélsőbb demokratiára lőn fektetve, hogy ez a megyei autonomiával karöltve megrenditse a nemzetiségi területeken az állam egységét és szilárdságát, és megbénitsa azon osztályt, mely

ha semmi egyéb, de a magyar nemzetiségnek egyedül megbizható támasza: a magyar nemességet.

Felszabadíttatott a jobbágyság, és ez üdvös és szükséges intézkedés is kárhozatossá tétetett a rögtönzés és az által, hogy váltság helyett ajándékba kapta az államtól földjeit. Látván a jobbágy, hogy egy törvény által hirtelen birtokossá tétetik, mi csoda, ha a communismus, a másoké utáni vágy, a vagyonosabbak iránti irigység és gyülölet, a végzetes utópiák és mindenekfölött a dologtalanság átka vett erőt rajta elannyira, hogy még a mi napjainkban is vészesen emelték föl ezek fejüket, és tán csak Tisza Kálmán férfias, erélyes, a népszerüséggel nem törődő és igaz államférfiúhoz illő fellépésének és tekintélyének köszönhető, ha a közelebbi években meghiusúltak a szélső balnak a társadalmi rend megbontására ez alapokon irányzott törekvései.

Mi csoda tovább, hogy a birtokos osztály, a nemzet e sarkoszlopa, anyagi létének feltételei egyszerre és minden átmenet nélkül megváltoztatván, még ma is, évtizedek múltán, kétségbeejtően és gyakran kétségbeesetten küzd fenntartásáért, és egy darab magyar föld a másik után kerül nem-magyar kézre.

Elég utalni ezekre, a hasznavehetlen sajtótörvényekre, a királyi hatalmat illusoriussá tevő nádori törvényre, hogy a 48-ki legislationális improvisatió — *daczára az elvek el nem vitatandó helyességének* — el legyen itélve.

E mellett Batthyányi bátortalansága folytán Kossúthnak mindinkább sikerült tágitani az űrt Magyarország és Ausztria, a király és a képviselőház közt. Augusztusban már titkos összejöveteleket tartott a szélsőkkel és ezeknek érdekei szerint compromittálta mindig a miniszteriumot, mely, minél nehezebbek lettek a körülmények, annál kevesebb erőt talált Kossúthtal ellenkezni. Augusztus végén Kossúth még nagyobb arányokban kezdett a népszenvedélyekre tá-

maszkodni, a budai várat tervezte megrohanni, brüsseli fegyvereket csempészett az országba. Ekkor mondta Széchenyi:

„Én csillagokból olvasok. Vér és vér mindenütt. A testvér a testvért, a népfaj a népfajt fogja mészárolni engesztelhetlenül és őrülten. Keresztet rajzolnak vérből a házakra, melyeket le kell égetni. Pest oda van. Száguldó csapatok dúlnak szét mindent, mit épitént. Ah! az én füstbe ment életem! Az ég boltozatán lángbetűkkel vonúl végig a Kossúth neve — flagellum dei!"

Néhány nap mulva őrülten vitték Bécsbe.

Itten, vajmi természetes, hogy nem bíztak többé a magyar loyalitásban, és fél úton siettek Kossúth elejébe menni a forradalmi téren.

Kossúth, Jelacsich közeledtekor útlevelet kért ugyan, hogy a veszély elől szökhessék és hagyja boldogulni az általa elbolondított országot, a hogy boldogulni tud. Fájdalom, nem kapta meg az útlevelet, és így a hazának ez első valódi szolgálatot megtenni nem volt módjában. Itthon maradt és szervezte az önvédelmi harczot, hogy majdnem utóbb valóságos forradalommá változtassa azt, megkoronázva ilyetén képen végzetes működését. Soha az önvédelmi harcz úgy nem bukik, az ország úgy nem dől össze, ha Kossúth magának a harcznak, és az országnak még akkor is jó hiszeműen loyalis szellemével ellentétbe nem áll, a köztársaságot törpe fractió segélyével, valóságos államcsín által, a nemzet és a hadsereg ellenére nem proclamálja, az egyezkedést úgy az osztrákkal, mint az ez által szintén fenyegetett oroszszal lehetetlenné téve.

Épen csak ez kellett még, hogy a „szabadelvűség" elvezesse Magyarországot — *Világosig.* Csak ez, hogy a Bach-huszárok hitvány hada legyen úr a büszke magyar fölött. Csak ez, hogy a hóhér kezébe adassanak ama bátorszivű katonák, hű hazafiak, a kik megbünhődték ama jelségárúlást, melyet nem ők, hanem Kossúth Lajos és száj-

hős társai vittek végbe, mig e szájhősök biztonságban vitték át drága bőrűket túl a határon.

Csakugyan sajátságos ellentét!

Ha amaz örökre gyászos fejlődésében a dolgoknak, melyekbe Magyarországot az ideologok és a szájhősök vezérlése vitte, van momentum, mely a nemesebben gondolkodót hódoló tisztelettel, a hazafit hálás kegyelettel kényszeritően tölti el: az egyszerű polgárok áldozatkészsége, a hazáért meghalni sietők önzetlen lelkesedése, a honvédségnek tragikumteljes dicsősége az.

Nem volna a magyar névre méltó, a ki a kegyeletet ezektől meg tudná tagadni, a ki meg tudná tagadni annyi nagy csatának örök dicsőségét büszke példáját és tanuságát a nemzet ép erejének, forró hazafiságának.

Egyszerű polgárok és katonák voltak ők; nem tudtak sokat a politika ármányaihoz; de azt látták, hogy a haza veszélyben van, azt hallották, hogy a haza védelmére hivja őket a nemzet képviselete, és mentek a harczba, és végig harczolták a harczot mint férfiak és katonák, végig, keserű végéig.

Ha akár a honvédeket, akár ama conservativ államférfiakat, a kik mint belátó államférfiak, a magyar királyi házat a magyar hazától elválasztani nem tudták, vádolni hallom, egyaránt az jut eszembe, valjon hogyan lehet vádolni a szerencsétlent, bármi lett légyen választása, ha azon választás elé állittatott: veszni hagyni vagy anyját, vagy apját?

A vád azokat illeti csupán, a kik az egyaránt szent kötelességek ily kiegyenlíthetlen conflictusát idézték fel.

És sajátságos ellentét! A bűnösök megmenekülnek, a szerencsétlenek elvesznek.

És még sajátságosabb ellentét! A dolgok változnak, de ugyanazon Andrásy-rendszernek, mely Kossúth társainak és ágenseinek némelyikét megint fölemeli. mely alatt a régi szájhősök némelyike ujra szájhősködik, nincsen az erkölcsi

elismerésnek egy szava azok számára, a kiknek a felség-árulásban nem, hanem csak a haza védelmében volt részök. Oly körülmény, mely kétszerte meghatóvá teszi a kegyelettet, melyet maga a Felség tanusított irántuk.

Igaz, hogy a méltányosság megköveteli beismerni, hogy Andrásynak felette kényes helyzete volt ez ügyben, mig oly férfiak, kik loyalitásának rendithetdenségéhez soha a gyanu árnyéka sem fért, könnyebben lehettek volna igazságosak a régi honvédek irant, a kikhez az áldozó hazafiság és a magyar dicsőség hervadhatlan emlékei fűződnek és a kiktől ugyanezért a hálát a magyar kebel nem is tagadhatja meg soha.

III.

A conservativek küzdelme az alkotmányért.

Nem volt többé Magyarország. A rövidlátó vezérek által elámitott nemzet demokraticus és liberalis vívmányok miatt koczkára vetette a magyar hazát: a koczkajáték Világosnál elveszett.

Nem volt magyar család, mely e végzetes politikának kisebb-nagyobb mértékben áldozatul nem esett volna. De a legnagyobb áldozat maga a magyar faj volt. Az országra nehezedett temetői csendet csak az absolutismus germánizáló munkálkodása háborgatá. Tudja minden elfogulatlan, hogy az ország vesztében részes liberalis pártok az önvád kétségbeesésében feladták még a reményt is. És kikből áll ama lelki magasság által fentartott kicsiny, de bátor csoport, erős szivű igaz férfiak csoportja, mely a reményt s a küzdést nem adta fel még akkor sem?

A magyar conservativekből. Az ő táborukban van még Magyarország.

Politikájuk talpköve: a magyar fajhoz és a történelmi joghoz való rendűletlen hű ragaszkodás, melyet védtenek volt annak előtte is, adott neki, ösztönt; multjuk szeplőtlen-tisztasága, a teljesitett kötelesség tudata adott erkölcsi erőt és súlyt, a semmi irányban meg nem hajló meggyőződés szilárdsága adott bátorságot. A liberálisok, kik a magyar ügyet a democratia ügyének, a történelmi jogot a liberalis doktrinának feláldozták, az önvád súlya alatt roskadoztak, és nem egyszer rendelték alá hallgatva jobb meggyőződésüket a tömeg rivalgásának, használva tán azon gyáva és

hazafiatlan mentséget, hogy az események kerekébe kapni amugy sincs erejük: mi csoda, ha hallgattak mostan is, és tompa kétségbeesésben nem éreztek erőt most sem kerekébe kapni az eseményeknek. A conservativek ellenben utalhattak szeplőtlen maguktatására; utalhattak önmagukra, tanuságáúl annak, hogy nem a nemzet, hanem csak egy párt bármi nagy — követte el a halálos vétket, és hogy azért halállal lakolni nem a hazának szabad.

Valamint a nemzethez való hű ragaszkodás mellett is, sőt inkább e miatt, tudtak találni módot a nemzet túlkapásai elleni küzdelemre: módot tudtak találni a magyar királyi ház iránti igaz magyar ragaszkodás mellett is, sőt épen ezért óvást emelni hangos férfiszóval a korona túlkapásai ellen. Ez volt a conservativ politika: magyar és férfias, hű és törvényes; igaz és bátor; és tiszta és becűletes mindenben és mindenkor. Nemes vér és magas sziv. A tömeg tapsaira nem alkalmatos, a hiúnak nem való, a haszonleső kalandornak és ámító szájhősnek gyülölet tárgya: de erős oszlopa a nemzeti létnek, mely ha megdől, bukik az ország; de meddig áll veszve nincs a jövendő.

„*Önök fejökkel játszanak*“, mondá egyike a hatalmasoknak, midőn a bátor csoport szembeszállt az önkény diadalmenetével, hogy fölemelje szavát az alkotmányért, közepette ama halotti csendnek, melyet legfölebb egy-egy haldokló hörgése zavart meg.

1850. april havában volt, hogy nehány hazafi emlékiratot nyujtott át ő felségének, a kormány eljárását nyiltan kárhoztatva, közepette a vértörvényszékek működésének. Kijelentette az emlékirat, hogy a kormány politikája Magyarország megnyugtatására nem vezethet, reclamálta az ország alkotmányos intézményeit, integritását, municipalis közigazgatását és törvényhozási jogát.

„Magyarország jogalapján viharként ment át a forradalom; gyökerestül tépett ki sok hagyományszerűt, elsöprött sokat, de az alapot magát nem dúlhatta fel, amaz ala-

pot, melyen a magyar trón és a magyar alkotmány oly sokáig és oly szilárdan állott. Ahol pedig ilyen alap van, ott rajta kivűl biztos alap más nem létezik az uj alkotások számára."

Mintha pedig előrelátható volt a demokratiával kaczérkodó nemzetellenes kormány azon rágalma, hogy a conservativek fellépése mögött csak az osztályérdek van, kijelentette ez emlékirat, hogy nem erről, hanem az ország érdekeiről van szó, és kijelentette, hogy az aristokratikus intézmények helyreállitásával, a jogegyenlőség és a közös teherviselés megingatásáról szó sem lehet.

Az emlékiratot aláirták: gróf Apponyi György, báró Jósika Sámuel, ifj. gr. Zichy Ferencz, Ürményi József, gróf Széchenyi Pál, gróf Barkóczi János, báró Ambrózy István és György, gróf Zichy Bódog, gróf Zichy Henrik, gróf Szirmay István, herczeg Breczenheim-Regéczy Nándor, id. gróf Batthyányi János, gróf Eszterházy Ferencz, iktári gróf Bethlen Domokos, gróf Dessewffy Emil, báró Sennyei Pál, Pallavicini Alfons őrgróf, gróf Péchy Manó, gróf Waldstein János, báró Bánffy Miklós, Babarczy Antal, gróf Andrásy György, ifj. Majláth György, oly nevek, melyek az ország történelmét képviselve, e tettért is méltán tarthatnak számot az utódok kegyeletes emlékezetére. Csatlakozott hozzájuk nyilvános felszólalással gróf Szécsen Antal és „Magyarország és királyának legitim joga" czímű röpirattal Somssich Pál.

A válasz az emlékiratra egy 1851. julius 12-én kelt kormányrendelet volt, mely a *„császári főispánokhoz"* intézve így szólt (persze németül):

„A veszélyes izgatás, melyet az úgynevezett ó-conservativ párt *vezetői* nem fáradó kitartással intéznek a belrend megerősödése ellen és az ő cs. kir. felsége kormánya iránti tisztelet ellen, a belügyminiszter urat e párt elvetemült üzelmei ellen határozott fellépésre birta.

„Nem szenved kétséget, hogy a conservativ párt a

közszellemre kártékonyan hat, miután a magas kormány rendszabályait gyanusítja és elferdíti, a kormányközegek tekintélyét cselszövények és túlzások által aláássa, és egyben gonosz álhír arczátlan terjesztése által a forradalmi zavarok által mélyen megingatott társadalmi állapotok megszilárdítását nehezíti. Oda törekszik továbbá, hogy a cs. k. hivatalnokok kötelességszerű működését személyes sértések és fenyegetések, valamint olynemű aggodalmak folytonos ébresztése által megbénítsa, mintha a kormánynak a birodalom egységére törekvő elve és rendszere csakhamar ellenkező más által szoríttatnék le. Végre a nevezett párt azt láttatja, mintha a kormány elhatározására és rendeleteire is súlylyal biró befolyást gyakorolhatna.“

. . . . „Hivatali szoros kötelességénél fogva tehát felhivom önt, hogy a fölfedezett mozgalmakat és káros hatásukat szüntelen erélylyel és hajthatatlan elszántsággal hiúsítsa meg. . . . .

. . . . Az észlelt izgatásokról az illető izgatók megnevezése mellett jelentést teend, hogy a m. kormány az e tekintetben szándékolt rendszabályokat haladék nélkül megindíthassa, miután megmásíthatlan akarata a cs. kormánynak e veszélyes izgatásoknak véget vetni és azokat erélyes eszközök által mindenkorra megszüntetni, hogy a kitűzött czél: a birodalomegység és a törvényes rend biztosíttassék és megszilárdúljon.

„Fölösleges felemlíteni, hogy intézkedései a kijelölt irányban biztosan számitottak, de feltűnők ne legyenek.“

Mulatságos, hogy Apponyit, e veszélyes izgatók fejét, nem sokára Bécsbe hítták, hogy Magyarország szervezése iránt nézeteit kérjék, és miniszterséggel megkinálják. Apponyi nézeteit a kormány természetesen hasonvehetetlennek, Apponyi pedig a miniszterséget természetesen elfogadhatatlannak találta. De mint csodálkoztak volna a „császári főispánok“, ha elfogadta volna!

És mig a magyar liberális pártról ennek egyik ve-

zére megjegyezte, hogy pályafutásának befejezésével mi sem *hiányzik* többé, mint hogy bebálzsamozva a muzeumba tétessék; és mig a Bach-rendszer súlya alatt minden elnémúlt: csak a rebellis conservativek nem tudtak nyugodni. Midőn a rendszer fénykorát és nagy sikerét látszott érni, 1857-ben a Felség magyarországi körútja alkalmával mindazon gondos és szorgos intézkedéseket, melyekkel Bach a Felségnek és a világnak demonstrálni akarta, hogy Magyarország boldog, mert nyugodt, és nyugodt, mert boldog: újra „az örökké izgató“ conservativek fellépése zavarta meg.

Ujabb emlékirat készűlt, melyet gróf Apponyi és báró Sennyey compòrtáltak, miután egy aláirást az nap alatt kellett és csak teljes titokban lehetett eszközölni. Míg az 50-iki emlékiratot csupán 24-én irták alá, most 131 aláiró volt, élükön a primással, köztük báró Eötvös, Ghyczy, Lónyay és a pesti polgárság többje, Frölich, Jálics, Liedemann, Perger, Nádossy, Karczag. Az emlékirat átnyujtása nem engedtetett meg. De erre már a felelet az olasz háború, Bach bukása, a monarchia megingása volt.

Mig Kossúth a magyar szent koronát újra kinálgatni kezdte mindenkinek, a ki azt az osztráktól elvenni hajlandó volna, s mig hivei kint s bent ujra mozogni kezdtek, hogy sohasem teljesűlendő külföldi igéretekkel ámitsák önmagukat és a kétségbeesett, de kétségbeesésében is vérmes magyart, szerephez segitsenek számos kalandort és bajba keverjenek számos becsületes, de méltán elkeseredett hazafit és compromittálják a nemzetet, jogainak visszaszerzését nehezitve a felső bizalom aláásása által: a conservativeket a helyzet uj tettre hivta, ésmost már alkalom nyilt gróf Dessewffy Emilnek Rechberg miniszterelnöknek átnyujtani az ujabb emlékiratot, a ki azt a miniszteriumba lépendő br. Hübnerrel is közölvén, fölötte 5—6 thea-estélyen Dessewffyvel, Jósikával, Széchenyivel és Majláthtal eszmecserét folytatott. Hübner rendőr-miniszterré neveztetvén, bő alkalma

nyilt a monarchia állapotában, a népek hangulatában tájékozódni.

A „thea-estélyek“ eszmecseréit önálló programmba foglalta és nehány nap mulva megkapta — felmentését.

De valamit mégis tenni kellett. Bekövetkezet a „verstärkter Reichsrath.“ Senki közvetlenűl sokat nem várt attól. A megkérdeztetésük nélkűl oda kinevezett magyar tagok közűl hárman: Vay, Eötvös, Somssich, megköszönték a kitűntetést. Hárman: Apponyi, Barkóczy s Majláth, számoltak a megvitatás hatására, és nem vélték elszalasztandónak az alkalmat, hogy mindazt, a mi szívükön volt, a thea-asztal helyett a zöld-asztalnál mondhassák el. E tény is felhasználtatott a conservativek ócsárlására. De a magyar alkotmány helyreállítása itten kezdődik és a kezdeményezés, valamint utóbb a helyreállitás a conservativek műve.

Tömérdek volt a nehézség, melylyel küzdeniök kellett; de küzdöttek ugyanazon szilárdsággal, melylyel szembeszálltak volt a közvéleménynyel, hogy szolgálatot tehessenek hazájuknak. Visszalépésükkel kellett fenyegetniök, hogy kiszorithassák Vay, Eötvös és Somssich helyett három más magyar kinevezését. Igy jött be Széchen Antal és Andrásy György gr. és Korizmics püspök. Hasonlag még a küszöbön visszalépésükkel kellett fenyegetniök, hogy előleges censura nélkül szabadon elmondhassák a tanácskozók előtt ismert nyilatkozatukat, mely szerint óvást tesznek minden következtetés ellen, mely Magyarország jogait illetőleg megjelenésökből vonatnék; hogy nem párt nevében beszélnek, hanem hódolva Ő Felsége kivánatának megjelentek, hogy legjobb meggyőződésük szerint adják elő egyéni nézetöket. Hasonló küzdelemmel kellett az előirt fogadalom mellőzését kivánniok. És midőn végre a kormány nem mint bizalmi férfiak tanácskozását, hanem mint intézményt akarta a gyülekezetet inaugurálni és *törvényhozási* munkálatokba vinni, ismét erélyesen és sikerrel tiltakoztak. Ekkor mondja Maj-

láth György egyszerűségükben is a helyzetnél fogva örökre emlékezetes szavait: „Nálunk minden gyermek tudja, hogy törvénynek oly határozatot neveznek, mely az országgyűlés és a korona közt állapíttatott meg.“ És ekkor kezdett a hazai közvélemény reménynyel és büszkeséggel tekinteni a gyülekezetre. A nagy érdekeltséget keltett discussió eredménye a többségnek azon megállapodása volt, hogy „a monarchia alkotmányának a népek történelem-politikai individualitásának kell megfelelni;“ sokat gunyolódtak, kivált a bureaukraták és bécsi centralisták e mondat abstractióján, de e mondatban benn volt a dualismus és a magyar alkotmány.

A tanácskozások befejezése után nem sokára Apponyi, Dessewffy és Andrásy grófok, báró Sennyey és Majláth ismét Bécsbe hivattak. Az ujabb tanácskozások annyira hevenyében mentek, hogy egy ülés esti 9-től reggeli 7-ig tartott és Szécsen 24 óra alatt valami húsz legf. kéziratot szerkesztett. Azt is látták a magyar urak, hogy nem annyira tanácskozni, mint megállapitott dolgokhoz hozzájárúlni hivattak. A részletekbe igen, de az alapokba módositólag nem folyhattak be. Innen az úgy létesült „októberi“ munkálat zavart volta, melynél fogva itthon nem tudták, illumináljanak-e, vagy verjék-e be az illuminálók ablakait. Innen a magyar urak komoly megfontolása, vajjon nem kellene-e a munkálatoktól teljesen visszavonúlniok. De látták, hogy e munkálatok magyar országgyülésre vezethetnek és tudták, hogy visszavonúlásukkal e nehezen kiküzdött eredményt is ki tudja mennyi időre elejtenék, és a reform Magyarországra nézve még hátrányosabb irányt venne. Ezért felelni önlelkiismeretüknek nem felelhettek volna soha, és bár olcsóbb és népszerűbb hazafiság volt ócsárolni az októberi munkálatot és az októberi férfiakat, ők nem szájhősök, hanem hazafiak voltak, és megállották a talpalatnyi földet, a földet, hol hazájuk ügyén lendithettek.

Döntött, hogy a szándékolt mű bő tért nyitott a fej-

lődésnek; hogy az ország legfőbb óhaja az országgyülés volt, hogy minden út, mely erre vezet, jó, hogy a ki ily útat elzárna, lehetne hazárd fenegyerek, de józan hazafi nem; hogy csak az országnak van joga a fennforgó kérdésekben határozni, és hogy erre országgyülés által alkalmat kell nyitni; hogy az országgyülés segithet azon, a mivel az egyesek nem birhattak. És ha tekintetbe veszszük, hogy mindazok, a kik már az októberi műnek köszönhető szebb napokban oly bátran szónokoltak a 48-iki törvények mellett, ekkor még mélyen és bölcsen hallgattak, és a ki szólott, az úgy szólott, mint b. Eötvös József, hogy: „Die Garantie der Macht und Einheit Oesterreichs“; és ha meggondoljuk, hogy még akkor is, midőn az októberi férfiakat megbuktatták a 48-iki férfiak, nem 48 győzött, hanem az októberi eszme: a magyar alkotmány helyreállitása mellett a közös ügyek alkotmányos közös tárgyalása, — akkor bajos lesz igazságot nem szolgáltatni az októberi férfiaknak. Utolsó erőfeszitéssel igyekeztek még annyi tért nyerni Magyarországnak, a mennyit az egésznek koczkáztatása nélkül követelni lehetett és aztán hozzáláttak a foganatositáshoz, és állottak elébe a rágalmaknak. Báró Vay Miklós lőn kanczellárrá. Báró Vay, a kit Haynau-féle törvényszék itélt volt theresienstadti várfogságra, s a ki csak az imént állott még élén a patens elleni protestáns oppositiónak. Az absolutismus és a germanisatio el volt temetve. Az első vivmány.

Első gondja volt az ujan alakitott magyar kormánynak helyreállitani a megyéket; midőn nem érvényesithette a törvényszerűséget saját állásában, legalább érvényesiteni akarta saját hatáskörében. A megyék helyreállitásával egyúttal oly bátorságot tanúsitott fölfelé, melyet lefelé tanúsitott akkor, midőn népszerűségét és tán politikai jövőjét feláldozva, ráállott a kétségkivül törvénytelen alapra, hogy hidat képezzen a nemzetnek a törvényes alap elérésére, hidat, mely a czél elérése után előreláthatólag majdan félre-

vetendő volt. A megyék mindent elkövettek, hogy az új magyar kormányt lefelé népszerűtlenitsék, fölfelé a lehető legsúlyosabban compromittálják. Hogy a megyéknek, hogy a nemzetnek a törvényes alaphoz ragaszkodni kellett, hogy hatályosan tiltakozni kell az októberi diploma azon törvényellenes pontjai ellen, melyeket a magyar kormányférfiaknak kiküszöbölni nem sikerült: az kérdés tárgya sem lehetett. Hogy a hosszan elnyomott nemzet felháborodásának a szabad nyilatkozás első alkalmával rohamszerű módon kellett kitörni, az érthető és nem csak menthető, hanem a nemzeti erő és önérzet hiány mellett tanuskodott volna gyászosan az ellenkező. De mégis kérdhető, vajjon igazságos volt-e azok ellen irányitani a felháborodást, akik minderre az alkalmat önfeláldozó fáradságos küzdelemmel megszerezték, és vajjon politikus volt-e a kormány tekintélyének, rendeleteinek és végre az adózásnak megtagadásával compromittálni; emberi erőt csak nem fölülmulóvá tenni ama férfiak helyzetét, kik missiójuk és személyes áldozatuk teljes tndatával elfoglalták az álláspontot, melyet a nemzet nem foglalhatot el, de melyről lehetségesnek látszott, és egyedül látszott lehetségesnek, visszavivni a nemzet jogait? oly álláspontot, melyet a fennállott hatalom elleni nehéz küzdelem után érhettek el csak, és melyről, ha őket az ellenük mig folyton küzdő és áskálódó magyarellenes irány leveri, a reménytelenség előtt áll ismét a haza. E magyarellenes irány nyerte leghatályosabb szövetségesét ama túlzó hazafias irányban.

Soha oly nehéz helyzetben, soha olyan nagy, csaknem megoldhatlan problemák előtt, mint ők, nem állott államférfiú, kik hogy e helyzetnek, e feladatoknak meg tudtak felelni, az oly rendkivüli államférfiúi tulajdonokról tanuskodik, melyeket a viszonyoknál fogva csak a mélyebb belátásnak ismerhettek föl, de melyek szerencsésebb körülmények közt a világ méltó büszkeségének váltak volna tárgyaivá.

Elfoglalni oly alapot, metyet minden irányban elégtelennek és törvénytelennek kellett jelölniök; mely lefelé és fölfelé szükségkép ferde positióba hozza őket; de melynek el nem foglalása annyi lett volna, mint megtagadni a hazától egy szolgálatot, mely egyedül nyujthatott kilátást a haza jogainak békés visszaszerzésére; tudatával annak, hogy csak átmenetet képezhetnek, közepette két küzdő iránynak, melynek egymás ellen intézett támadásai egytől-egyig az ő testükön mentek keresztül, és melynek bármelyike győzzön: ők félre fognak löketni. A nemzet irányában védeni a korona álláspontját és a tényleg fennálló birodalmi kormány igényeit, fölfelé ezek ellen meggyőződésükhöz hiven repraesentálni és küzdeni és védeni a nemzet követelményei. Tűrni a gyanúsitást mind a két oldalról; csititani és engesztelni mind a két irányban és mégis harczolni mind a kettővel küzdeni felfelé a jövőért, küzdeni lefelé a jövőt igérő jelenért. Megfelelni a közkormányzat elutasithatlan igényeinek, fenntartani az államgépezet működését és mégis átadni e gépezetet oly elemeknek, melyek sem felsőbbségüknek, sem rendeleteiknek nem engedtek, és elvileg nem is engedhettek. Folytonos lavirozás, figyelmeztetés, kérés, fenyegetés, sőt elutasithatlan erőszak (adóexecutió) közt, nehogy az engedetlen megyék megbuktassák a kezdeményezett nagy művet felfelé; és mégis türelem, végső engedékenység, nehogy a szenvedélyek ingerlése megbuktasssa a művet lefelé. Minő helyzetek, minő nehézségek!

És bármi legyen az eredmény: köszönet, elismerés nem lehet. Ily követelményeknek megfelelni nem elég a legönzetlenebb hazafiság, nem legmagasabb államférfiúi qualificatió: hanem együttesen szükséges mind a kettő a legnagyobb mértékben, oly mértékben, minőben azt csak a conservativek: Majláth, Sennyey és társai birták.

És a nehézségek egyikét sem kerülhették ki- Bár előrelátták az ebből keletkezendő vihart: a megyéket helyre kellett állitani. Mert ha egyéni politikai jövőjüket feláldoz-

hatták, ha a törvénytelen alapra törvényesnek visszavívhatása végett egyénileg ráléphettek: a nemzetet csak törvényes alapra volt szabad állitani, és ha a kormány nem is lehetett az: *az országgyülésnek törvényesnek kellett lenni.* Ehez pedig megye kellett. Ugyanezért a legnagyobb küzdelemmel és erőfeszitéssel kivitték ellenére az októberi diplomának, hogy a választások az 1847-diki törvény alapján történjenek, és hogy az országgyűlés összehívása iránt egy legf. kézirat nyiltan utaljon arra, miszerint Magyarország közjogi állásának rendezésére az országgyülés lesz illetékes. Ragaszkodva azon álláspontjukhoz, hogy csak közvetitők törvényes országgyülés létrejöttére, és hogy az ország sorsa iránt illetékesen határozni lehessen, ezek által lehetségessé tették a törvényes országgyülést és ezek által, de különösen az 1848-ki választási törvény elfogadása által együttal egy *nagy tényt állitottak* azok elé, a kik nem győzték őket vádolni, hogy törvénytelen térre akarják vinni a nemzetet, és az 1848-iki törvények érvényét akarják tagadni. Főleg *Deák Ferencz* hazafias bölcs belátásának köszönhető, hogy ha személyes elismerést nem is, de legalább annyi elismerést nyertek, hogy a nemzet a nehezen kivívott tért elfoglalta, és létrejött az országgyülés, melyet a szélsők, mint törvénytelen kormánytól eredőt, elfogadni nem akartak.

Még az országgyűlés összejövetele előtt merült fel azonban egy újabb epizód, mely a nehézségeket a legmagasabb mértékben fokozta. Az osztrák tartomanyok számára az októberi diplomával együtt kiadott statutumok alkotmányosság tekintetében igen sok kivánni valót hagytak, s miután a magyar közvéleményt is meg kellett győzni, hogy Ausztriában komolyan akarják az alkotmányosságot és az októberi eszmét, a mint azt a magyar államférfiak felfogták: Magyarország alkotmányának helyreállítása a közös ügyek alkotmányszerű közös tárgyalásával, csak úgy volt létesithető, ha Ausztriának valóban alkotmányos állapotai vannak: a

magyar államférfiak hathatósan támogatták az ausztriai szabadelvűség és magyarbarátság hirében álló *Schmerlingnek* államminiszterré kinevezése volt. A „Presse“ és a „Napló“ Deák közlönye, egyaránt örömmel fogadta a kinevezést. De gyorsan adott helyet az öröm a kiábrándúlásnak. Minthogy a magyar közvélemény évtizedeken át kizárólag a democratiáért és liberalismusért látszott rajongani, és a legfelületesebb elfogulatlan néző is tapasztalhatta, mily könnyűséggel, hogy ne mondjuk könnyelműséggel áldoztattak fel sarkalatos magyar érdekek a democratia és a liberalismus érdekeinek: mi csoda, ha az osztrák liberálisok és velök Schmerling ezentúl meg volt győződve, hogy Magyarországnak tulajdonkpen nem is magyarosság, hanem csak democratia és liberalismus kell. Ha tehát Ausztria azt meg tudja adni, a magyarok szivesen fognak Ausztriába olvadni, hadd alapíthassák meg „viribus unitis“ a democratia és a liberalismus egy dicső birodalmát. Schmerling politikája tehát democratikus, liberális és centralista volt, és ő és az osztrák liberálisok mód nélkül megapprehendáltak, midőn reményeikben csalódva látták, hogy nemcsak a magyar államférfiak, hanem a magyar nép is ellenzi azt. Másfelől a germanisá tió és a „Gesammtösterreich“ emberei, látván, hogy ezeket absolutistice fenntartani már csakugyan nem lehet, mind át mentek Schmerling táborába, hogy rendszerüket ennek és a liberalismusnak segélyével mentsék még.

Ehez járult a magyar megyék garázdálkodása és az, hogy szélsőink nyiltan hangoztatták az elszakadást, a forradalmat.

Tehát Schmerling mögött népének közvéleménye, a szabadelvűek és „megfogyva bár, de törve nem“ a bureaucratia, a régi rendszer embereinek minden hatalma és Magyarország elleni törekvése.

Vele szemben a magyar kormány, saját nemzetétől megtámadva, nullificálva; és a magyar ellenzék, mely azonban a megyében oly tapintatlanúl és politikátlanul viselte

magát, hogy törekvéseire utalni Schmerling egyik leghasználhatóbb argumentuma lőn. Minél inkább hangoztatták az erős hazafiak: „Mi közünk Ausztriához“, annyival inkább kellett Bécsben Schmerlingnek győzni. Csak a conservativek politikája, támogatva a nemzet által, buktathatta meg Schmerlinget; de a nemzet, nem hogy támogatta volna, hanem kitelhetőleg nehezítette előharczosainak állását.

Igy létesült az 1861-iki februári patens.

Hiába utalt a magyar kormány arra, hogy midőn már az októberi eszme is annyi nehézségbe ütközik, ezek ne fokoztassanak újabb, még sérelmesebb octroy által; hiába tagadta meg Vay a patens ellenjegyzését. A patens ellenjegyzés nélkül adatott ki.

A magyar kormány állást foglalt ellene.

Kijelentette, hogy visszalép, ha a patensnek Magyarországra nézve is a befejezett tény jelleme tulajdoníttatik, és az októberi *transactionalis* eszme elejtetik.

Kijelentette, hogy ragaszkodik az októberi eszméhez, mely szerint a közös ügyek közösen tárgyalandók, de a közjogi viszonyok törvényesen, a magyar országgyűlés által rendezendők. Kijelentette, hogy a magyar közvélemény aberratiói iránt, a mig csak a korona tekintélye vagy a monarchia biztonsága nem veszélyeztetik kimélettel és türelemmel fog eljárni; hogy concret javaslatokra az országgyűlés nyilatkozatát kell bevárnia; hogy az 1848-iki törvények revisióját követelni fogja, de hogy azokat, mint érvényes törvényeket csak az országgyűlés módosíthatja; hogy az országgyűléstől a Reichsrathban való részvételt követelni nem fogja, de követelni fogja, hogy a magyar országgyűlés egy delegatiója által a Reichsrath egy delegatiójával érintkezzék a közös ügyek iránt.

Ime 1867.

Ezzel kijelentették, hogy a magyar törvény és a jogfolytonosság alapján átlanak, és hogy ez alapról akarják megadni a monarchiának, a mit a monarchiától nem tagad-

hatott meg utóbb Andrásy és a Deákpárt sem, midőn a delegatiók intézményét tényleg felállította, az 1848-iki törvényeket közjogi tekintetben a nádori törvény eltörlésével stb. hatályosan revideálta és módosította.

Pedig akkor még nem volt Königrätz.

Kijelentette végül a magyar kormány, hogy ha e politika elfogadható nem volna, akkor visszalépni kénytelen.

Ő Felsége bécsi tanácsadóinál melegebb szívvel és magasabb politikai belátással bírván, ápril 6-án kelt legf. kéziratával értesítette a magyar kormányt, hogy a *kiegyezkedés* eszméjéhez, az alkotmányos úthoz ragaszkodik, a kíméletet és türelmet a lehetőség határáig helyesli.

A conservativek reménynyel nyitották meg az országgyűlést.

Ország-világ előtt bizonyságot teendők arról, hogy a törvényes alapot elejteni nem akarják: a hányan az országgyűlésen voltak, hozzájárultak Deák feliratához, mely a törvényes alapot tisztán és erőteljesen fejtette ki.

Másfelől Deák az *„esetről-esetre“* szavakkal megtette az első, a legnehezebb lépést azon követelmény felé, mely a conservativeket, mint gyakorlati államférfiakat, a „tiszta 48-asok“-tól, mint rajongóktól közjogi tekintetben egyedül különböztette meg. Az országgyülés ez elv elfogadásával féllábbal már az októberi eszme alapján állott, ha nem is volt igaz, a mit Nyáry mondott, hogy ez elv a „Reichsrathba“ visz.

A magyar államférfiak reménye emelkedett.

Programmjuk legtisztábban vehető ki a feliratra adandó válasz tervezetéből, a mint abban a magyar államférfiak megegyeztek.

E szerint kiindulva a pragmatica sanctióból, elutasítandó volt a tiszta *personal-unio*, a nélkül azonban, hogy *reálunió* követeltetnék.

Utalás annak szükségére, hogy a monarchia *változott* viszonyainak megfelelő módon biztosíttassanak a pragmatica

sanctó czéljai. Utalás közösügyek tettleg létezésére és az Ausztriában is életre ébredt alkotmányosságból folyó szükségre, ezeket közösen tárgyalni. Kimondása annak, hogy az ez okokból szervezett birodalmi tanácsot Magyarországra erőszakolni nincs szándékban; sőt ellenkezőleg felhivatik az országgyülés a közösügyek közös tárgyalására czélszerűbb más módozatokat javaslatba hozni, addig is azonban, az ősi szokáshoz képest, regnicolaris deputatiót kiküldeni, mely a haladékot nem tűrő ügyek iránt a kormánynyal és a bir. tanácscsal érintkeznék.

A közösügyek biztositása mellett kilátásba helyezendő lett volna az önálló és függelten magyar kormányzat.

Ez után kiemelendők lettek volna a 48-iki törvények hiányai, keletkezésük abnormitása, a módositások szüksége, anélkül azonban, hogy legalitásuk kétségbe vonatnék.

Midőn e tervezet egy évvel utóbb *Deák Ferencz* tudomására jutott, igen valószinünek mondá, hogy ily szellemű leirat a kiegyezésre vezetett volna. Tény, hogy 1867-ben Deák ugyan e programmot tette magáévá és vitte keresztül az országgyülésen.

E tervezetet azonban Schmerling és collegái nem vélték elfogadhatónak. Jeleztük az okokat, hogy miért kellett Schmerlingnek győzni, és Shmerling győzött; julius 18-án a magyar kormányférfiak el voltak becsátva. E nélkül elérhettük volna már akkor, a mit elértünk 1867-ben, miután puhult Ausztria és puhultunk mi.

Vay utódjainak már nem kellett tervezetet késziteni. A leiratot Forgách készen kapta. Mig Deák felirata az „esetről-esetre“ szavakkal a concessió, a kiegyezés terére állott, a válasz-leirat a „Verwirkungstheorie“ terét foglalta el. Deák második felirata nem lehetett egyéb, mint az alkudozások megszakitása; a jogfolytonosság elvéről magyar államférfiu nem mondhatott le. Az országgyülés feloszlott. Bekövetkezett a provisorium.

Azon reményben, hogy a kiegyezés fonalát még ily viszonyok közt is tovább fűzheti, azon államférfiui tudatban, hogy a Schmerling-irány sikerre és kielégitésre semmi tekintetben sem vezethet, hanem buknia kell, a magyar conservativek némelyike megmaradt hivatalában, hogy innen is közvetlen működhessék az el nem ejtendő czélra. Ily kisérletek Schmerling erős állásán meghiúsulván, ők is visszaléptek, és e visszalépésük találkozott a birodalmi kormány óhajaival, mely úgy vélekedett, hogy megmaradásuk csak a 48-sok reményeit táplálja.

Jött a Bach-korszak újabb kiadása, és jött az ostromállapot, jött Zichy Hermann és Pálffy Mór; és ennek *szükségszerű folyománya gyanánt* jött a nemzeti kétségbeesés politikája, az Almásy- és Nedeczky-féle összeesküvések, melyek jogosultságukat a kiegyezés reményének elvesztéből és a létező állapotok minden irányban törvénytelenségéből meríték; politikai tévedezések, melyeket sajnálhatott a mélyebben belátó, mert a törvénytelenség térere szólíták a nemzetet, midőn annak életérdeke a törvényes tér visszavivását parancsolta; mert sikerre nem, hanem csak a fejedelem és nemzet közti szerencsétlen bizalmatlanság fokozására vezethettek; de melyekért a sujtó itélet nem a hazafi-kétségbeesés által vezérletteket, hanem a kormányzatot illeté.

De sorra jött egyéb is. Schmerling politikai impotentiájának nyomról-nyomra kiderülése. A centralista „Reichsrath“ puszta fictió maradt. A népek nagy részét nem lehetett belekapni. A direct választásokat Ő Felsége maga állhatatosan ellenezte Magyarországon. Örökké emlékezetes tanujele annak, hogy rövidlátó tanácsadók megkisérthették ugyan félrevezetni Ő Felségét a politikai lehetőségek iránt, de hogy Ő Felsége valódi államférfiúi belátásban messze fölülmúlta e tanácsadóit, hogy felismerte a direct választások politikai értéktelenségét, hogy nem látszólagos eredményt, hanem magyar népének igaz kielégítését és meg-

nyugvását óhajtá, atyai szíve nem ingattatván meg a forradalmi kisérletek által sem.

Továbbá a közelégedetlenség mellett nőttön nőtt a pénzügyi zavar is; a Schmerling által a rendezett frankfurti nagy német tüntetés nem sikernek, hanem szédelgő komédiának bizonyult, mely Poroszországot provocálta, ugy hogy ez a ki nem elégitett Olaszországgal együtt mind gyanusabb állást foglalt. Igy maga a birodalmi tanács többsége Schmerling ellen fordult. Másfelől *Deák* Ferencz emlékezetes húsvéti czikke és fogadtatása tanuságot tőn a nemzet rendithetlen ragaszkodásáról a törvényes alaphoz, de tanuságot meg nem ingott loyalitásáról. Ő Felsége maga ragadta meg a kezdeményezést. Juniusban a gazdasági egyesület kiállítására rándult; — érintkezett a magyar államférfiakkal; *Schmerling* bukott, *Majláth* lőn a kanczellár és br. *Sennyey* főtárnokmester.

Első gondjuk az országgyűlés előkészitése volt. Ennek 1865. évi decz. 14-iki megnyitására kieszközöltek oly trónbeszédet, mely azon tervezetnek felelt meg, mely miatt nehány évvel ezelőtt vissza kellett lépniök. A trónbeszéd a sanctió pragmatica alapjára állott. Erdélynek és Horvátországnak visszakapcsolását és a magyar országgyűlésre meghívását jelezte. Kivánta a közösügyek kezelésének elhatározását, indokul az Ausztriában is életbeléptetett alkotmányosságra utalva.

De kijelentette egyúttal, hogy a Magyarországra sérelmes *februári alkotmány fel van függesztve*, s hogy az az októberi diplomával együtt a magyar országgyűlés elé terjesztetik *tárgyalás-, illetőleg módositás végett*. Elismerte a 48-iki. törvények alaki törvényszerűségét, de szükségesnek mondta módositásukat, a hol a királyi hatalomba (nádoritörvény) az Ausztria alkotmányosságából eredt uj viszonyokba ütköznek.

A trónbeszéd tehát egészen törvényes alapon állott és e meleg szavakkal végződött:

„Az isteni gondviselés akarata nagy és nehéz feladásokat tüzött elénkbe, komolyakat és tekintettel az alkotmányos életnek birodalmunk nagy részében beállott szünetelésére, a felelősség súlyos terhével járókat az ország elébe is. Hinni szeretjük, hogy fejedelmével egyetértve, az ősöktől öröklött áldozatkészséggel és öntagadással járuland e feladat megoldásához, annál is inkább, miután azon helyzetben van, hogy midőn erőt és sulyt kölcsönöz, saját erejét és sulyát növeli, midőn emel, önmagát emeli, midőn az egész fennmaradását biztositja, saját épségét tartja fenn. És ha sikerül egy viszontagságos időszak után birodalmunkat a nehézségek legaggasztóbb fordulatain ez ország támogatásával szerencsésen vezetni keresztül, áldani fogjuk azon perczet, mely abbeli elhatározásunkat szűlte, hogy felköltsük ujból és megszilárditsuk a fejedelem és ország közötti bizodalmat."

„Biztos és szilárd reménynyel nézünk az országosan egybegyűlt főrendek és képviselők őszinte nyilatkozatai elébe, és midőn a magyar országgyülést ezennel ünnepélyesen megnyitottnak nyilvánitjuk, azon élénk óhajnak adunk kifejezést. vajha sikerülne a kiegyenlitésnek nagy művét isten segélyével valamennyi népeink megelégedésére szerencsésen befejeznünk."

E trónbeszéd, összevetve a „Verwirkungstheoriá"-val a magyar kormányemberek fényes államférfiúi diadala. De ha érvényesitették politikájukat felfelé, még fényesebb diadalt és elégtételt nyertek, habár elismerést nem is nyertek, lefelé.

És itten eljutottunk azon mozzanathoz, a hol a conservativek a leghathatósabban rágalmaztattak és rágalmaztatnak mind e mai napig: és mégis ép itten derül ki működésük üdvössége, politikájuk helyessége és sikere, de egyúttal emelkedett önzetlensége is a legfényesebben.

Deák Ferencz felirati javaslatában kimondta, hogy: „Felséged a jogvesztésnek bizalmat ölő, káros elmé-

letét határozottan elvetette, s azzal ellentétben a pragmatica sanctiót, mint *közösen elismert* jogalapot választotta kiindulási pontul. Felséged kegyelmesen biztositott minket az iránt is, hogy a magyar koronának teljes épségét fel fogja sértetlenül tartani. Igy tette Felséged lehetővé azt, hogy menekülve legnyomasztóbb aggodalmainktól, nyugodtabb lélekkel s a kedvező siker reményével kezdhetünk sulyos bajaink orvoslásához.“

Továbbá:

„Elismerjük mi, hogy léteznek oly viszonyok, melyek Magyarországot a Felséged uralkodása alatt álló többi országokkal közösen érdeklik, s igyekezetünk oda lesz irányozva, hogy e viszonyok megállapitására s miként kezelésére nézve oly határozatok jőjenek létre, melyek alkotmányos önállásunk s törvényes függetlenségünk veszélye nélkül a czélnak megfeleljenek.“

És „azt, a mit tennünk szabad, s mit önállásunk és alkotmányos jogaink sérelme nélkül tehetünk, a törvényszabta szigoru kötelesség mértékén tul is méltányosság alapján, politikai tekintetből megtenni fogjuk, hogy azon sulyos terhek alatt, miket az absolut rendszer eljárása összehalmozott, az ő jólétök s azzal együtt a miénk is össze ne roskadjon s a lefolyt nehéz idők káros következései róluk és rólunk elhárittassanak.“

Továbbá:

„Hogy vannak az 1848-diki törvény rendeletei között egyes pontok, melyeket a nép jogainak sértetlen fenntartása mellett mi magunk is ohajtunk czélszerűbben átalakitani s határozottabban kifejteni.“

Továbbá:

„Sőt a mennyiben ez érdekekre nézve új törvények alkotását, vagy a már létezőknek módositását sürgetőleg szükségesnek tartjuk, a több időt igénylő előmunkálatokhoz mielőbb hozzáfogunk s megállapodásainkat Felségednek annak idejében fel fogjuk alázatosan terjeszteni.“

Végre pedig:

„Tudjuk s őszinte hálaérzettel ismerjük el, hogy Felségednek atyai szándéka: eloszlatni azon aggodalmakat, elháritani azon akadályokat, melyek függő közjogi kérdéseink elintézését eddig gátolták. Multat és jelent összehasonlitva, örömmel látjuk: hogy a kiindulási pont, czél és eszközök e kettőben lényegesen különböznek. A múlt végtelen aggodalmakkal sujtott; a jelen egy szebb jövő reményével kecsegtet."

Tehát mi akadályozta még a kiegyezkedést? Mi okozta, hogy még drága két évnek kellett elmúlni a monarchia rendezéseig, a magyar alkotmány helyreállitásáig, a múlt hibáinak és mulasztásainak oly égetően sürgős orvosolhatásaig? Mi okozta, hogy ezek nélkül, tehát benső megszilárdulás nélkül kellett a monarchiának az 1866-ki válság elé állania?

Kész a felelet. Hallottuk százezerszer.

Az, hogy a conservativek annyiszor bizonyitott és tényekkel bizonyitott törvényhűsége csak álnok comédia volt, hogy a 48-iki alapot el akarták escamotirozni, hogy nem miniszteriumot, hanem dicasteriumot akartak, hogy pártelőitéletből és hatalmi érdekekből nem a 48-iki, hanem a 47-iki alapra akarták az országot vinni, és hogy a kiegyezkedést a monarchia és az ország érdekeinek felmondásával hátráltatták, hogy a kiéheztetett országgyülést ennek elfogadására birják.

Oly vádak, melyeket a saját hatalmát a conservativek tisztább hazafiságától és magasabb államférfiúi képességétől méltán féltő *„clique"* buzgón és sikerrel terjesztett, melyek, ha valók volnának, csakugyan örökre lehetetlenné tennék a conservativeket, mint hazafiatlan és tulajdonképen nem conservativ, hanem reactionárius férfiakat. Ha valók volnának, csüggeteg szivvel bele kellene nyugodnunk ama kétségbeejtő szükségbe, hogy Magyarország megmentésére a fenyegető végbukásból csakugyan nem maradnak más

férfiaink, mint ugyanazok, kik elvezették 1867-től 1874-ig, azaz magához a végbukás ijesztő széléig.

Szerencsére nem valók. — Szerencsére — midőn ma már alig lehet más reményünk, mint a remény a conservativek hazafiságában és államférfiúi képességeiben.

Csodálatos, hogy egy merész hazugság, százszor ismételve, felér az igazsággal és elszorít mindenki számára könnyen hozzáférhető napvilágos tényeket.

A való pedig ez:

A felirat és feltétlen pártolói az idézettek mellett követelték azt is, hogy a 48-iki törvények, mielőtt revideáltatnának, tettleg végrehajtassanak és e tettleges végrehajtástól tették függővé a kiegyezkedést.

A conservativek ezt lehetetlennek ismerve, nem akarták a kiegyezkedést lehetetlenségtől függővé tenni, azaz lehetetlenné tenni. Ez a való. A többi másrész rágalom, utólag kitalálva és portálva pártérdekből. Meggyőzhet erről mindenkit az Országgyűlési Napló.

Bartal 1866. február 15-én remek beszédben védte a conservativek álláspontját, részletesen kifejtve azon eszméket, melyek a kiegyezkedési törvényekben utóbb tettleg valósultak.

Zsedényi kijelentette, hogy a convservativek is a 48-iki alapon állnak, és felelős független magyar kormányt akarnak, de az ellen való biztositékok szükségére utalt, nehogy a 48-iki törvények ismét azon eredményre vezessenek, a hova vezettek 1848-ban. Utalt arra, hogy I. József, II. Mátyás koronázása előtt az országgyűlés szintén módositott érvényes törvényeket, és kifejtette, hogy a jogfolytonosságot nem csorbítja, a törvényesség feladását egyáltalán nem involválja, ha az országgyűlés a módositások fölötti tanácskozásokba bocsátkozik, és e módositások eredményében a törvények hiányainak orvoslására biztositékokat nyújt.

Apponyi minden kétséget kizáróan egyszerű és világos szavakban mondta ki, hogy a conservativek „felelős magyar

miniszteriumot" és „Magyarország államjogi önállását" akarják; akarják, hogy a „közös tárgyalásokben mint államjogi unitás a paritás alapján" vegyen részt, és hogy ezen tárgyalások egyedűl „a tagadhatlanúl közös ügyekre szorítva, csak azon határig terjedjenek, a meddig a közös tárgyalás szüksége kétségtelenül be van bizonyitva."

Tehát a felirat feltétlen pártolói és a conservativek megegyeztek abban:

hogy a 48-iki alap egyedül törvényes, és hogy azon állnak, hogy felelős magyar miniszteriumot akarnak, akarják Magyarország államjogi önállását; hogy a közös ügyeket és ezek tárgyalásának szükségét elismerik, melyekben azonban Magyarország mint állami unitás a paritás alapján vegyen részt, szorítkozva egyedül a kétségtelenűl szükségesekre, hogy végre már ezért is, de a viszonyok változta, a 48-iki törvények hiányai miatt is, e törvényeken módosítani kell, mely módosítások szükségét egyébiránt maga a 48-iki törvényhozás is kimondta.

A felirat és feltétlen pártolói azonban azt a jogfolytonosság szempontjából követelték, hogy a 48-iki törvények mindezek előtt tettleg végrehajtassanak.

A conservativek ellenezték ezt és pedig:

mivel a jogfolytonosság semmiben sem csorbul, ha a 48-iki törvények legalitása és felfüggesztésük törvényellenessége minden részről elismertetik és e törvények csupán a törvényhozás illetékes factorai, a király és az országgyűlés által egyetértve saját belátásuk és elhatározásuk alapján, tehát törvényesen módosittatnak;

mivel semmi esetre sem ád fel az ország jogaiból csak valamit is, ha azon módosítások iránt, melyeknek szükségét nyiltan vallja, tanácskozásokba bocsájtkozik s azokat javaslatokba foglalja;

mivel ha legalább annyi megtörténik, — a mi nem zárja ki még azt sem, hogy a törvények tettleges végrehajtásához mint törvényszerű követelményhez, az ország ragasz-

kodjék, — a kiegyezkedés siettetik, és ujabb biztositékokat nyerve, a korona is engedményekben tovább mehet;

mivel jogilag indokolatlannak, politikailag értelmetlennek, kormányzatilag kártékonynak kellett ismerniök: azon pillanatban fogni régen hozott törvények tettleges végrehajtásához, midőn módositásuk elútasithatlan szükségét valamennyi illetékes tényező egyértelműleg felismerte;

mivel végre, — és itt vannak a *döntő* okok — a rendkivüli rázkódások közt hirtelen hevenyészett 48-iki törvények a kétségbevonhatlanúl helyes elvek mellett is nem csak sok tekintetben hiányosak, ellentmondók, ideiglenes jelleműek (a mit a 48-iki törvényhozás is kimondott), hanem oly intézkedéseket is tartalmaztak, melyek, mint a nádori tövény, a királyi hatalommal, sőt sajátlag még a tiszta personal-unióval sem fértek meg, másfelől pedig még a monarchia külügyi politikájának egységét is kizárták, s a végzetes összeütközéseket mintegy szükségszerűvé tették, úgy, hogy egyátalán nem volt alaptalannak mondható azon aggodalom, hogy tettleges végrehajtásuk a dynastiát, a monarchiát s az országot sodorhatják a 49-ikiekhez hasonló veszélyekbe, mely aggodalom a monarchia rázkódott helyzete, a forradalmi elemek tagadhatlan létezése és a fenyegető külországok által nem csak igazoltatott, hanem fokoztatott is; mely tekinteteknél fogva a magyar kormánynak s a conservativeknek úgy is mint hazafiaknak s úgy is mint államférfiaknak ragaszkodniok kellett követelményükhöz és kellett volna még akkor is, ha nem tudták volna, *a mint tudták*, hogy épen e tekinteteknél fogva sem a korona, sem Ausztria, még a legszélsőbb bizalom mellett is, nem engedheti el az e követelményekben rejlő biztositékokat, úgy saját biztonsága érdekében, mint a kiegyezkedés sikerének érdekében sem.

A conservativek tehát utolsó sorban azért ragaszkodtak követelményükhez, mivel tudták, hogy a nélkül a ki-

egyezkedés létre nem jöhet, és pedig nem csak most nem, de nem soha; mert követelményük elejtésével nem lett volna nyerve semmi, csak egy, súlyos bár, de elutasithatlan kötelességük teljesitése lett volna elmulasztva, kötelességteljesités, mely őket egyénileg népszerűtlenné, a jövőre lehetetlenné tette, de melynek *köszönhető az alkotmány helyreállitása.*

Annak súlya tehát, hogy a kiegyezkedés a monarchia és az ország kárára hátráltatott, nem a conservativekre nehezedik. Sőt kitartásuknak, nyilt és bátor fellépésüknek köszönhető, hogy végre a kiegyezkedés ez utólsó akadálya is elhárittatott.

Míg ugyanis az országgyűlést félbeszakitó 66-ki háború eredményei egyfelől igen megkönnyitették a conservativek állását és törekvéseit fölfelé, a mennyiben a kiegyezkedés Ausztriára nézve elutasithatlan szükséggé vált; a magyar nemzetnek a Klapka-féle forradalmi kisérletekkel szemben tanúsitott loyalis magatartása pedig a bizalmat tetemesen fokozta; azon osztrák államférfiak helyét pedig, a kik a conservativeknek a magyar alkotmány teljes helyreállitására irányzott törekvései elé még az utolsó pillanatban is nehézségeket gördítettek, az elfogulatlanabb *Beust* foglalta el: másfelől maga Deák Ferencz is felismerte a conservativek követelményének szükségszerűségét, és Deák Ferencz csekélyebb politikai belátású közvetlen környezete is kénytelen volt ez előtt meghajolni. Az országgyülés közösügyi bizottsága mélyen belement a 48-ki törvények módositásába, nagyban és egészben híven azon eszmékhez, melyeket a conservativek az októberi napokban védelmeztek, és melyeket jelesen Bartal nagy beszéde részletesen kifejtett; a 48-ki törvények előlegesen tettleg végrehajtásától pedig a felirat feltétlen pártolói hallgatag bár, de elállottak; tudjuk, hogy a 48-ki törvények a maguk teljességében tettleg végrehajtva soha többé nem lőnek.

Igy ennyire változott és tisztúlt viszonyok közt szabadabb kezet nyerve Bécsben, a legbecsesebb biztositékokat hozhatva az ország részéről, az országgyülési uj ülésszakot a conservativek már oly leirattal nyithatták meg, melyben a felelős kormány kinevezése határozottan igérve és a közösügyek törvényes elintézése a 15-ös munkálat alapján már ennek teendői közé utasitva volt.

Ekkor tünt ki, hogy sajátképen miból áll az, a miből Deák közvetlen környezete már csakugyan nem engedhet egy jótát sem.

Engedtek mindenben, a conservativek programmját magukévá tették mindenben, de abban az egyben nem engedhettek, hogy azt ők hajtsák végre, hogy a hatalom nekik jusson, a felelős miniszterium ők legyenek.

Ha az illetők mindjárt eleintén ily őszinték lettek volna, s nem tartják vala szükségesnek ebbeli elengedhetlen igényeiket lehetetlen igényekkel masquirozni, ekkor létrejöhetett volna a kiegyezkedés már egy évvel azelőtt is.

Mert miután *Sennyey* és *Majláth* a politikai kérdésekben fölfelé és lefelé, elejétől végig, egyikét aratták a legszebb győzelmeknek: könnyen engedhettek a személyes kérdésben és pedig annyival inkább, mivel:

tudatában voltak annak, hogy nem pártelőitélet és pártérdek, sem hatalmi vágy és személyes szempont nem vezette őket soha, hanem vezette a törekvés, visszaállitani Magyarország alkotmányát; e czél pedig el volt érve.

Érezték, hogy beteljesült, a mit elejétől fogva előreláttak; a mire elejétől fogva el voltak készülve; hogy a rágalom, mely hála és elismerés helyett nagy küzdelmükben nyomdokaikban járt, ha győzelmüket gátolni, ha művöket tönkre tenni nem is tudta, de meg tudta ingatni irántuk a bizalmat; és ugy érezték, hogy ily viszonyok közt a nagy mű, melyet annyi önfeláldozással alkottak meg, követeli tőlök még azt az önmegtagadást is, hogy hallgatagon

félrevonúljanak, s a nagy mű megerősitését, megvédését oly férfiakra bizzák, kiket a nemzet támogatni kész; csak multjukhoz maradtak tehát következetesek, ha nagy missiójuk beteljesitése a nagy küzdelem befejezése után ezeknek engedték át a hatalmat és engedték át némán az elismerést is, mely méltán őket illette volna; mert hiszen sem hatalmi vágy, sem hiúság, hanem a kötelesség teljesitése vezette volt őket.

És ha végre tán nem is bizhattak volna gróf Andrásy Gyulában, nyugodtan bizhatták a haza sorsának vezetését Deák Ferencz kezére, a kinek higgadt bölcseségében megbizott volt már Dessewffy Aurél is, és a ki e higgadt bölcseségének ujabban is oly nagy tanujelét adta, midőn pártjával, midőn a nemzettel nagy népszerűség és tekintélye által elfogadta azon politikát, mely mellett a conservativek oly sokáig küzdöttek; azt pedig már csakugyan nem láthatták előre, hogy az ügyek fővezetését *Deák Ferencz* kezéből lassanként mindinkább kiveendi közvetlen környezete, más néven úgy nevezve, hogy „clique", és hogy Andrásy kormány-rendszere az országot, melyet átvett szabad kézzel, a nemzet bizalma mellett, oly függetlenséggel melyet a századok óta nem élvezett, a fejlődést biztositó szabad alkotmánynyal, tele reménynyel és lelkesedéssel tekintélylyel Ausztria irányában, tekintélylyel a külföldi irányában és szüz hitellel: kapkodó kontárkodás és rohamos pazarlás által nem valami rendkivüli körülmények nyomása alatt, hanem háboritatlan béke sima idején rövid hét év alatt a tönkremenés örvényének szélére, Rothschild kegyelméből uzsorakamatra élve állitja, romolva, jövője fölött csaknem kétségbeesve.

A conservativek tehát visszaléptek: lovagias gyöngédséggel félrevonultak teljesen, nehogy csak népszerűtlen támogatásukkal is nehézségeket csináljanak a „gondviselés-

szerű“ férfiunak. Andrásy gróf pedig a nemzet ujjongásai közt miniszterelnökké lett.

A régi szabadelvű párt egyik tagja, midőn a távozó *Sennyey*-től búcsúzott, elmenőben — sejtve tán, a mi jönni fog — így sohajtott: „Mily boldog nemzet, hogy ily erőket nélkülözni tud!“

Aztán jött az Andrásy-korszak.

IV.

Az Andrásy-korszak.

For nearly five years the present ministers have harassed every trade, worried every profession and assailed or menaced every class institution and species of property in the country. Occasionally the have varied this state of civil warfare by perpetrating some job which has outraged public opinion, or by stumbling into mistakes which have been always discreditable, and sometimes ruinous. All this they call a policy, and seem quite prond of it: but the country has, I think, made up its mind to close this career of plundering and blundering.)

Oct. 3.

B. DISRAELI.

„Közel öt éve minisztereink zavartak minden keresetet, rontottak minden ipart, megtámadtak vagy veszélyeztettek minden osztályérdeket és minden fajta tulajdont ez országban. Alkalmilag a polgári hadjárás ez állapotát változatossá tették egy-egy furfang által, mely a közvéleményt felháborítá, egy-egy baklövés által, mely megannyiszor discreditáló, sokszor romlásos volt. Es mindezt politikának nevezték, és szinte nagyra voltak vele: de az ország, ugy vélem, eltökélte véget vetni a fosztás és botlás e pályafutásának.“ (D i s. r a e l i 1873. oct. 3. levele a bathi választókhoz.

Senkisem fogja megtagadni a mostani közös külügyminiszter úr ő excellentiájától kiváló férfiak ama legfőbb díszét, mely szerint egész korszakok utánuk neveztetnek. Magyarország legutóbbi korszakát, melyben erő- és reményteljes államhelyzetéből a tönkrejutás szélére jutott, a historia csakis Andrásy-korszaknak fogja nevezhetni. Az ő egyéni-

ségének bélyegét viseli vonásról vonásra. Az övé volt a hatalon, az övé a dicsőség.

Ama párt ugyan, mely kormányrendszerének alkalmatos ezköze, minden szeszélyének bizalomteljes és vakon engedelmés közege, valósággal szavazógépe volt, a jobb hangzás kedveért „Deákpárt"-nak nevezte magát. De cynikus méltatlanság volna Deáknak tudni be az Andrásy-rendszert és eredményeit. Deák a pártot csak a conservativek által létesített kiegyezés elfogadásáig vezette. Inkább transactionalis mint activ természeténél fogva, ama tulajdonainál fogva, melyek józan elfogulatlansága, méltányossága és igazságossága, főkép pedig politikai mély belátása mellett inkább tették alkalmassá biró és béke-apostol szerepére a nemzetközi nagy conflictosukban, mint a kormányzás és igazgatás folytonos és rendszeres működésére, melynek terheitől a bölcset jellemző önismerettel maga is irtózott: nagy pályája és nagy missiója be volt fejezve amaz epochális művel, melyben kezet fogva a conservativekkel, romjaikból újra fel tudta épiteni a magyar alkotmányt, de nem magát a magyar hazát: kiterjesztve az alkotmányosságnak eddigelé csupán az országnak külön ügyeire terjedő hatályát az Ausztriáéval közös ügyeire is, megszűntetve azon állapotot, melyben ezek évszázadokon át, az ország minden tiltakozásai ellenére is, a nemzet hozzájárulása, az ország érdekeinek figyelembevétele nélkül, tettleg absolutistice intéztettek, és fölemelve a Magyarország és Ausztria közti viszonyt a personális unió középkori, feudalis alapjáról a kornak szinvonalára, az érdekközösség alapjára.

A nagy mű befejezte után nem vezér volt többé, hanem csak zászló Andrásy kezében, melyet az olyankor lobogtatott magasan, midőn attól lehetett tartani, hogy a hívek megingatott dandárjai különben nem követnék kalandozásaiban az új vezért.

De ha övé volt a hatalom: övé a dicsőség annyival is inkább, mivel munkatársakat nem, hanem csupán eszkö-

zöket tűrt maga mellett. Miután a nemzet félrelökte ama kiváló fiait, kik évek hosszát tartó hű és önfeláldozó munkájukkal visszaadták a nemzetet önmagának, félrelökte munkájuk sikere napján, hogy magát a „gondviselésszerű“ férfiú karjaiba vesse: Andrásynak gondja volt rá, hogy a nemzet és a hatalom egyedül és kizárólag az ő kezei közt maradjon. A Deákpártban feltalálható kipróbált államférfiakat és kitűnőségeket, amennyire csak lehet, mellőzte és a hét év alatt feltűnt újabb tehetség annyival inkább számolhatott rendszerint a mellőzésre, minél inkább tanusitott államférfiui hivatást. Mig másutt a pártok és vezérek keresve keresik és felkarolják a fiatal tehetséget, úgy a maguk és pártjok haszna és jövője miatt, valamint azért is, hogy a leszoritott ambitió ellenök ne forduljon, vagy ferde irányt ne vegyen: nálunk annyival inkább szoritották le a háznak fiatalabb tagjait, minél tehetségesebbek voltak, és szóhoz legfelebb a mások eszmehulladékain vasszorgalommal kérődzők juthattak. Miniszteriumot is mindig olyat igyekezett összeállitani, melynek egyes tagjai lehető kevés önállósággal birjanak, mely neki engedelmes legyen, mely nélküle ne is létezhessék. Olyan minisztereket neveztetett ki, a mennyire csak lehetett, a kiket ő csinált a semmiből, és maradtak azután is semmik, vagy legalább feltétlenül alárendelték magukat minden kivánságának. Bizalmas tanácsadónak csak ilyent szeretett. A ki nem ilyen volt, a ki, mint például *Lónyay*, figyelmeztetni merte mindjárt az első években, hogy geniális tervezéseit az állam financziái nem fogják megbirni: attól szabadúlni igyekezett és lőn annyival inkább engesztelhetlen ellenévé, minél inkább volt az illetőknek igaza, minél inkább birt kormányzati képességekkel, jövővel.

Azt mondja Machiaveli, hogy az első következtetés valamely országlárra, megtekinteni a férfiakat, a kik körülötte vannak, s ha ezek jelesek s hivek, bölcsnek lehet őt tartani, mivel a jeleseket ki tudta szemelni és magához

tudta lánczolni. Máskülönben kedvezőtlen itéletet lehet róla mondani, mivel már az első lépésnél követi el az első hibát.

E szerint abból, a hogyan embereit Andrásy összeválogatta, Machiavelli az államférfiui képesség, az emberismeret hiányára következtetne. Hogy pedig emberismeret nélkül nincs államférfiui capacitás, az bizonyos.

De én nem mennék ennyire. Nemcsak azon deferentiánál fogva nem, melylyel ily nagy miniszter irányában akkor is tartozunk, ha politikáját nem tartjuk helyesnek, hanem azért sem, mivel kérdem: ha ő excellentiája nem volna emberismerő, hogyan tudta volna oly következetesen és oly biztos kézzel kiválogatni épen a tehetetleneket és a nullitásokat? hogyan tudta volna a tehetségesebbeket is oly rendszeresen oda alkalmazni, a hova valók nem voltak; és a hol szükségkép le kelle magukat járniok? Hiszen legalább véletlenből meg kellet volna esni, hogy mégis egyszer az arra való embert neki való helyre alkalmazza. Pedig mindnyájan tudjuk, hogy ilyen eset nem fordult elő soha. Én tehát inkább mély számitást és önismereten alapuló rendszert keresnék a dologban.

Tegyük fel, hogy felismerte, miszerint alapos elméleti képzettségnek, valamint az igazgatási és kormányzati gyakorlatnak egyiránt hián van. Hogy tehát kiváló, hivatott férfiu könnyen túlszárnyalhatná, háttérbe szorithatná.

Bizonyos továbbá, hogy szemeit eleitől fogva a külügyi tárczára függeszté. Keveselte Magyarországot. Bécsből majd intézheti az egész monarchia sorsát, és mégis megtarthatja gondviselése alatt Magyarországot is, élére téve valami pictus masculust. Mindenki, a kinek dolga volt ő excellentiájával, tudja, hogy a legégetőbb országos ügyek fölötti értekezés közben is egyszerre csak a levegőben járt a szeme, vagy ama díszes franezia könyvön, mely miniszterelnöksége alatt egyetlen olvasmányát képezte és a nemzetközi tractátusokat tartalmazta, arczán pedig tisztán ol-

vasható volt a kérdés a sorshoz: hogy hát a patvarba még még mindig akar elmenni az a fene *Beust*? Minthogy tehát eleitől fogva intriguált Beust ellen, az intrikus pedig maga leginkább fél az intriguától, igyekezett telhetőleg elszoritani minden önálló tehetséget, tért csak a tehetetlenségnek és a feltétlen alárendelésnek engedve.

De bármiként volt legyen is: annyi bizonyos, és ebben Machiavellinek igaza van, hogy mivel senki sem végezhet egymaga mindent, senki sem fogja az ország kormányzását sikeresen vezérelhetni, ha nem tudja vagy nem akarja vezetése alatt a lehető legjobb erőket egybegyüjteni; nem még akkor sem, ha maga a legmunkásabb, legbehatóbb, legerélyesebb ember volna is.

Pedig Andrásy, mint magyar miniszterelnök, épen nem tűnt ki e tulajdonok által, vagy ha birta is azokat, akkor eltitkolta.

A tervszerű, a rendszeres munkásságtól gavallér módjára irtózott. Innen a zavaros tervtelenség, összevissza *rendszertelenség* egész „rendszerében“.

A részleteket utálta. És ha egyfelől nem állitott szakavatott belátással, kormányzati gyakorlattal biró férfiakat az egyes szakok élére, sőt hiúsága és geniáliskodása nem is tűrte az ilyeneket: ily belátással és gyakorlattal másfelől nem birt maga sem. Innen a *dilletantismus* egész kormányzatában: innen a kapkodás, a hihetetlen baklövések.

Végre ha bonyodalmas, nehéz vagy kényes kérdés előtt állott: félve a küzdelemtől, mely állásába kerülhetne, mindig elodázni, lehetőleg elescamotirozni igyekezett azt, soha sem erélylyel és szivóssággal megoldani. Innen a magukat súlyosan megboszúló mulasztások és a kényszerhelyzetek.

Mikor a kormányt átvette, csodálkozott, hogy lám! a németek mégis milyen rendet tartottak: minden firkának megvan a maga száma! Mikor az első jegyzéket kapta a közös minisztertől, zsebre vágta, hogy emberfia soha

többé ne lássa, és mikor aztán praesidiális titkára egész nyájassággal elkérte, hogy majd beiktatás és elintézés alá adja, rászólt, hogy hát mit gondol, mit akar? — hiszen az a levél neki szól: „Sr. des Grafen Julius Andrásy k. ung. Minister-Präsidenten Excellenz", hát kinek mi köze ahoz a levélhez?

Eleintén, mikor még öröme telt benne, hogy ő a magyar gondviselés, könnyen hozzáférhető volt. De utóbb a magához rendelt és sürgős ügyekkel várakozó tanácsosokat is órákig váratta előszobájában, mig ő maga más ajtón kiment, hogy egyet körüllovagoljon a városligetben.

A mi előtte ismeretlen, a miben járatlan volt, tehát csaknem minden gyakorlati, és épen minden közgazdasági kérdés, azt megvetni és az abban való gyakorlati jártasságot lenézni szokta. A részleteket únta, a részletes referádáról hallani sem akart.

Igy csakhamar a miniszteri tanács üléseit is azzal szokta elhagyni, hogy: végezzétek el, a hogy akarjátok, én ehez nem értek.

Voltak bizonyos ügyek, melyekhez lénye egész hevével ragaszkodott, melyek érdekelték, melyeket saját eszméjének vélt, ha nem is voltak mindig azok. Bár ha nem is voltak mindig a legfontosabb ügyek; gyakran inkább a boulevardok, mint az entrepót-k. Mert ezekben erélyes, szivós, sőt makacs volt, és ilyenkor tévedéseiből kijózanítani a szakértelem, a lelkiismeretes figyelmeztetés és kérés sem tudta. Innen a pénzügyi zavarok és a pénzügyminiszterrel való összeütközések kezdete.

Ee egyebekben, járatlan a közigazgatásban, részletekkel ismeretlen, nem igen törte magát, és nem igen törődött vele, ha miniszterei a legnagyobb bakokat lövik is. Legalább nem addig, mig a rosz következmények be nem álltak s késő volt.

„Majd lejárja magát", szerette mondani veszélyes törekvésekre. „Laissez faire, laissez aller" volt liberális poli-

tikája gazdasági és nemzetiségi ügyekben, holott viszonyaink közt épen ezekben volt legtöbb szükségünk a tapintatos és erélyes kormánybeavatkozásra. „Ráérünk mi arra még“ á la Pató Pál. „Nem kell a helyzetet, nem kell a kérdéseket complicálni.“ Igy romlott el a horvát, igy mérgesedett el a szerb ügy, igy jött ránk a gazdászati nyomor is; igy maradt megoldatlanúl a bankkérdés, mikor könnyen meg lehetett volna oldani, midőn Lónyay távozása idejében még rendezettek voltak pénzügyeink, nagy volt Magyarország prestige-e és hitele. Igy maradt el a parlamenti, a felsőházi reform, melyet akkor kellett volna keresztül vinni, mikor a kormány erős, a többség még tekintélyes és compact volt.

De Andrásy nem szeretett úgy tenni, mint a rómaiak, a kik jóllehet még könnyen elkerülhették volna, Fülöppel és Antiochussal Görögországban viseltek háborút, nehogy utóbb Itáliában viseljék. „Mert — ugymond Machiavelli — ha messziről előre látjuk, könnyen orvosolhatjuk; de ha arra várunk, hogy nyakunkra nőjenek a bajok, akkor már késő az orvoslás, mert a baj gyógyithatlanná lett; és igy vagyunk a politikai bonyodalmakkal, mint az orvosok mondják az aszkórról, hogy eleintén könnyü gyógyitani, de nehéz felismerni, utóbb pedig könnyű felismerni, de nehéz gyógyitani.“

Andrásy nem ehhez tartotta magát. És igy lőn Magyarország legujabb történelme az *elveszett perczek, az elmulasztott alkalmak valóságos repertoriumává.*

Mindamellett Andrásy szeretett ragyogni eredményekkel, és minél kevésbbé volt barátja ama kitartó, körültekintő, rendszeres munkásságnak, mely a czélekat az erőkhöz és szükségletekhez képest tűzi ki, és ámbár tartós *sikerre* az egyedüli mód, józan, zajtalan realismus sensatióra nem igen nyujt alkalmat: annyival inkább hajhászta a meglepő vivmányokat, a felfújt eredményeket és igyekezett imponálni, hatalmát növelni, magának és rendszerének reclámot csi-

nálni oly tettekkel, melyek a jövőt escomptirozták, mások szerint jövőnket aláásták, mindenesetre „raubbau“ jellegével birtak. Magának az országnak eladósitása ilyenekkel áll kapcsolatban. Ő csakugyan olyan volt, mint a „gründerek“, a kik az első években nagyszerű dividendákat fizetnek — a társasági tőkéből, utóbb pedig tovább állva, az ámuló részvényesekre hagyják a krachnak kimondását, mig maguk tán más városban értékesitik geniális egyéniségük varázsát még nagyszerűbb gründolásokkal. Nem hiányzott a sajtó corrumpálása, a „Betheiligung“ sem, Ludasi Gans Mór szakavatott szervezése mellett. A pénz erre is a részvényesek zsebéből került.

Ugy látszik, tanulmányait III. Napoleon iskolájában végezte, s ha nem is volt képes eltanúlni ama gazdászati politikát, mely Francziaországot oly mesés jólétre vezette, — mert hiszen erre komoly tanúlmány és mély behatás kellett volna, a mi nem volt Andrásy dolga; de eltanúlta Napóleontól azokat a kápráztató álsikereket, Potemkin ama festett faluira emlékeztetőket, melyeket az útról jobbról balra felállitott, mikor Katalin czárnőt kisérte a kormányzatára bizott tartományban.

Egyébiránt illustrátiót sem Francziaországban, sem Oroszországban nem kell keresnünk. Gazdálkodása „igaz magyar gazdálkodás“ volt.

Az úrfi hazajön Párisból, és átveszi az ősi birtokot, — jóllehet kissé elmaradozott állapotban — de szűz hitellel, áldott jó földdel, magasra fejleszthető természetes segédforrásokkal.

Szerény és okszerű gazdálkodás mellett, takarékossággal és évek során át kitartó munkássággal jól rendezett, virágzó uradalommá, megyéjében a legelsők egyikévé tehetné birtokát, dús úrrá magát. De úgy kezdi a gazdálkodást, mintha már a legdúsabbak egyike volna; a helyett, hogy nagy úrrá igyekeznék lenni, úgy él, mintha már nagy úr volna: egész gazdasagát a nyugoti országok mintagazda-

ságainak módjára rendezi, lenézve a cultura és a tudomány vívmányaitól elmaradt szomszédait, e gazdászati conservativeket, és természetes, hogy mindezt egy nagy kölcsön felvételén kezdi, gyümölcsöző beruházások végett, melyek tönkre teszik, minekelőtte gyümölcsöznének.

Igy játszottuk a „cultur államot", a „nagy hatalmat", a helyett, hogy culturállammá, hatalommá *igyekeztünk volna lenni*. Siettünk a második lépést megtenni az első előtt és ezt „haladásnak" neveztük, mig csak hasra nem estünk. És ez a különbség a liberálisok és a conservativek haladása között. A liberalismus bizonyos elvekből indúl ki, és bizonyos elvek megvalósitása képezi czélját. A conservativ politika az adott viszonyokból indúl ki és a helyzet, az állam, a honpolgárok reális szükségeiben keresi czélját. A liberalismus mindenekelőtt elveit és theoriáit, a conservativ politika mindenekelőtt a hazát igyekszik szolgálni. Ha a nemzet érdekei és a divatos elvek ellentétben állanak, a liberalismus inkább a nemzet érdekeit, a conservativ politika hamarabb a divatos elveket ejti el.

És Andrásynál e liberalismus nemcsak a sensatiót szomjúhozó imént jellemzett rohamokhoz tartozott, hanem tartozott a rendszerhez, és a mi ennek kárhozatosságából nem egyéniségének róható fel, azt liberalismusának lehet betudni, és nehéz volna meghatározni, melyik rész hozott több kárt az országra.

Nem csak multjánál fogva, mint Kossúth tanitványa és stambuli ágense volt liberális, hanem valamint a tisztességes nő hiszi, hogy erényesnek kell lennie, szintúgy hitte, hogy neki liberalisnak kell lenni; és ha néha-néha nehezire is volt, ha érezte is egyes esetekben, hogy az országos, a nemzeti érdekek rovására liberáliskodik, megtette mégis. Nem mintha a biztositott polgári szabadság hazájává tette volna Magyarországot. Mert rosz kormányzatával az anarchiát honositotta meg, ebben pedig biztositott polgári szabadság nincsen. És nyomatékkal lehet hangsúlyozni épen

itten, hogy a *szabadság* kérdése egyáltalán nem képezi a különbséget az úgynevezett liberalismus és azon józan és felvilágosodott conservativ politika közt, melynek szószólói a magyar conservativek Dessewffy Auréltól Sennyey Pálig. Az csak a liberalis schwindelhez tartozik, hogy magát a szabadságról nevezi és azt fitogtatja, mintha szabadságra neki volna kizárólagos szabadalma, mintha egyedül az ő boltjában árúlnák. Merényletek a szabadság ellen történtek liberalis és conservativ czégér alatt egyaránt. De valódi szolgálatot a szabadságnak csak azon conservativ politika tett és tehet egyedűl, mely az ország és a nemzet érdekeivel és reális szükségletével nem jön összeütközésbe, és így egyedűl képes szilárd intézményeket, meg nem akadó haladást, biztosított rendet létrehozni, a mi nélkül biztosított szabadság nem képzelhető. Sokkal bővebben jellemeztük már ezelőtt az abstract liberalismust, semhogy itten arra ujból ki kellene ereszkednünk. Elég az hozzá, hogy az Andrásy-rendszer a nemzetiségi egyenjogúság liberális elvének feláldozta a magyar nemzetiséget; bizonyos önkormányzati elveknek, melyeknek a valódi önkormányzathoz semmi közük, feláldozta az administratiót, a rendet, a vagyonbiztosságot; liberális politikája az üzletek terén útat nyitott a szédelgésnek és az uzsorának, confessionális politikája a lelkiismetek szabadságát nem, hanem a lelkiismeretek nyugtalanitását inaugurálta, és nagyobb szabadságot csak a nemzetiségi izgatásnak adott; végre a Horváth Boldizsár-féle „modern igazságszolgáltatási eszmék“ az igazságszolgáltatást roszabbitották és drágitották, és hathatósan járúltak az anyagi romláshoz, melyet a családi vasútak és a „cultur-állam“ egyéb igényei hoztak ránk.

Koronája pedig az Andrásy-rendszernek a *corruptió*, mely szükségszerűleg vele járt.

Bármi véleménynyel legyünk Andrásy képességei iránt, melyekről különben legilletékesebben a tények és az eredmények beszélnek: senki sem fogja kétségbevonni szándé-

kainak tisztaságát, és azt az aristokratavonást, mely személyes becsület dolgában a divatos fogalmakon túl is kényes és féltékeny. De a potitikai becsületesség dolgában ő vezette azt az ijesztő erkölcsi romlást, mely Magyarországon kormányzata alatt oly hirtelen tudott meghonosodni és oly súlyosan tudta megingatni az egykor oly tiszta magyar becsületet. Ha asszonyias hiúság, képességén túlmenő hatalmi vágy és az ebből folyó féltékeny üldözése minden lehető vagy képzelt vetélytársának és leszorítása minden önálló tehetségnek nagy szerepet is játszott motivumaiban és politikájának sajnos eredményeiben: szeretjük hinni, hogy Magyarország érdekeit igyekezett előmozdítani; szeretjük hinni, hogy ambitióját is ez által vélte legjobban szolgálhatni. Hogy ez jóakarata mellett sem sikerült, hogy ellenkezőleg a magyar érdekeket minden téren romlásnak és bukásnak vezette, az, ha nem is védhető, de talán megbocsátható. De sem nem védhető, sem soha meg nem bocsátható amaz erkölcsi romlás, melyet rendszere a politikai téren inaugurált, s mely csakhamar utat tört magának a társadalmi térre is.

Igaz, hogy a liberalismus és corruptió közt mindig van valami causalis nexus. A hol a kormányzat abstract elveknek, ideolog theoremáknak és szoba-tudós doctrináknak feláldozza az államérdek követelményeit, a hatályos igazgatás feltételeit, a végrehajtó hatalom nélkülözhetlen eszközeit, de az államgépezetet mégis együtt és rendes működésben akarja tartani, az államot a veszélyes tanok, a partikuláris érdekek és a centrifugális törekvések ellen mégis meg akarja védeni: ott, a midőn magát nem annyira általán a polgárok, mint inkább befolyásos egyesek és szájas kortesek kegyelmére bízta, kénytelen lesz ezeket nyilt vagy hallgatag alku útján megnyerni; ahol pedig megnyert egyet, ottan keletkezik helyébe, okúlva és tanúlva a példán, tiz másik, a ki csak azért opponál és fenyegetőzik, hogy magát megvásároltassa. Igy a szükség csakhamar törvényt ront, és „hilft

was helfen kann". Igy inauguráltatott Francziaországban az orleanisták alatt a liberalismussal együtt a corruptió. Ez úton halad Amerikában a corruptió gőzerővel.

Ha már most valahol oly sok *az állam- ellenes törekvés* mint nálunk és a liberális kormány még gyarló és ügyetlen is, és mégis a választók többségének támaszára szorúl, akkor természetes:

hogy Ludasira bizatik a sajtó vezetése, illetőleg corrumpálása;

hogy nagy és befolyásos családok tönkrement, élhetetlen vagy korhely tagjai, parlamenti nagyságok dittó rokonai és sógorai, nemkülönben egyes „veszedelmes emberek" oly hivatalokba tétetnek, melyekre képtelenek, és esetleg uradalmi tiszttartóságokba is, a hol magukat rangirozhatják;

hogy az állami bérletekkel történik korteskedés;

hogy ilyen és hasonló módokon vásároltatnak nemzetiségi kétes hivek;

hogy a választási vesztegetésekre szolgáló pénzgyűjtések élére egész cynismussal maga a kormány áll; hogy a vesztegetés leőz „allkotmányos kiadássá" és egyes képviselők részéről plane dicsekvés tárgyává;

hogy a képviselői állás lesz „geschäft"-té és igérvénynyé;

hogy a spiczliskeoés organisállatik nem az államveszélyes törekvések, hanem a gyanús párthivek ellenőrzésére;

hogy Ráday Gedeon gróf, az egyetlen ember, a kiről mondhatni, hogy az Andrásy-rendszer alatt feladatát komolyan vette és annak komolyan megfelelt, kegyevesztetté lesz, mikor a tolvajokat nagyon is „tapintatlanul" üldözi;

hogy ha szegény zsidó váltót hamisit, becsukják, de ha gavalléremberr, nagy ur és képviselő teszi, eltusolják mintha csak duellumról volna szó;

hogy egyes vasutakná, milliók eltűnnek, vizsgálat ren-

deltetik, de bűnösnek senki sem találtatik. és a contót fizeti az ország;

összevissza pedig ennek az a neve, hogy parlamenti kormányzat és felelős miniszterium. Eredménye pedig az, hogy az erkölcsi hit meginog, a becsületesség eldől, a külső siker lesz tromf, a lopás és a hamitás entrét nyer a társaságban, becsületesnek lenni fölöslegessé lesz, a nemesebb ambitió kihal, ki az áldozni tudó hazafiérzés, kezdődik az anyagi javak és a szenynyes élvek hajhászata, romlik a nemzedék és bomlik az ország.

Mert az nem igaz, hogy becsületesnek csak látszani kell. Nem igaz az, hogy a becsületesség csak az ostobák számára van kitalálva, hogy annál jobb dolga legyen néhány okosnak. Nem igaz, hogy a tiszta erkölcs csak puszta szó, hanem igenis az országok talpköve, mely ha elvész „Róma megdől és rabigába görbed."

Ha még egyszer megsegit bennünket az isten, — nem mivel megérdemeljük, hanem mivel nem fogja elveszni hagyni azt a nemzetet a posványban, melyet nem hagyott elveszni a viharban: ha józanabb rendszer és hivatottabb államférfiak alatt majdan kihevertük az Andrásy-rendszer áldásait mind, és jobb kor alatt átadhattuk a feledésnek: ezt a szennyfoltot nem fogja lemosni rólunk sem ember, sem idő, és sötét emléke maradand mindenkorra amaz erkölcstelen és szédelgő kormányrendszernek, mely valamint a jó évek eredményeit saját magának tudta be, utóbb rosz kormányzatának következményeit az uristennek szerette volna betudni.

De térjünk a részletekre.

Hogyan szolgálta a rendszer a magyar érdekeket a kormányzat egyes ágaiban?

Kevés jót fogunk várhatni, ha mindjárt eleintén ama programm pontjába ütközünk, mely a „nemzetiségek egyenjoguságáról" szól

Előre következtethetjük abból, hogy feláldozta a magyar érdeket gyengeségeinek, hamis theoriáknak és liberális principiumoknak.

Az Andrásy-rendszer egyik legsietősebb dolga volt meghozni a nemzetiségi törvényt. Ennek és a nemzetiségek egyenjoguságáról szóló elvnek nyomása alatt mennyi időt, mennyi tért vesztett a nemzet és mint indult a magyar állam consolidátiója helyett valóságos decompositiója felé! Igenis, az Andrásy-rendszer alatt 1867-től fogva folytonosan tért és tekintélyt veszitett a magyar elem, hanyatlott a magyar állameszme tisztelete, és az ország egyes részei erkölcsileg elszakadtak az országtól.

És ez történik ugyanakkor, midőn az állam összes erőivel a magyar nemzet rendelkezik, midőn senki idegen belügyeinkbe nem avatkozik, midőn eddigelé példátlanúl kedvező európai constellátiók folytán a kivülről jövő nemzetiségi izgatás is lohadva lohadt és nem sokára végkép és végleg megszűnt, ama nemzetiségek tehát támaszt kivűlről sem nyertek.

És mégis, mindezek daczára, jóllehet a viszonyok a magyar nemzetre nézve, ha jól használni tudja, soha olyan kedvezők nem voltak, mint ez időben, mégis soha sem támadták meg a magyar államot oly merészen, oly eredményesen saját lakói mint most, soha nem volt a magyar elem oly tehetetlen mint most, midőn Magyarország egyes részeiben nem képes megvédeni egyes csoportozatait és a hozzá ragaszkodókat az assimilatiótól, elnyomástól, üldözéstől. Ott vannak a töresvári csángók, az oláh megyék magyarsága, a Miletics-terrorismus alá kerűlt haza-hű szerbek, a horvát unionisták!

Hogyan van ez?

Úgy, hogy a nemzetiségi szóvivők *mindent* nemzetiségi törekvésüknek rendelnek alá, abból indúlnak ki mindenben, mindég és mindenütt.

Az Andrásy-rendszer által képviselt magyar nemzet

nek ellenben, a mint hogy átalán nem volt semmiféle politikai alapeszméje, hanem volt az experimentáló dilletantismus majd koczkáztató, majd félénk politikája, elannyira, hogy nem tudott odáig sem emelkedni, hogy a magyar politikában a magyar érdeknek kell az uralkodónak lenni, hanem tévelyegve a liberalismus tévutain, a helyett hogy létének biztosítására, fejlesztésére, hatalmának terjesztésére és erősítésére törekedett volna, és ennek rendelt volna alá mindent, használva a kedvező időt és helyzetet: megalkotta a nemzetiségi törvényt és proclamálta a nemzetiségek egyenjogúságát.

És a jámbor magyar látva, hogy gondviselésszerü férfiai e tant hirdetik, megnyugodott benne, tétlenségben és csakhamar tehetetlenségben ringatta magát, midőn missiója, az idő, a helyzet, minden, erőinek legnagyobb kifejtésére hívta fel! Sőt maga a nemzet bölcsességénének sommája, a képviselőház, a kormánynyal egyetértve, a legbölcsebb politikának kezdette tartani, hogy a magyar legyen szerény és úgy igyekezzék, hogy ne is vegyék észre; ha pedig észreveszik, kérjen bocsánatot, hogy élni merészkedik. Igen tapintatosnak tartották nem szólni és nem irni magyar nemzetiségről; hunyászkodjunk meg, hogy megtűrjenek nemzetiségi testvéreink — volt a jelszó, és p. o. a magyar nemzeti szinházat országosan subventionálni oly vakmerő túlkapása lett volna Magyarországnak a nemzetiségek ellen, hogy azt a magyar kormány és a magyar országgyűlés csakis a cosmopolita opera subventionálásának titulusa alatt merészkedett tenni.

Hogy is ne, mikor a nemzetiségi egyenjoguság nagyszerű, felvilágosodott és liberális elve melletti buzgalmában annyira ment a magyar, hogy nemzetiségi törvényt hozott, melynél fogva p. o. Magyarország megyéinek nagy részében magyar embert nevezni főispánnak csaknem törvényszegés volt, mindenesetre törvényes előnye volt a nem-magyarnak, melynél fogva a magyar ember az ily megyékben üldözés

tárgyává lőn, előmenetelt semmi téren nem tehetett, és védelmet nem talált sehol, de legkevésbbé a magyar államhatalomnál, melynél nagyobb hatalom volt saját territoriumában a szász universitás, az omladina, a Mocsonyiak, stb. stb.

És mindezzel azt vélte elérni a rendszer, hogy az universitás, az omladina, a Mocsonyiak stb., meghatva tán ennyi szerénység és önmegtagadás által, lelkesedve ennyi liberalismuson, karjaiba dőlend a magyarnak és mindaketten sírva örömkönyeket, megállapítják Magyarországon a nemzetiségi békét.

Ez már csakugyan az ideologián is túlmegy és valóságos idiotaság.

A fanatismusnak, a hiúságnak, a szerep- és hatalomhajhászónak kezébe nyomni a fegyvert és a hatalmat a buta tömeg fölött, és kötözött kézzel kiadni neki azt, a minek lerontásán éjjel-nappal töri fejét, és ettől a politikától várni a békét — ez volt az Andrásy-rendszer nemzetiségi politikájának eredeti eszméje.

De a nemzetiségi izgatók távolról sem voltak oly hülyék, mint Andrásy — gondolta. Használták a fegyvert. Hogy nemzetiségi territoriumokat követeltek, az csak szédelgés volt, elfödendő a tényt, hogy azokat már megteremtették maguknak. Mert hiszen a *nemzetiségi egyenjoguság* elve együttvéve a *megyei autonomia* elvével, nemzetiségi rongyokra szakította az országot, és az egyenjogúság oda magyaráztatott, hogy minden törvényhatóságban a többségben levő nemzetiség elnyomja a többit, de legkivált a magyart.

Lassankint kezdett Andrásy előtt derengeni olyasvalami, mintha így mégsem mennének jól a dolgok. Minthogy azonban az egyenjoguság nagyszerű és liberalis elvével végleg szakítani mindamellett sem nem tudott, sem nem akart, csak olajat öntött a tűzre, és újabb fegyvereket, újabb izgatási anyagot adott az izgatók kezébe, okot adva

oly panaszokra, melyek a törvény és mindenesetre az egyenjoguság elve által inditottaknak látszottak.

Megtanúlhatta itt is, hogy az összeütközés elkerülése végett soha sem szabad útat engedni a túlkapásnak, mert az összeütközést nem kerűljük el, hanem csak saját kárunkra elodázzunk. Láthatta, mily káros volt ama politikája, mely várait az ellenségnek átengedte, „um mit dem Feinde keine Verdriesslichkeiten zu baben.“ Mindamellett semhogy elhagyta volna a rosz útat, semhogy erélyes, elszánt rendszabályokhoz folyamodott volna, inkább folyamodott itt is a megszoruló liberalismus örökös végmenedékéhez, a corruptióhoz. Kezdte megvásárolni és lekenyerezni, a kiket lehetett.

Bizonyosan nem csak erkölcsi, hanem czélszerűségi szempontból is a legroszább politika.

A lekenyerezett vagy tehetséges ember, vagy sem. Ha nem az, hasznát nem veheted. Ha az, nem a te hasznodat, hanem a saját hasznát fogja lesni, és legfelebb addig szolgál, míg nálad a hatalom. Ha p. o. ugyan az Olteanu, a ki Krassómegye közgyűlésén a magyar törvényeket érvényteleneknek és semmiseknek nyilvánitotta, mostan a magyar érdeket buzgón szolgálja, ki áll jót érte, hogy ha majd akad valaki, a ki a magyar kormánynál hatalmasabb és fizetésképesebb, vajjon nem lesz-e ár, a melyen szolgálatát meglehetne nyerni? A kit saját ragaszkodása nem köt hozzánk, azt inkább fogja kötni erőnk, mint a lekenyerezés. Mert miután az emberek általán hitványok, a jótétemény többnyire csak addig köti őket, míg hasznodat vehetik, de elhagynak akkor, mikor leginkább rájok szorultál.

Andrásy nemzetiségi politikája tehát a magyar érdeket feláldozta a nemzetiségeknek, a nemzetiségeket pedig nem csak hogy ki nem elégitette, a mint hogy e politika a nemzetiségi békére nem is vezethet soha, hanem ellenkezőleg folyton izgatta és ingerelte épen mivel oly elvet proclamált, mely a magyar állam teljes abdicálása nélkül kö-

vetkezetesen keresztűlvihető még sem volt. Minthogy pedig a kárhozatos elvet nyiltan megtagadni mégsem akarta, végre egyedűl a kétszinűség és a corruptio eszközeire volt utalva; oly eszközök, melyek nem használhattak semmit sem, hanem csak compromittálhatták a magyar ügyet és magyar nevet.

Midőn Lónyay vette át a magyar kormányt, ez irányban nevezetes fordulat volt érezhető. Felismerte úgy látszik, hogy a concessio utján a nemzetiségi ambitio és fanatismus és az izgatás, mely ebből táplálkozik, kielégítve csak akkor lehet, ha az illető nemzetiség uralkodik valamennyi többi fölött. A concessió tehát csak arra vezethet, hogy valamennyinek háborúja valamennyi ellen. De talán felismerte Lónyay azt az igazságot is, hogy ha valamely kérdés természete az elszántságot, erélyt és szigort szükségszerűvé teszi, akkor ezekhez azonnal és habozás nélkül kell folyamodni. Nem úgy kell tenni, mint Andrásy, a ki eleintén édesen bánt a nemzetiségekkel és aztán kezdte őket — de akkor is félénken és kétszinűen — nyomni. Hanem el kell mennünk a szükségesnek ismert szigor határáig mindjárt eleintén, hogy azon túl aztán lehessünk engesztelők és megnyugtatók. Az előbbi csak harczra, meg a gyanúra és az ingerültség folytonos fokozására vezethet. Békére, megnyugvásra csak a második. Lónyay tehát erélylyel lépett föl és nagy kár, hogy politikája csakhamar elejtetett, midőn a Szlávy-kormány egészen visszatért Andrásy rendszerére; és pláne Horvátországban olyan állapotokat teremtett és szilárdított meg, miszerint csakugyan komoly consideratiókép áll előttünk a kérdés: nem volna-e leghelyesebb megkérdezni a törököt, valjon ha egy pár milliót fizetnénk neki, nem volna-e hajlandó Horvátországot saját regiejébe átvenni? Azt hiszem, hogy a török, miután ép oly pénzzavarban van mint mi, túlságosan sokat nem kérne, mi pedig egy pár millióval igen olcsón szabadulnánk attól, hogy Horvátországra évenként ráfizetünk, nyitunk neki

vasútat a mi pénzünkön és tartunk neki *a mi pénzünkön magyarellenes horvát nemzeti honvédséget*, mi már csakugyan olyan bolond dolog, hogy csakis az Andrásy-rendszer találhatta ki — mind ezt pedig azért, hogy melengessük a tojásokat, melyekből Délszlávia akar kikelni.

A Bittó-kormányt mindenesetre illeti az az elismerés, hogy államférfiúi ösztönnel felismerte úgy mint más egyebekben, a nemzetiségiekben is, a conservativ irány elutasíthatlanul szükséges voltát, és jelesen gróf Szapáry erélylyel és elszántsággal lépett a hibák hosszu sora által annyira megnehezített egyedűl helyes politika útjára.

Ha a rendszer nemzetiségi politikája az állam alapjait ásta alá, az épületet magát a közigazgatás vagyis inkább annak teljes elhanyagolása korhasztotta és nyomoritotta meg, Eleintén, úgy látszik, mintha Andrásy épen a közigazgatásra igen nagy súlyt fektetne. Legsietősebb dolga volt vagy egy tuczat minisztériumot nagy luxussal és minél több állomással felállitani. De mintha ez csupán a hivatalosztogatás mélyen érzett szükségéből, az édes magyar haza pénzéből élni vágyó protegék érdekében történt volna, a közigazgatás szervezése ezen túl nem terjedt. Egyfelől teljes érzéketlenség a közigazgatás fontossága és igényei iránt, másfelől ama magyar liberalismus, mely a megyét tökéletes és szent intézménynek tekinté, meglehet a félelem a megyét bálványozó közvélemény előtt, tétlenségben és gondatlanságban tartá a kormányt. A kormány nem is rendeleteket, hanem csak megkereséseket intézett a megyékhez, és már valami országos botránynak kellett történnie, hogy a kormány a megyei gazdálkodásba beavatkozzék, és ez mindannyiszor nagyszerü parlamentáris küzdelmekkel járó állami actió volt. Igy ment ötödfél évig, mialatt a megyék producáltak számtalan fényes dictiót szabadságról, önkormányzatról, decentralisatióról, de az ország progressive oda jutott, hogy az egyéni szabadság az anarschiának és a megyei cliqueknek esett áldozatul, a rend és a közigazgatás

megbomlott, a jogbiztonság megingott, a német által épitett jó útak elpusztultak, a nemzetiségi egyenjoguság és a megyei autonomia összehatása folytán pedig a nemzetiségi megyékben a magyar államhatalom és a magyar elem lába alól a gyékényt teljesen elhúzták.

Kezdett valami derengeni döntő körökben, hogy a dolog ugy még sem megy, de még ekkor is teljes hiával a jó közigazgatás elutasithatlan követelményei iránti érzéknek, teljes hiával az államférfiui bátorságnak, hatása alatt a megyei liberalismus tanainak, nagy zajjal és garral ugyan, de oly megyerendezési törvény létesült, mely itt-ott csipri-csupri javitásokat tett ugyan, de a dolog lényegébe, a bajok gyökerébe egyáltalán nem hatott.

Az állami összes közigazgatás ezentúl is a közgyülések által nehány évre választott tisztviselőkre bizatott. Igy a törvény egyenesen gondoskodott arról, hogy szakember ne is képződhessék. Nincs az országban ma már olyan naiv, a ki azt hinné, hogy a tisztujitások „kenyérmezei" ütközetén a tisztviselők megválasztásában hasznavehetőségök volna döntő. Hanem döntenek a családi befolyás és párttekintet. Ezt tudva, a tisztviselőnek nem hasznavehetővé lenni, hanem ezeket szolgálni képezi főgondját. Mivel pedig ezeknek változandóságánál fogva, újra megválasztása mindig kétes marad, tisztviselő az lesz, a ki mellékes politikai czélok miatt áll e térre, vagy semmi más téren megállani nem tud. Ha pedig mindezek mellett is akadnak részrehajlatlan, lelkiismeretes és szigorú, a megyei nagyságoknak nem kedvező tisztviselők, ezek a jövő választásnál bizonyosan meg fognak bukni. Minthogy tehát az összes közigazgatás — mihelyt ész és tudomány nem elég, hanem főleg hosszas gyakorlat kell, — a nehány évre szóló választás által a többi kevésbbé jóakaró dilletantismusra van bizva olyformán, bogy ha a 6 év alatt a tisztviselői kar nagynehezen és a közönség kárán némi iskolázást nyerne is, ez

eredmény az új választással ismét füstbe megy; természetes, hogy a „közigazgatás ázsiai állapotban van."

Még szembetűnőbb a baj, ha azon szempontból tekintjük, hogy Magyarországnak elhanyagolt állapotában, állva csakugyan a létkérdés előtt, megtámadva, ha tán nem is külső, de annyival több belső aspiratió által, oly közigazgatási gépezetre van szüksége, melyet a magyar állam megszilárdítására intézett egységes és hathatós működésre lehet használni, és egy eszme, a magyar állam eszméje, szolgálatában lehet mozgásba hozni.

Erre az organismus maga teljesen képtelen. A kinek működést vezetni, ez eszmét adni kellene, a kormánynak befolyása nincs a közegek megválasztására, de azokkal közvetlen nem is érintkezhetik, és a magyar államhatalomnál sokkalta nagyobb hatalommal birnak fölöttük locális érdekek, sőt a magyar állammal ellenséges befolyások. Megvan ugyan a felfüggesztési jog, a vizsgálat alá vonás, de tekintve, hogy ezek alkalmazhatósága is teljesen a megyei közönség hangulatától függ, ily súlyos eszközök rendkivüli és súlyos esetekben alkalmazhatók, a simábban, de folytonosan áskálódó roszakarattal, a kötelességeit félig és gyarlón teljesítő ügyetlenséggel és gyámoltalansággal, melyek tartós behatása egyes merényleteknél és visszaéléseknél *sokkalta kárhozatosabb, az államhatalom és a közérdek fegyvertelenül áll szemben.*

Igy esik, hogy ugyanaz az oláh vagy szerb szolgabiró, a ki Bach alatt készséggel szolgálta a germanisátiót, mert a germanisáló államhatalomtól függött, ma a magyar államhatalom ellen áskálódik, mert hála a nemzetiségi egyenjogúságnak és a helyhatósági autonomiának, a magyar államhatalommal ellenséges hatalomtól függ. Igy esik, hogy a magyar állam érdekei annak nyilt ellenségeire vannak bizva. Igy izgatnak a magyar állam hatóságai nyiltan a magyar állam ellen, hatósági befolyással s tekintélylyel gyakorolják a terrorismust a lakosság hazafias és törvénytisztelő része fö-

lött is. Igy veszt a magyar állam napról-napra tért, mivel gyenge és fegyvertelen az ellenséges autonom hatósággal szemben. Igy lettek az alkotmány védbástyái ellenségeinek védbástyáivá, és ezeknek fenntartása mellett lelkesedik a magyar liberalismus, holott e szervezettel nemcsak hogy Magyarországot consolidálni nem lehet, hanem föl nem lehet tartóztatni Magyarország szélylyelmállását.

E bajt, de általán az önkényt, a rendetlenséget, az ázsiai állapotot fokozza még az, hogy mig másutt az administratió különböző ágazatai szabatos törvényekkel szabályozvák, nálunk csupa liberalismusból ilyenre soha nem is gondoltak, hanem — hogy Sennyey szavaival éljünk, (lásd a 9-es bizottságban tartott nagy beszédjét) — „tekintsük a rendőri ügyet, az egészségügyet, a szegények ügyét, vagy a gazdák és munkások közti viszonyt, mind ezek tekintetében egy nagy vacuum van, és ezen belül egy kis traditió, másutt önkény és ismét másutt a kormánynak egy kis pótrendelete, ellenrendelete, szabályzó rendelete, felvilágositó rendelete stb. Midőn a törvény a közigazgatás rendezését magokra a törvényhatóságokra bízta, világos, hogy a törvényhozás a közigazgatás czélszerű rendezésével nem is gondolt, hanem legfelebb politikai tekinteteket követett. Igy a belügyminiszternek a törvényhatóságok ellenőrzésére minden ügyben annyiféle statutumot kell tudni, a hány törvényhatóság van, és aztán legyen administratiónk jó és gyors!"

Mind e hibákat, melyek a jó administratiót lehetetlenné teszik, azzal sem enyhítette a törvény, hogy legalább a főispánokban hatásos eszközt adott volna az államhatalom kezébe. „Oly ellenőrzést lehetne nekik gyakorolniok, melyre nézve ők az eszközt csak azon illetők jóvoltából szerezhetik meg, akik ellen épen az ellenőrséget gyakorolniok kellene, és a mennyiben mégis hatást gyakorolhatnak valamely vármegyében, ezt nem a törvény intézkedésének, ha-

nem csúpán személyes befolyásuknak köszönhetik“ — mondja Sennyey említett beszédében.

Ily viszonyok közt nem csoda, ha egy pozsonyi lap egy felső megyéből névaláirással, adatokra hivatkozva, egy czikket közölt, melyben a megyei tisztikar az alispántól kezdve és minden gyám a legalacsonyítóbb és legsértőbb nevekkel illettetik, és az esküdtszék a vádlott szerzőnek adott igazat; és bizonyára, ha minden megyében volna oly egyén, ki adatokat gyűjtene a megyei közigazgatás és igazságszolgáltatásra nézve, és azokat közzétenné, csodálkozva kérdezné az ember: hogyan lehet ez országnak existálni?

De mindez még nem jellemzi eléggé közigazgatásunkat. Hogy a kimondhatlan zavarnak, melynek neve nálunk közigazgatás, hű képét kapjuk, mindehez hozzá kell még vennünk azt, hogy minden ügyágazatra nézve más-más az ország beosztása. Csak az képzelheti el boldogságunkat, csak az bámulhatja eléggé azt a csodát, hogy ily ország existálni tud, a ki mindezekhez hozzáveti, hogy például van egy erdélyi helység, Toplicza, melynek megyei és árvahatósága Tordán, járásbirósága Disznajon, törvényszéke Marosvásárhelyt, szolgabírája Szász-Régenben, adóhivatala Gyergyó-Szt.-Miklóson van, és mely végre a közös hadsereget illetőleg Beszterczéhez, a honvédséget illetőleg Cs.-Szeredához tartozik. És hány hasonló példát idézhetnénk az ország minden részéből! De mikor az egészséges arrondirozástól úgy fázik az egész megyei atyafiság!

Mert igaz ugyan, és nagy baj ez is, hogy központi igazgatásunkban megfészkelte magát az a bureaucraticus rendszer, melyet *Sennyey* oly kitünően jellemez, mondván: „iránya az, hogy mindenütt és mindenben ellenőrségi fokozatokat keresvén, ennek superfectatiójában gondolja rejleni az administratió garantiáját és tökélyét. A számok mechanismusában, rubrikában és kimutatásokban fejti ki az ellenőrséget, és ez által elnyomja, elhervasztja a személyes öntevékenységet, a szemelyes felelősséget. Innen

van az, hogy ezután szaporodván a fölebbviteli, fölülvizsgálati forumok, szaporodnak az ügyek és számok, szaporodik a személyzet, amely azok ellátására szükséges, és szaporodása következtében a formák sokasága és túlhalmozottsága miatt elenyészik épen az, a minek érdekében ezek történnek: elenyészik maga az administratio."

De ha ezen mindjárt segitünk is, mégis drága is, rosz is lesz a központi igazgatás, míg rosz a vidéki gépezet. Ennek hasznavehetlensége és megbizhatlansága miatt igyekezett minden miniszterium, a melyik csak tehette, magának exponált közegeket teremteni a helyhatósági tisztviselők mellett, és nemcsak az adóügyre, hanem a közlekedési, oktatási stb. ügyre is külön állammérnöki, tanfelügyelői stb. miniszteri közegek állittatnak fel a megyei közegek mellett, és így egy jól szervezett helyett működik egymás mellett két rosz, megvan a kettős költség, a két szervezet egymás útjában áll, vagy egyik a másikra hagyja a munkát, s el nem végzi senki sem, és az egyszerű, összevágó és jó administratió lehetetlenné lesz.

Minthogy pedig valamennyi ügyre még sem lehet a helyhatósági közegek mellé miniszterieket is exponálni és az állami ügyek legnagyobb részében a végrehajtást mégis a megyei közegekre kell bizni: előáll azon minden miniszteriumnál egyaránt tapasztalt jelenség, hogy a megyei közegeket folyton folyvást tanitani, nógatni, dressirozni, megkeresni és kérni kell, hogy minden fontosabb ügyet háromszor-négyszer kell új meg új magyarázat mellett jobb ellátás és felvilágositás végett visszaküldözgetni, és ha ottan, a hol legalább jó akarat és képesség van, — mert alapos szakképzettség alig van valahol — a mi szintén elég ritka eset, és véletlen szerencse, nagy lassan némi javulást idővel észlelhető is, majd az új választások után itt is előlről fog kezdődni a baj, és hat évi kinos dressura minden eredménye füstbe megy.

Végre a külső közegekben meg nem bizható központi

igazgatásnál természetszerűleg érvényesül a tendentia, hogy minden apró-cseprő ügyet maga intézzen, mindenbe beleavatkozzék, holott jó vidéki közegek a helyszínén sokkal obban intézhetnék.

Szapórodnak tehát a közegek, szaporodik a meddő munka, egyöntetüség még sincs, és mig a kormány apróságokkal bibelődik és kormányozni nem ér rá, hatása a központi hatalomnak, a magyar államhatalomnak még sincs. Minden fenekestől fel van forgatva egész az absurdumig. A munka, melyet a vidéken, a helyszínén kellene végezni, az centralizálva van; a hatalom, melylyel hogy az összállam érdekeinek megfelelhessen, a kormánynak mellőzhetlenűl birnia kell, az decentralisálva, az állam érdékeivel nem törődő, vagy azokkal épen ellenséges auto nom közegeknél van ; igy méltán panaszkodnak a centralisták is és a decentralisátorok, és igaza van annak is, a ki azt mondja, hogy decentralizálni kell, ez segit majd a bajon. Mert rend csak akkor lesz, ha *a hatalom centralisálva*, *a munka decentralisálva lesz*.

A jelen állapotról *Sennyey* jól mondja hogy „midőn nálunk centralisatióról vagy decentralisatiórél van szó, sajátkép azt kell mondanunk, hogy sem az egyik, sem a másik nálunk nem létezik, hanem létezik rendszertelenség.“

A liberalis doctrina, a „modern eszméknek“ viszonyainkat ignoráló vak követése ép oly kárhozatossá vált az igazságszolgáltatás terén, mint a közigazgatás terén amaz incompentemtia és tehetetlenség, mely az administratió igényeinek eleget tenni nem tudott, és ha tudott volna is, az önkormányzati liberalis előitéletekkel szemben nem mert.

Jó, gyors és olcsó igazságszolgáltatást teremteni volt a jelszó, melylyel a *Horváth Boldizsár*-féle liberalismus régi igazságszolgáltatásunk ujjáteremtéséhez nagy szavak és bril-

lans programmok között fogott, és az eredmény, hogy rosz, lassú és drágább mint valaha.

Az első lépés volt, az igazságügyi és birói legmagasabb állásokat vasmegyei emberekkel betölteni. Horváth Boldizsár mint kitűnő jogász, tartotta magát a római joghoz, és valamint a régi Rómában a „római jogon élők, római polgárok a legtöbb előnyben részesültek, Italia többi lakói e jus latii élvezetében voltak, mig a többi „socii és mici“ kutyába se vétettek. Horváth Boldizsár is minden kinevezésnél legelőbh a szombathelyieket, másod sorban a többi vasmegyeit vette tekintetbe, és esak, ha ezekből nem telt, jutott valami — a többi dunántúli megyék számára.

Igy állítva ki hadát a legpéldátlanabb nepotismus segélyével, és miután valamennyi rokonát, sógorát és jó barátját placirozta volna, látott hozzá a nagy munkához.

Első productuma ama hirhedt *„polgári perrendtartás“* volt, mely a perek szaporítására, elhúzására és drágítására oly kitűnő eszköznek bizonyult, hogy minden prókátor örök hálára van kötelezve egykori collegájának, és hasonló hálára minden rosz fizető. Valóban úgy látszik, az volt főczélja e perrendtartásnak, hogy az adós fizetni ne kellessék és a hitel megdőlése többek közt erre is vezethető vissza. Ujabban maga Horváth Boldizsár is kezdi szégyelni a dolgot és eltagadja az egykor drága-kedves gyermekét, de nem tagadhatja, mennyire dicsekedett annak idején vele, s nem, hogy az ő igazságügyminiszteri felelőssége mellett látott napvilágot.

Aztán kezdték a rettentő hühót a codificatióval, fel is állitottak egy drága codificationális osztályt, mely semmit sem tett, kérték minden évben a codificationális költségeket, rendeltek codexeket ezrekért egy pár professornál, de tény, hogy törvényeinek javításában — a mi a legsürgősebb lett volna — mind e mai napig semmi sem történt. Pedig hogy a magyar bir hivatással a codificatióra, azt bizonyítják Németország első kriminalistájának szavai ama bünte-

tőtörvénykönyvi javaslatról, mely a 40-es évek elején készült: „egyetlen egy törvénykönyv sem bír annyi eredetiséggel, mint a magyar javaslat. Törekvése a kor haladásának, az igazság követeléseinek, s a legujabb büntetőjogi nézeteknek megfelelő törvénykönyvet alkotni, ezen törekvés bélyegét egyetlenegy törvényhozási munka sem viseli magán oly nagy mértékben, mint a magyar javaslat.“

De a Horváth-féle liberalismus ilyenre nem volt képes, és a helyett, hogy törvényeinket igyekezett volna javítani, sietett inkább organisálni, még pedig minél radikálisabban, hogy annyival több állás fölött lehessen rendelkezni, és hogy a nepotismusnak, az ország pénzével való korteskedésnek, jutalmazásnak és lekenyerezésnek miharabb új tere nyíljék. Ez az oka, hogy az igazságügyi budget hirtelen négy millióról tizenkét millióra emelkedett.

Azon érdek, hogy minél több állás legyen betöltendő, tökéletesen összevágott a modern és felvilágosodott doctrinával, hogy az igazságügyszolgáltatást a közigazgatástól tökéletesen el kell választani, és így elmentünk azon szélsőségig az elválasztásban, amely mellett nemcsak a közönséges észjárás, hanem még a gyakorlott jogász is könnyen megzavarodik, vajjon valamely tárgy a közigazgatási hatósághoz, vagy a törvénykezéshez tartozik-e.

A szoros elválasztásánál fogva arra, a mit azelőtt egy hivatal, a szolgabírói, végzett, kellett kettő, és föl kellett állítani nehéz pénzen a járásbiróságokat. Hogy pedig a sok ujan kinevezett embernek munkája legyen, arról gondoskodott volt a perrendtartás; a mit azelőtt a közigazgatás mellett el tudott végezni a szolgabíró egyszerű eljárása, azt a járásbiró nem győzi, és szaporodik folyton a hátralék.

A minél több állás betöltése szempontjából nem volt elég a régi törvényszékeket kinevezett bírákkal újra szervezni, hanem megszaporítottuk a törvényszékeket, minden rottenboroughnak, mely „hiven“ szavazott a képviselőválasztásoknál, érdemdíjúl juttattunk egyet, és mert általános

és igazolt volt a panasz, hogy nincsenek képzett biráink, hát egy harmaddal több kollegiális biróságot állitottunk fel, mint a mennyi a lajthántúli kimeritő, kipróbált igazságügyi szervezetben létezik; mert hát birtuk, volt miből, hogy az Isten bocsátaná meg.

Hogy pedig lehessen mit csinálni alkalmatlan vagy tönkre ment politikusokkal, és hogy egy pár embert könynyen ki lehessen lökni septemvirnek, ha avancement kell az igazságügyminiszteriumban: megszaporitottuk a felsőbb biróságok személyzetét is. Miután pedig a septemvirális tábla régi tekintélynek örvendett, a democratia pedig a tekintélynek nem barátja, lett belőle legfőbb törvényszék, és pedig már azért is legfőbb, mivel fölébe alakittatott egy még főbb, a semmitőszék, igen alkalmas hátráltató az igazságszolgáltatás menetében, bárha egy kissé drága luxus is.

Ha még hozzáveszszük a botbüntetés és az uzsora-törvények eltörlését, akkor a reform minden áldása együtt vani Hála a botbüntetés eltörlésének, a gazda az ország némely részében védtelenül áll a cseléd rakonczátlanságával szemben, a szegény ember pedig bot helyett idő és munkavesztéssel, vagy épen birsággal, néha anyagi létének megingatásával büntettetik. De még szebbek az uzsora-törvény eltörlésének eredményei. Bár Amerika némely állama a már eltörőlt uzsora-törvényt ismét helyreállitá, bár a nagynevű amerikai tudós, Carey, mellette nyilatkozik, a liberalismus egyik elengedhetlen követelményének állittatott annak eltörlése, igértetvén egyébként, hogy épen ez által fog a kamatláb leszállni. No servus! Ez által jutottunk oda, hogy most a takarékpénztárak is 6 helyett 12%-ot vesznek, a tőkepénzesek pedig 120—150-ig mentek. Legjobb módja a magyar faj, mert a magyar birtokosság tönkretevésének és annak, hogy a mit a jobbágynak ajándékoztunk, lassanként expropriálja a falusi uzsorás.

Csakugyan igazságszolgáltatásunk drágasága, a hitelviszonyok megingatása, az uzsorának protegálása által az

„európai magaslatra emelkedő“ reform mindent megtett, a mit megtehetett gazdasági életünk tönkretevésére. De a felvilágosodott reform koronája az, hogy ma már Magyarországon nincs igazság a *szegény* ember számára.

Régi magyar aristocraticus igazságszolgáltatásunk egyik legszebb vonása volt, — mint b. Sennyey is kiemelte, — hogy a szegény ember a törvényhez ingyen folyamodhatott. A tiszti ügyész, a királyi tábla az „advocatus pauperum“ védte és vitte ügyét s a politikai kormányszékeknél is voltak ügyeljárók a szegények részére. De olyan volt az eljárás is, hogy kevesebb körülményességgel juthatott jussához a szegény ember a szolgabíró előtt, a ki járt faluról-falura és szolgáltatott igazságot a szegény ember egyszerű ügyeiben brevi manu billog, irás, huza-vona, és mindenekfölött ezen perrendtartás nélkül, melynek formalitásai mellett a prókátor-fajzat a materialis igazság felderítését, ha nem is lehetetlenné teheti, de messze évekre kihúzhatja és a feleket perköltséggel agyonnyomhatja. A legfontosabb törvénykezési eljárásnak költségeit a felek előlegezni tartoznak, mi nélkül megnyert perüket végrehajtás utján nem érvényesithetik, azon vagyontalan pedig, a ki ügyvédet nem fogadhat, rendes pert nem is kezdhet, mert erre ügyvédnek kell megjelenni.

Hihetetlen volna, ha b. Sennyey nem mondaná, hogy látott pereket, a hol egy 3 frtos követelés a végrehajtási költségekkel együtt 70 ftra rúgott. Mindenki igazat fog adni neki, ha azt mondja, hogy: „Meg vagyok győződve, hogy a köznépnek igényeit e részben csak úgy teljesithetnők az ő geniusához, szokásaihoz, az ő véghetettlen egyszerű és még a culturai áramlat magaslatán nem levő fogalmaihoz képest, ha a járásbiróságokat a közigazaatási szolgabiróságokkal egyesitenők. Tudom, hogy a doctrina ezt nem tűri, és hogy ez időszerint nincs kilátásom ennek elfogadására. Erős meggyőződésem azonban és más államok példája is táplálja bennem e meggyőződést, hogy a körülmények ha-

talma nagyobb lesz a doctrinánál és ez előbb-utóbb be fog következni. De addig is, mig önök e doctrinától megválhatnának, legalább tegyék meg azt, hogy az úgynevezett bagatell-ügyeket adják a politikai szolgabiró hatásköre alá és ezekre nézve oly egyszerű szóbeli eljárást állapitsanak meg, melyet a köznép is megért.“

És átalán az igazságügyet illetőleg minden elfogulatlan igazat fog adni Sennyeynek, midőn igy szól:

„Nem titkolhatom el abbeli sajnálkozásomat, hogy épen ezen alkotásnál az erők mérlegelése, a fokozatok óvatos megtartása elmellőztetett, és meg vagyok róla győződve, ha az igazságügynek ezen nagyszabású és egyszerre történt rendezéze előtt *mindenekelőtt materiális törvényeket* alkottunk volna, ha ezeknek fejlődése alatt bevártuk volna, míg támad oly birói karunk, a melylyel a kereteket betölthetjük, és ha, nem mondom, örökké várva, hanem a dolog fejlődését bevárva, a meglevőből, a mely — méltoztassanak elhinni, ha nem is volt jó, de sokkal roszabb a mostaninál bizonyosan nem volt, a meglevőből indúlva a mostani czél felé következetesen mindig előbbre és előbbre haladtunk volna, meg vagyok győződve, hogy először előbb, másodszor jobban és harmadszor az érdekelteknek sokkal nagyobb megelégedésére értük volna el a czélt és nem graváltuk volna budgetünket oly óriási összeggel, a melyet majdnem képtelenek vagyunk megbirni.“

Ha valamely rendszernek ilyen a politikája, mint a minőnek az Andrásy-rendszert a fentebbiekben jellemeztük, akor pénzügyei is roszak lesznek; az államélet minden tényének egy budget-tétel felel meg és azért fog a jó politika jó, a rosz pedig rosz financziákban is kifejezést nyerni. De hogy pénzügyeink oly ijesztő mérvben romlottak, hogy oly rohamosan jutottunk a tönknek szélére, hogy akkor, a midőn 1868-ban még feleslegünk volt, most nem

csak chronicus és évről-évre még mindig nagyobbodó deficitünk van, hanem el vannak zálogositva vasútaink, állam-jószágaink, a Rothschild-consortium kegyelméből élünk, attól veszszük a parancsot, minő vasútat épitsünk, — hogy enynyire ılyen gyorsan jutottunk, hogy a helyett, hogy az állam által rövid idő alatt és legmélyebb békében elköltött roppant összegek legalább a közjólétet emelték volna: a hitel- és pénzhiány, a szegényedés, az inség is ijesztő gyorsasággal fejlett és emelkedett: annak mégis csak az a magyarázata, hogy bármi nagyok voltak is a hibák a többi téren, a legnagyobb, a legtöbb hiba a közgazdasági téren követtetett el, tekintsük akár az ipart és kereskedelmet, akár a közlekedési, akár a tulajdonképi pénzügyet.

Voltaképpen az iparról szó sem lehet; hogy magyar ipar nincs, és a mi kevés van, az is csak a pusztulás szélén tengődik, az a legtermészetesebb dolog a világon. Soha, sehol iparos ország szomszédságában ipar fejlődni és megerősödni nem tudott védvám nélkül. A már meggazdagodott, már magasra fejlett, a tőke, a hitel, az összeköttetések, a tapasztalat, a routine, a hirnév erős támaszaival biró iparral a kezdő ipar sem olcsóság, sem minőség tekintetében versenyezhetni nem fog; ennyit belátni, ahhoz nem is kell nemzetgazdasági tudomány; igy nem is fejlődött máskép, mint a védvám által az angol ipar a hollandi mellett, a francia az angollal, a német a kettővel, az amerikai az európaival szemben. Igy természetes, hogy minden állam, a meddig ipara gyenge, a védvámhoz, ha ezáltal erőssé és versenybiróvá vált, a *„szabad kereskedelemhez“* ragaszkodik. Csak mi voltunk azok, a kik erre nem is gondoltunk, a kiknek az eszükbe se jutott, és megcsináltuk a vámközösséget Ausztriával, hódolva a *„szabad kereskedelem“* elvének: igen természetesen, mivel liberalisak voltunk, mivel ez a liberalismus egyik postulatuma, mivel compromittálni véltük volna az uj magyar állam hires szabadelvűségét oly reactionarius, conservativ, szabadelvűtlen

követelés által, a minő a Magyarország és Ausztria közti védvám követelése lett volna; ezért erre nálunk akkor, a mikor kellett volna, senki nem is gondolt, és ezért, mint olyanról, a mi nincs, magyar iparról szó sem lehet.

Ugy látszik, hasonló liberális elv vezette kormányzatunkat, ha ugyan nem vezette tökéletes érzéketlenség a kereskedelmi ügyek terén.

A Manchester-iskolának, a liberalismus tanainak a kereskedelem, valamint általán a gazdászat terén, alapeve, hogy az állam ez ügyekbe ne avatkozzék, a tiszta „laissez faire, laissez passer." „Der extreme Liberalismus — mondja Schäffle — fröhnt dem Ungedanken, ein so grossartiger Organismus, wie die Volkswirthschaft, könne ohne ein einheitliches Organ des Zusammenhaltens in der fruchtbarsten und allseitig beglückenden Gliederung erhalten werden, sobald man nur ausschliesslich den individuellen Eigennutz walten lasse (reines „laissez faire, laissez passer.")

Már akár csupán a liberalismus volt az oka, akár az, hogy a rendszernek általán semmi érzéke nem volt a kereskedelmi érdekek iránt; semmi sejtelme arról, hogy Magyarországnak, ha gazdagodni és a népek versenyében megállani akar, nagy szabású, rendszeres, tenni és teremteni tudó kereskedelmi politikára van szüksége; hogy Magyarországnak, nyugat és kelet közé állítva, most, a midőn a Balkán és Hindukus között világtörténelmi változások készülnek, most, a midőn Indiába már nem Afrika körül járnak, most, a midőn tán hamarabb, mint gondolnók, Indiába vasúton fognak járni, Magyarországnak úgy, valamint egykor kelet és nyugat között újra világtörténelmi nagy missiója lehet, hogy léte és nem léte, nagysága vagy majdani végpusztulása attól függ, vajjon a nagy perczben mennyire lesz elkészülve megfelelni a nagy missiónak, közvetíteni a nyugatnak és keletnek kereskedelmét: annyi bizonyos, hogy arra, hogy semmi se történjék, kitűnően volt megvá-

lasztva a kereskedelmi miniszter, Gorove István, úgy abban a tekintetben, hogy rendkivül szabadelvű, valamint abban is, hogy rendkivül tehetetlen volt.

A rendszer szokott tempóihoz és saját úri rangjához illőleg alkotott roppant miniszteriumot, melynek elhelyezésére nagy három emeletes ház kellett; de ha kezünkbe veszszük *„A földmivelés, ipar- és kereskedelmi magyar kir. miniszteriumnak öt évi működése“* czimű könyvet, akkor magából e hivatalos kiadványból, mely a legsikerültebb satyrák egyikéül volna tekinthető, ha oly komoly naivitással nem jelent volna meg, — merithetünk tudomás az iránt: hogy tizedrendű aprólékosságokkal sokat foglalkozott, ezekben is keveset tett, de kereskedelmi politikára soha nem is gondolt a magyar kereskedelmi miniszterium. Postákra, távirdákra és ménesekre sokat, a kelletinél többet is elköltött, de minden más téren alig mutatott egyebet, mint szánalmas tájékozatlanságot, habozást és tétlenséget. De mindennél jobban jellemzi a meggyökerezett rendszert, hogy a legújabb költségvetésben is e miniszterium saját központi igazgatására 160,868 frtot, a ménesekre 669,159 f rtot, az iparra, kereskedelemre és külkereskedelmi czélokra pedig összevissza csupán 34,770 frtot irányzott elő.

Miután külön kereskedelmi és külön közlekedési miniszteriumot állitottunk, és ép azért a közlekedési miniszterium a kereskedelmi, a kereskedelmi pedig a közlekedési érdekekkel nem törődött, hanem rámondta az áment, a mit vele közöltek: közlekedési ügyünk vezetése kereskedelmünk hanyatlásának egyik főtényezőjévé vált.

Kereskedelmi és vámszerződéseket készitettek Bécsben Ausztria érdekében Magyarország érdekei ellen, és a magyar kereskedelmi-miniszterium rámondta az áment és rámondatta az országgyűléssel is.

Ránk jöttek a bécsi szédelgők és találtak követőt itt is eleget, és szédelgő vállalatok tervezeteivel lepték el a miniszteriumot és mindenikre rámondatott az ámen, mig csak

a krach be nem ütött, rá még a kiházasitási egyletekre is, melyek mathematikailag hamis alapra fektetve, napvilágosan „a lopás sans phrase“ elvén keletkeztek kormányengedélylyel, és lopták ki a legszegényebb osztályok zsebéből a pénzt — kormányengedélylyel.

Kereskedelmi- és részvénytörvényekre senki nem is gondolt. Laissez faire, laissez passer! A fődolog a liberalismus. Lopjon mindenki, úgy, a hogy tud, és vigyázzon mindenki a magáéra.

Igy teljesen jogosúlt a pesti tőzsde, ez érdekénél fogva a kormány iránt loyalis, kiméletes testület 1874-iki jelentésének kifakadása: „Keserű boszút állnak ilyenkor a haza erejét messze túlszárnyaló magas röptű illusorius és költséges nagyhatalmi intézmények, a kereskedővilág nagy részének túlspeculatiói, de sok oly fundamentális törvény és intézmény elhanyagolása és elhúzása is, melyek első sorban általán a nemzetgazdászat, de különösen a kereskedelem és ipar erősitésére, lenditése és fejlődésére szolgálva, legnélkülözhettenebb emeltyűi az emelkedő adóképességnek és nemzeti vagyonosodásnak, melyekből utóbb aztán lehetne eleget tenni az államgazdászat fényűzésének is.“

Igaz, való, hogy sok, nagyon is sok vasutat épitettünk. De hogyan? Talán a családi vasutak, a strategiai vasuták, a háromszoros párhuzamos vonalak használtak-e a nemzeti vagyonosodásnak, avagy nem-e inkább kárositották, haszonnélküliek levén egyfelől, milliókra s milliókra menő adósságra épülve másfelől? Hát a görbe vasutak, a háromszor javitott épitkezések, a vonal-változtatások! Szabályoztuk a Dunát, de hogyan? Épitettünk vámházat három nehéz millión, de hol? Pazar disztermeiben ásitozik a fináncz, de a kereskedelem másutt van és arra nem megy! Hol késtek általán a törvénykönyvek és különösen a kereskedelmet illetők? Meg vannak-e szavazva? Nem-e igaz, hogy hiányoznak? Haszontalan törvényt csináltunk eleget, de hét

év alatt sem polgári törvénykönyvet, sem kereskedelmi jogot, sem váltó- és csődtörvényt nem kaptunk.

Igy magyarázható meg kereskedelmünk hanyatlása. Kiáltó példa, hogy a budapesti azelőtt virágzó gabnakereskedés az Andrásy-korszak gazdálkodása alatt folytonos és gyors hanyatlásnak eredt, és már a mult évben a bécsi mögött állt, mely azelőtt vele nem is mérkőzhetett. 1868-ig folyton emelkedve, csaknem évi 9 millió mázsára ment; de innen kezdve évről-évre sülyedt, ugy hogy most egy millióra olvadt. Hogy ez nem tudható be a rosz terméseknek, kitűnik abból, hogy 1868 óta jó és rosz export-évek váltakoztak, de Budapestre minden év roszabb volt az előzőnél, 1871 csaknem olyan export-év volt, mint 1868; de 1868-ban $8^1/_2$ milliót, 1871-ben csak 2 milliót küldött ki Budapest.

Hasonlót találunk a szarvasmarhakereskedésnél; az ennekelőtte heti 3000 dbnyi forgalom mintegy 1500 dbra sülyedt; a sertéseknél a forgalom 40, a gyapjúnál 25%-al sülyedt, stb. stb.

A főoka egyike a kereskedelmi miniszterium ama nagy bűne, melyet az entrepot-k ügyében tanusitott érthetetlen indolentia által követett el. Még jóval mielőtt a hanyatlás bekövetkezett volna, világos volt, hogy entrepot-k nélkül a főváros kereskedelme a hanyatlástól meg nem menthető. De a kereskedelmi világ minden erőlködése daczára, daczára az 1870-ki országgyűlési határozatnak, a kormánynak volt pénze és ideje végzetes vasútakra, asphaltra, boulevardokra, városligeti avenuekre, de a fővárosi entrepot-kra még gondja sem volt.

De nem kevésbbé fontos, sőt még fontosabb okot képeznek az országot oly súlyosan terhelő, de irányuknál fogva a kereskedelmet inkább károsító, mint emelő vasutak. És ezzel áttérhetünk általán közlekedésünk ügyeire. Mig egyrészt azért nem volt köszönet a drága vasútakban, rt a német rendszer által oly kitünően épitett kőútak a

kormány gondját tökéletesen nélkülözve, az autonom helyhatóságoknak átadatva, országszerte pusztulásnak eredtek, és az ősi sárba ismét belemerűltünk: másfelől vasúti politikánk maga is alapjában elhibázott volt. Hogy több vasútat építettünk, mint a mennyire pénzünk és valódi szükségünk volt, az magában is a válságok szükségszerű kútforrásává vált, és pedig az államra s a társulatokra nézve egyaránt. Az ország pénzével való e korteskedés, az ország érdekeinek e feláldozása vidéki, sőt magánérdekeknek, e rohanva haladni akarás, melyeknek a dilletantismus és a rendszertelenség mellett vasúti politikánk köszönhető, súlyosan boszúlták meg magukat; de a hiba nem csak az, hogy sok száz kölcsönkért milliót vasútakba fektettünk, melyek azonnal jövedelmezni nem képesek, hanem abban is, hogy sem a kereskedelmi politika, sem a vasúti szakszempontok tekintetbe nem vétettek. Innen van annyi nyakatekert vonalunk, mely a forgalmat elforgácsolja és összezavarja, a helyett, hogy az ország érdekében szabályozná, és annyi, a mely soha magát kifizetni nem fogja. Igy építettük meg az alföldi vasútat, és az alföldi búzát, a helyett hogy Budapestre, tereltük Eszékre; hatása alatt történt ez kétségkivűl még ama szerencsétlen eszméknek, melyekkel annak idején Kossúth Lajos pártolta és tette a magyar liberalismus egyik postulatumává az alföld-fiumei közvetlen vasúti összeköttetést, és semmit sem gondoltunk Széchenyinek ama nyomós és döntő érveivel, melyekkel a magyar érdek és az egészséges közlekedési politika szempontjából a magyar kereskedelmet sujtó és a délszláv érdekeket előmozdító e terv ellen — igaz, hogy akkor is sikertelenűl — csatázott.

Megépítettük aztán a hatvan-szolnoki vasútat, s a Tiszavidék terményei, melyek addig Budapestre voltak terelve, ez által elkerűlték a fővárost; a tiszai pálya Czegléden átadja terményeit az osztráknak, és ez differentiális tarifája mellett egyenesen elviszi Bécsbe. A keleti vasút beszakad a tiszaiba, és így ennek szállítmánya is egyenesen Bécsbe

megy. Az erdélyi vasút, a déli vasút, a magyar nyugati, mely ebbe beleszakad, mind elterelik a forgalmat a fővárostól, szétforgácsolják és tönkre teszik a magyar kereskedelmet. A magyar államvaspálya is hiába indúl ki Budapestről, midőn nincs azon helyzetben, hogy a kassa-oderberginek befolyása nélkül exportálhasson. Vasútaink vagy pusztán helyi érdekűek, vagy, mint az észak-keleti, az első erdélyi és a keleti, zsákutczában végződnek, vagy, mint a horvát állami pályák és a nyugati, nem jövedelmeznek azért, mert nem Budapestről indúlnak ki, hanem beleszakadnak egy másik, hatalmasabb társaság vonalába, a mely versenyével őket agyonszorítja. Igy az országot terhelik, de anyagi érdekeit nem szolgálják. A helyett, hogy a természetes viszonyoknak megfelelőleg négy vagy öt vasúttársulattal bírnánk, melyek mindenike jó kőútak által támogatva egy nagy vidék, egy egész országrész forgalmi érdekeit képviselné és kielégítené, Budapesten oly kereskedelmi emporiumot adva az országnak, mely nélkül annak kereskedelme nem tömörülhet és nem erősödhetik meg a *bécsi* versenynyel szemben: *van most tizenhét társaságunk.* Ezek közűl többnek vonalai szakadozottak, másoké közé szorítva s haszontalan szárnyvonalakkal terhelve; Miskolcztól Homonnáig 15 mértföldön négy, Miskolcztól Tarnovig ismét négy társulat van érdekelve. Mennyire drágítja ez a forgalmat, mikor mindeniknek más tarifája van; mindenik más kereskedelmi érdekekben leli fel saját érdekeit; az egyiknél hever a kocsi, a másiknál az áru: az államgarantia rovására csinálnak egymásnak concurentiát; a 17 igazgatótanács, 17 központi igazgatás az államgarantia rovására drágítja a kezelést; a 17 részvény és 17 prioritás egymást nyomja. Ez a rendszertelenség, ez a dilletantismus, ez az országos érdekek fel nem ismerése, vagy könnyelmű feláldozása, ez *Mikó* Imre, ez *Gorove* István, ez *Tisza* Lajos, kik mindhárman, mikor átvették Andrásy kezéből közlekedési politikánk vezetését, annyit értettek hozzá, mint a hajdú a

harangöntéshez. Ez az Andrásy-rendszer. Derék becsületes emberek voltak, kivévén, hogy olyanra vállalkoztak, a mihez nem értettek.

Kevesebb, de nem kevésbbé szomorú, a mi a *vizi* forgalomról mondható; elég mondani annyit, hogy mig a keleti vasútnak milliókat adtak, a magyar gőzhajózási vállalat, a dunai concurrentia megmentésére mi sem történt.

Míndaz, a min eddig végigmentünk, már magában foglalja a pénzügyi bukást. „Csináljatok nekem jó politikát és én csinálok nektek jó financziákat;" ez ép oly igaz, mint hogy minden rosz politikának pénzügyi bukással kell végződnie. Annyival inkább, a hol nemcsak az általános irány rosz, hanem rosz és drága közigazgatás, rosz és drága igazságszolgáltatás mellett a népnek minden anyagi érdekei is elhanyagoltatnak. A nép szegényedésével az állam mind növekvő pénzügyi zavarai karöltve járnak, és a baj annyival nagyobb, mivel az egyszer elszegényitett népnek áldozatkészsége sem segithet rajta, mig az könnyen megtörténhetik ott, a hol az állam rohamosan és túlságosan költött ugyan, de úgy, hogy valóban hasznos beruházásokra költekezve, ez által legalább a nép jóléte emelkedett.

Mindazáltal ha a főok itt fekszik, ez még nem volt pénzügyi zavaraink egyedűli kútforrása, hanem hozzájárúl magán a tulajdonképeni pénzűgyi kormányzat terén is hiba sok ès nagy. Nem csak az volt a baj, hogy a pénzügyi kormányzatnak fedezet nélküli kiadásokra kellett vállalkozni, chronicus deficitbe kellett sülyedni, sok száz miliónyi adóssággal kellett az országot mind növekvő mérvben terhelni, mindezt csupán azért, hogy a kormányzat többi terén felmerült *hibás* törekvések megvalósittathassanak; nem csak az volt pénzügyi kormányzatunk hibája, hogy erre könnyelműen ráállott — miért a felelősség a minisztert, és a képviselőház pénzügyi bizottságának mindenható ármánykodóit, a Csengeryeket és másokat egyaránt terheli, — nem csak az, hogy itt aztán csakugyan nagy és bámu-

latos tevékenységet fejtett ki, hanem épen úgy az is: hogy más téren mitsem tett és komolyan meg sem kisérlé javitó rendezés és termékeny pénzügyi politika által legalább némileg ellensulyozni a rohamos pazarlást.

Két nagy mulasztással találkozunk mindenekfölött. Ha már Andrásy semmiképen sem akarta a helyzet és a kezdet nehézségeit a kiegyezési korszak elején fokozni és bonyolitani a bankkérdés felvétele által: ennek megoldásához múlhatlanúl hozzá kellett volna látni akkor, mikor *Lónyay* rendezett viszonyok között hagyta el a magyar pénzügyminiszteriumot és Magyarország hitele és prestige-e nagy volt.

A másik az adóreform. Lónyay erélylyel fogott hozzá az előmunkálatokhoz. Dolgoztak az enquétek és minden egyes adónemről terjedelmes és sok tekintetben hasznavehető operatumokat készitettek. Lónyay elmenetelével azonban az ügy végkép elaludt. Azon adórendszeren, melyről a kiegyezkedés előtt a Deákpárt is ésutóbbi mi nisztereinek is egyetértőleg azt mondták és kimutatták, hogy Magyarország érdekeivel és viszonyaival ellenkezik, változás nem történt hét év alatt semmi, kivévén négyrendbeli adófelemést, mely a vergődő kapkodásnak, a tehetetlenség erőszakoskodásának jellegét viselte magán, és a hibás rendszert csak fokozta anélkül, hogy financziáink fokozott igényeink eleget tehetett volna, holott ha a liberális gazdálkodás által már elkerülhetlenné vált adófelemelés a rendszer javitásával jár, az adó nemcsak könnyebben elviselhetővé, hanem termékenyebbé is vállandott.

De lehetetlen észre nem venni, hogy a hibás rendszer hibáit mennyire fokozza a hibás kezelés. Hogy pénzügyi kezelésünk drága, bizonyitani sem kell. Hogy rosz, legjobban bizonyitja a tömérdek *adóhátralék.* Ha csak a szegény osztálynál fordulna elő, nem bizonyitana egyebet, mint a mire *Sennyeg* utalt, mondván, hogy „az adófölemelésnek van bizonyos határa, melyen túl az természetét változtatja

és adóhátralékká változik“ ; nem bizonyítana egyebet, mint hogy a rendszer sok tekintetben elviselhetlen és megvalósíthatlan. De pénzügyi kezelésünk hasznavehetlenségének csattanós bizonyitéka, hogy tömérdek a hátralék olyanoknál, a kik igenis fizetni tudnának. Nagy része a bajnak a kezelés complicáltságában rejlik. Egy serege a tisztviselőknek bajlódik vele, könyveket, kimutatásokat, lajstromokat irnak tele és a sok fa miatt nem látják az erfiőt. A pénzügyi tisztviselő a sok, de haszontalan munkával, a bibliothekákra menő szabályok tanulmányozásával annyira el van foglalva, hogy ideje sem maradhat kerülete pénzviszonyainak fizetési képességének megismerésére, és így rendesen akkor megy végrehajtásra, mikor előre tudni lehet, miszerint napidíjakat és végrehajtási költségeket magának igen, de adót a kincstárnak nem szedhet be; pár héttel később a szolgabiró tízszer kevesebb költséggel tizannyi eredményt mutathat fel.

De meg a sok kimutatás és lajstrom mellett még a kellső evidentia sincs meg. A szolgabirák gyakran jobban tudják az adóhátralék összegét, mint a nagy apparatussal dolgozó adóhivatal, és a pénzügyi igazgatóságok a megyéhez átirva kétannyi hátralékról panaszkodnak, mint a menynyi van; történnek esetek, hogy olyanokra vetik ki az adót, kik már rég meghaltak vagy elköltöztek, mely körűlményről az elöljáróság éveken át haszontalanúl értesíti a pénzügyi közegeket. Megtörténik, még pedig felszólamlás daczára, hogy ugyanazon adót kettőre vetik ki, vagy ugyanazon emberre két különböző helyen. És jaj annak, a kinek felszólamlania kell. A világosan helytelen előirást kifogás nélkül le kell róni, és legjobb esetben két év múlva jön az illető beszámítás által pénzéhez. De a legjobb, a mi e sorok iróján történt, hogy ügyvédjét adófizetéssel megbízva, az illető vidéki adóhivatal az adót elfogadni vonakodott, mivel az igazgatóság az előirást még nem hagyta helyben.

Igy legkevésbbé sem túlzott egyik éles biráló azon állítása, hogy ma az összes pénzügyi administratió: „a központban nem egyéb, mint a degenerált és zavarba jött osztrák rendszer, a vidéken pedig a confusió; önkény és zsarolás chaoticus vegyüléke, mely kapcsolatban a megyei közigazgatási viszonyokkal, bőven megmagyarázza az óriási adórestantiát, és azt, hogy mig a szegény parasztmarháját is elexequálják vagy a chaoticus bélyegtörvény ellen öntudatlanul is vétket elkövetőre kiszabott büntetésből tiz krajczárt sem engednek el: addig a megyei uraságok, a vagyonosabb birtókosok közűl akárhányan megtalálják a nyitját, hogyan kell 5—6 évig kibújni az adófizetes alól."

Ezek azok, a miket különösen a pénzügyi vezetésének lehet rovására irni. Hogy 1868 óta a szerencsésebb, mert ifjú és „szűz" államháztartások egyike, melynek addig nem volt deficzitje, a búkás szélére jutott, hogy a *jövedelmek* folytonos és fokozatos emelkedése mellett is chronicus és folyton emelkedő deficzit állott be, mely az utolsó két évre 146 millióra emelkedett, hogy Magyarország csakis évről évre, ujabban fölvett és mindig növekedő kölcsönökből élhet meg máról holnapra, hogy a pénzügyminiszter kénytelen volt lyukat lyukkal betömni, mindenféle apró zsidókkal és az államhitelt megrontó aprócseprő operátiókkal traficálni, hogy gazdálkodásunk az uróbbi időben emlékeztetett arra a gavallér-gazdálkodásra, — hogy más névvel ne éljünk — a hol a fülig eladósodott, de szokásaival és pazarlásaival felhagyni nem tudó úr 10,000 frtos váltójáért átvesz 3000 frtnyi készpénzt, 2000 frtnyi mit sem érő actiát, egy bricskát, 10 mázsa lószőrt és még egy csomé límllomot: azt már igazságtalanság volna a pénzügyi vezetés rovásása írni, mert ez a rendszer corolláriuma, szükségszerű következménye volt. Amennyire bámultatik, annyira divatba jött ócsárolni Kerkapolyt. Mindezért őt és egyedül őt tették felelőssé, midőn e gazdálkodás „netovább-"jához érkezett, midőn a rendszer végleg kifogyott

a szuszból. Pedig Kerkapoly legfelebb is csak annyiban hibás, hogy a rendszert pénzügyileg szolgálni vállalkozott; hogy azt máskép szolgálni nem lehetett, hogy a rendszernek a pénzügyi vezetéshez való igényeinek megfelelni csak ily módon lehetett, az ép oly bizonyos, mint a hogy bizonyos, hogy a lengyelországi „factor" urának igényeit csak úgy teljesitheti, ha váltót váltóval fedez, a vagyon egyik részét a másik után adja és zálogositja el, és száz apró furfanggal teremt elő mindig újra pénzt akkor is, mikor kevésbbé geniális „factor" ezt már régen lehetlennek látta volna, mig csak a „netovább" be nem következik. Midőn Kerkapolyt már kicsinleni és gyalázni kezdték, akkor kellett az elfogulatlan előtt legbámulatosabbnak lennie kifogyhatlan találékonyságában, csititó, capacitáló, minden módon pénzt kiteremtő ebbeli működésében, óriás erőfeszitésben kihúzni és fenntartani azon rendszert, melyet Andrásy megalapitott, és melyet ő pénzügyileg szolgálni vállalkozott, a lehetőségnek legutolsó pillanatáig. E tévedeseiben is rendkivüli, tüneményszerü férfiú minden tehetségei akkor működtek a legnagyobb erővel, midőn a lehetetlenség ellen vívott harczot erős vállain egymaga tartva még a rendszert. Az ő ereje, és ki merjük mondani a ma uralkodó véleménynyel szemben is, az ő üzleti geniálitása nélkül, a rendszer régen azelőtt már elbukott volna. Igaz, hogy ha korábban bukik, kevesebb bajt hágy az ország nyakán, de ezért e bajokért egyedül, vagy első sorban Kerkapolyt felelőssé tenni, bizonyára a legnagyobb igazságtalanságok egyike; mert a mit egyedül Kerkapoly nyakába róni divatba jött, az nem egyéb, mind egyszerüen az Andrásy-rendszer pénzügyi következetessége, és innen van egészen helyesen, hogy a pénzügyi eredmények kiderülésével kellett megbukni, ha tán még nem is tényleg, legalább moraliter, magának az Andrásy-rendszernek.

V.

Magyar conservativ politika.

Egy párbeszédjéről gróf *Andrásy*-val emlékezik meg mintegy egy évvel ezelőtt megjelent röpiratában gróf Lónyay Menyhért, melyben 1867-ben mindketten annak a reménynek adtak kifejezést, hogy ha a gondviselés csak négy éven át rendes és békés viszonyokat enged érnünk, akkor nincs okunk az aggodalomra, mert ezen idő alatt a nemzet igazolni fogja életképességét.

Pedig ma elerőtlenedve, csaknem reményvesztett csüggetegséggel nézünk borus jövőbe, a magyar állam tekintélyt, a magyar eszme tért vesztett, saját érdekében hatályt kifejteni nem tud; sem kifelé sem idehaza. inkább a viszonyok tartják fenn államunkat, mint saját ereje és hatálya. Két éve mindenki szeméről leesett a hályog, ismerjük helyzetünk egész silányságát, de meddő tehetetlenségben vergődünk, isten kegyelméből, hogy ne mondjuk egyes bankárok kegyelméből élünk, a legsúlyosabb feltételek alatt milliónyi kölcsönt kötvén, elzálogositván egyszerre évezredes szerzeményeket, államjavainkat, kötelezve magunkat öt év alatti visszafizetésre, a nélkül hogy tudnók, hogyan és miből, és a nélkül, hogy egy mentő eszmére, egy tettre vergődni tudnánk ; mert a mi legroszabb, a sivár kiábrándulás alatt, mely a vérmes elbizás, a téveszmék, a könnyelműség, a pazarlás és a corruptió orgiái után reánk következett, mintha kiveszett volna belőlünk a tetterő, a hazafi-lelkesedés, a hazafi-önmegtagadás és áldozatkészség, mintha menthetlenül

sülyedve, fásult agóniába, leeresztett kezekkel akarnók nézni pusztulásunkat.

Pedig nem igy kellett volna mind ennek bekövetkezni Nem lehetett puszta csalálom, hogy van még helye a világon a magyarnak, hogy nincsen még lejátszva szerepe, hogy múltja jövőt kér, hogy nemzeti újra feltámadása nem szappanbuborék, hanem a sirból azért tört ki, mivel eleven és élni tud, mivel nincs még itt az ideje, hogy elboritsa a népek tengere, hogy a feledésbe vesszen nagy multja és végzetes hibák mellett annyi nemes erénye; nem vált még a magyar fölöslegessé nem veszett ki belőle még az életerő, nem még minden ősi erény, és van még dolga a világon, van még hivatása betöltendő a nemzetek sorában.

Igenis teremthet még egyszer ész, erő és szent akarat Nagy-Magyarországot, és ha hivatása nem is lesz többé nyugatot kelet ellen megvédeni fegyverrel, nem kevésbbé nagy hivatást találhat, ha arra méltóvá lenni tud, nyugat és kelet viszonyának jövendő alakulásaiban a polgárosodás és a nemzetközi forgalom békés hóditásaiban.

Ezért még ma is, még ottan is, a hol ma az Andrásy-korszak után állunk, nem lehet az, hogy a nemzet feladja önmagát. Bármint rágta meg nemzettestünk velőit a könnyelműség és demoralisátió rendszere, nem lehet az, hogy kiveszett légyen már minden hazafiságunk, nem lehet, hogy még egyszer, megfeszitve utolsó izmunkat is, meg ne próbálkozzunk a balsorssal, támaszkodva ama csodamivelő szent akaraterőre, a melyre a haza veszélyében, keleti indolentiájából ébredezve a magyar képes: hogy küzdjünk még egyszer végcsatát életért vagy halálért.

És a hol kezdenünk kellett volna hét év előtt, ott kell kezdenünk, bár sokkalta nehezebb viszonyok közt, mert az önokozta balsikerek leverő csapásai után, ma.

Szakítva az útunkban álló előitéletekkel és kedvencz eszméikkel, szakítva a botorkálás, az egy napról másikra élés, szakitva az expediensek és a könnyelműség politiká-

jával, és szakítva azon corruptióval, mely e politika folytonos zavarainak szükségszerű kifolyása volt: *erélyesen össze kell fogni a nemzet minden erőit, egységesen, egy czélra kell vezérelni, eszmét kell adni a nemzetnek, annak szolgálatába kell állítani minden erőit, annak alárendelni mindent.* Ha ezt nem akarjuk, akkor a küzdelem hiábavaló, akkor bukásunkat mi sem tartóztathatja fel. *Sem időnk veszteni, sem erőnk szétforgácsolni való nincsen többé.*

Ez eszme nem lehet más, mint *a magyar állam eszméje.* A ki *Magyarországot* akarja, tegyen félre minden mást, és hordana szívén e kivűl bármit is, és lenne az bármi szép és bármi szent, őrizze meg jobb időkre, és mindaddig, mig a magyar államot erősnek és nagynak nem látja, hozzon meg annak minden áldozatot, mit megkíván, volna ez akár a liberalismus is. Mert hogy Magyarországot a liberalismusnak, a democratiának s más ilyen schlagwortoknak feláldozni lehet, az való, de igazabb még, hogy ha itt e földön Magyarország nem lesz többé, akkor úr nem lesz a maga házában sem a magyar, sem az oláh, sem a tót, hanem uralkodni fog az anarchia, vagy uralkodni fog idegen, és sem megelégedettségnek, sem jólétnek vagy szabadságnak e föld nem lészen tanyája. Ha ellenben erős és biztosított lesz a magyar állam, akkor a jólét, a szabadság és a haladás minden érdekeinek megizmosodását mi sem fogja gátolhatni; sőt egyedűl a magyar állam megerősödésében van mindezeknek előfeltétele.

Nem nemzeti szűkkeblűség, nem kicsinyes fajszeretet, hanem ez azon magasabb szempont, melyből a magyar állam eszméjét felfognunk és védelmeznünk kell. És ugyanezért ama politika, mely a magyar állam conservatiójának és megerősödésének alárendel mindent, nem lehet a korlátolt maradóság, nem a megcsontosodott eszmenélküliség politikája, hanem a haladás nagy érdekeit folyton szem előtt tartó nagyszabású, életerős és felvilágosodott conservativ politika kell, hogy legyen.

E politikát a magyar állam, a magyar elem megerősödését ma több érdek követeli, mint valaha.

Hogy a magyar állam, a magyar elem megerősítése összeesik a monarchia, a dynastia érdekével, az bizonyitásra sem szorúl. A német vagy az orosz császár politikáját csinálja, a ki a magyar államot, a magyar elemet gyengíti.

Ma inkább mint valaha összeforrt a magyar nemzetnek és azon fenséges fejedelmi háznak érdeke, metyről ma inkább mint valaha juthat eszünkbe, hogy nemzeti nagy és szent királyaink törvényes vére, és hogy a régi királyi vérhez ragaszkodó őseink által az Arpád-ház örökösödési rendjénél fogva hivatott a magyar királyi trónra, hogy ragaszkodjék hozzá a magyar jobbágyi hűséggel, a meddig napja tart, mert ma már a magyar nemzet a magyar királyi ház sorsa elválhatlanúl egy és ugyanaz.

De nemcsak a dynastia és a monarchia, hanem az ellenünk izgatott nemzetiségek is csak a magyar állam, a magyar elem megerősödésében találhatják biztosítékaikat.

Annyiról hangos tanúságot tesz a történelem, hogy e földön itt a Duna mentében a magyar elemen kivűl más: államot alkotni, megszilárdítani, fenntartani nem képes. Menjünk vissza a történelemben bármi messzire, soha, de soha nem volt itten más, mint vagy a magyar elem által fenntartott állam, vagy a chaos, az anarchia és az idegen uralom. És az idegen uralom is, lett légyen bár oly hatalmas, miut koronként a török, a német, rendezett állapotokat létesiteni, megszilárdulni nem tudott, hanem hajótörést szenvedett a magyar, de jól megjegyezzük, csaki a magyar elem politikai geniején és szivós ellentállási képességén; és alapjaiban megrázkódva, mint vesztes volt kénytelen végre is visszavonulni, hogy ismét a magyar elem alkotta államnak adjon helyet.

Lehet a ki lehetségesnek tartja, hogy *önhibánk és belviszály* segélyével leverheti a magyar államot még egyszer az idegen uralom, és a két nemzét-óriás, a német, vagy az

orosz urrá lesz itt, és uralma megszilárdulhat, a magyar elem ereje megtörhet, és rendezett állapotokat, befejezett tényeket létesithet. Vakság és belviszály tán vezethet erre.

De nem hiszem, hogy józan ész lehetségesnek tartsa, hogy ha egyszer végelgyengülésben összeroskad a magyar elem, ha ez államot nem a magyar elem tartja fenn többé, hogy lenne még valami, a mi egyátalán fenntarthatná. Az absolutismus és az idegen uralom ellen ki folytatta a harczot, ha nem a magyar elem? A többi hallgatott, nem megelégedve ugyan, de csak ugy, mintha meg volna elégedve, és ugyanazok, a kík ma oly hangos szóvivői nemzetiségüknek a magyar állam ellenében, nem-e alázatos szolgái voltak a germanisatiónak, midőn urat éreztek maguk fölött? A ki küzdött és a ki az államot ujra helyreállitotta, az a magyar volt.

De meg aztán, ha államalkotó, összetartó kapcsot nem képezhetne többé a magyar elem, hogyan képezhetné azt egyike vagy valamennyie a többi fajoknak, melyek mindenikének fajrokonai kisebb-nagyobb külön államot tartanak fenn szomszédunkban? Valamennyinek háborujában valamennyi ellen az ország darabeltatnék rongyokra és esnék ide az egyik, oda a másik rész.

És bizony illusió volna ekkor is azt hinni, hogy a magyar elem örökét legalább a többi oszthatná fel békében maga közt és baj nem is volna egyéb, minthogy legfölebb a magyarság hoppon marad, de a többi valamennyi a maga otthonában kényelmes biztosságban saját tetszése szerint berendezkedhetik. Nem csak azért nem lehetséges ez, mivel sokkal tarkábban vannak összekuszálva és egymásba keverve nemzetiségeink, semhogy ez békében megtörténhetnék, hanem azért sem, mivel ha nagy Magyarországot nem tartjuk fenn az idegen uralom ellenében, bizony egy tuczat apró államot annyival kevésbbé tudnánk fenntartani az orosznak és a németnek szomszédságában, mely a vágyban terjeszkedni egymással és valamennyi többi nemzet fö-

lött ez idő szerint minden erejével vetekedik. Tehát nem hogy Szerbia, Oláhország, Horvátország növekednék, egy pár uj nemzetségi állam keletkeznék, hanem veszve volna a mostani Szerbia, Oláhország, Horvátország is a magyar állam védgátja nélkül.

A magyar államon kivűl tehát nincsen itten másra hely, mint az idegen uralomra, mely fajrokonaival is úgy bánva, mint az orosz a lengyellel, valamennyiünket kizsákmányolna saját nemzetisége és régi tartományai érdekében, és rendezett állapotokat ugyan létesithetne, de csak a maga érdekében, nem hagyva nekünk sem nemzetiséget, sem szabadságot, sem jólétet, sem most, sem jövendőben.

Igy tehát valamennyiünknek, de még a dunai fejedelemségeknek is közös érdeke és mindenek fölé helyezendő érdeke, megszilárditani a magyar államot, és épen e végből megerősitni egyenesen ennek oszlopát, a magyar elemet is.

Tehát nem a nemzetiségek ellenében, hanem a nemzetiségek érdekében is megváltoztatni ama nemzetiségi politikánkat, mely szerencsétlen liberalis theoremáknak volt kifolyása, első teendőnk.

Sokkal mélyebben kell meggyőződve lennünk érdekeink solidaritásáról, semhogy elnyomásra gondolnunk is szabadna. A faji sajátságokat, a nyelvnek szabad használását, ápolhatását és fejleszthetését, a polgári jógok egyenlőségét nemzetiségi különbség nélkül nem csak hogy fentarthatjuk, sőt biztositanunk kell ezeket, és legkevésbbé lehetne conservativ politikának nevezni azt, mely ezt elvetve, a nem magyar elemeket a magyar államtól elidegenitené, sőt ellenséges táborokba kergetné. Hanem épen hogy ezt a magyar állam biztosithassa, erősnek kell lennie és ezért egyet nem szabad megengednünk, és egyet kell követelnünk. Nem szabad megengedni, hogy ama politikai hatalom, melyre a magyar államnak okvetlenül szüksége van, az egyes nemzetiségek közt feldaraboltassék, és követelnünk kell, hogy a magyar elem, mely ez államnak támoszlopa, nem a magyar faj ér-

dekében, hanem az állam érdekében, valamennyiünk érdekében, és épen ezért az államnak hatalmával és eszközeivel is, erősittessék és fejlesztessék.

Nem az Andrásy-korszak meghunyászkodó gyávaságának és ámitó kétszinűségének nemzetiségi politikája ez, mely mást hirdet és mást cselekszik, mely csak félreértést és visszavonást szülhet; mi nem fogjuk azt mondani, hogy az operát subventionáljuk, hanem igenis azt fogjuk mondani, hogy a magyar nemzeti szinházat subventionáljuk; de a mi politikánk meghúzza a határvonalakat, becsületes és őszinte politika lesz, politika, mely senkit sem akar nemzetisége miatt elnyomni, senkit sem nemzetiségétől megfosztani, de a magyar állam érdekében igenis erősiteni akarja a magyar elemet; e politika például nem tűrhetné, hogy az erdélyi szászok sértsék a magyar érdeket, a mint tűrte az Andrásy-rendszer, dn viszont nem tarthatná érdekében levőnek a szász elem gyengitését sem, mely exponálva ottan, a hol van, reánk nézve veszélyes semmi esetre sem lehet, hanem netáni daco-román törekvések ellenében igenis lehet hasznos és becses támasza a magyar államnak; e politika olyan lesz, hogy támogathatja a magyar állam minden hive, a ki pedig nem hive, azzal argumentálni e politika nem fog, hanem argumentum lesz, ha kell, a mitrailleuse is.

Évekkel ezelőtt kisérlette meg e sorok irója az Andrásy-rendszer tévelygései és a nemzetiségi mozgalmak hullámzása ellenében kifejteni e politikát egy röpiratában, mely főkép nem magyar ajkuakra hatni szánva, német nyelven jelent meg *), és a mi akkor, sajátságos liberalismusunk szerte virágzásának idején, hatástalanul hangzott el: az ma talán utat fog törni magának a haza igaz fiai között, tartoznának bármi nemzetiséghez is. E politika alapelve az, hogy az egyes polgár jogaiban a nemzetiség különbséget nem tehet, hogy nemzetiségétől megfosztani nem

*) Über die Grenzen der Berechtigung des Nationalitäten-Princips. Pest, 1869.

lehet senkit, de hogy a nemzetiség, mint összesség külön jogokat nem birhat, külön jogindividualitás nem lehet*), hogy a nemzetiségek egyenjogúsága a szó politikai értelmében oly absurdum, mely mellett állam fenn nem tartható, a mint hogy ennek alapján állam nem is létezett soha. És nálunk inkább, mint valahol és inkább, mint valaha ez „egyenjogúság“ helyébe azon elvet kell állitani, hogy a magyar egészen más szempont alá esik, mint a többi nemzetiség, mivel a magyarság erősitése nem nemzetiségi, hanem sarkalatos állami érdek, melyet az állam utján, az állam eszközeivel, és mindenkinek elő kell mozditani, a ki a magyar államot akarja. Mert ez az állam a magyar elemmel együtt áll és bukik, bukása után pedig csak az anarchia, a chaos, vagy az idegen érdekek általi kizsákmányolás következhetik be. Míg tehát p. o. Auszttiában a germanisatió épen nem állhat a fennálló álladalom érdekében, sőt a nemzetiségi status quo fentartására törekedni kell, mivel a németesités csakis a megtümörült nagy német nemzettesthez való visszaesésnek lehetne elókészitője: addig Magyarországon ellenkezőleg a magyarosodás csakis biztositékául szolgálhatna az álladalom fennmaradásának, mert a magyar elem valamennyi közt az egyetlen, melynek súlypontja itthon van.

De ha azt akarjuk, hogy az államhatalom őrködjék a magyar érdek fölött, akkor az államhatalomnak erre módot is kell adni, és meg kell tenni legalább annyit, hogy ne csak névileg, hanem valósággal *hatalom* legyen.

---

*) Hogy ez Horvátországra nem vonatkozhatik, az világos, mert ott nem nemzetiségről, hanem tartományi autonomiáról van szó, melyről vélekedhetünk különféleképen, de miután nem csak változtatható magyar törvényen, hanem magyar kötelezettségen alapúl, conservativ politika szeghetné meg legkevésbbé e kötelezettséget, mig a maga kötelezettségének loyálisan eleget tesz Horvátország.

Többet talán még a nemzetiségi egyenjogusági tévtanoknál ártott a magyar érdeknek 1867 óta a municipális autonomia elvének egyedűl nálunk divatozó sajátságos felfogása.

Egyről feledkeztek meg mindig azok a becsületes jó ósdiak, a kik pár évtizeddel hátra vannak és az új viszonyokba magukat beletalálni nem tudják.

Megfeledkeznek arról, hogy épen azért, a miért municipális szervezetünk jó volt akkor, a midőn az államhatalom osztrák volt, rosz most, a midőn az államhatalom *magyar*.

Jó volt akkor és az alkotmány védbástyája volt csakugyan, mivel az osztrák államhatalmat megbénította, rosz és kárhozatos most, mivel a magyar államhatalmat bénitja meg.

Továbbá szolgálhatta e municipális szervezet a magyar érdeket, a meddig magyar kézben, azaz a meddig kizárólag a magyar nemesség kezében volt. De ma, a hol a politikai jogok mindenkire kiterjednek, nem szolgálja többé a magyar érdeket mind ama nagy területeken, a hol túlsúlyban a nem magyar elem van. Sőt kapcsolatban a nemzetiségi egyenjoguság liberalis tanával, a magyar érdekek legnagyobb hátrányára volt.

Mert ilyen helyeken a magyar állam egy-egy hatóságát nyilt és folytonos harczban látjuk a magyar állam ellen, ellenségeskedésben, melyet a municipális autonomiánál fogva, a magyar államhatalomnak nincs hatalma leverni; látjuk elnyomását mindennek, a mi magyar, a nélkül, hogy — hála a municipális autonomiának — a magyar államhatalom védelmet nyújthatna. És látjuk azt a botrányt is, hogy ugyanaz a tisztviselő, a ki egykor egész buzgalommal szolgálta az államhatalmat, mikor az osztrák kézben volt, most nemzetiségi propagandát csinál az államhatalom ellenében, midőn az magyar. Igenis, mert akkorában az államhatalom volt az úr fölötte, és attól függött, most pedig

az államhatalommal ellenséges megyei tekintetes közönség az úr fölötte és ettől függ, tehát ezt szolgálja.

Lényeges különbség.

Mindez nem a bureaukraticus centralisatióra, nem is a helyhatósági önkormányzat megsemmisitésére utal, ami bizonyára sajnos és kárhozatos hátralépés volna, hanem utal arra, hogy ha a magyar érdeket mostohán elveszni hagyni nem akarjuk, akkor a magyar államhatalomnak módot kell adni arra, miszerint az ország minden részében hatályosan, gyorsan, folytonosan, rendszeresen és közvetlenül szolgálhassa a magyar állam érdekét, és szeghesse útját *azonnal* minden ellentétes törekvésnek.

Ezek azok, miknek szükségét e sorok irója még 1869-ben a „Pesti Napló“ egyik czikksorozatában kifejteni igyekezett a municipális reform iránti előleges eszmecsere alkalmából.

Akkorában szerepelt politikusainkban vagy a bátorság, vagy a belátás hiányzott erre. Azóta toldó-foldó félrendszabályokkal reformáltuk a közigazgatást, és azóta beláttuk, hogy így is oly rosz, mint valaha. Azóta báró *Sennyey* határozottan formulázta e követelést:

„Azon centrifugális elemekkel szemben, melyek részünkről teljes igazságot és méltányosságot, testvéries elbánást, bizonyos fokig türelmet várhatnak, de melyek irányában nekünk az állam egységét, fönségét, ha szükséges, még hatalommal is fönn kell tartanunk, meg kell adnunk azon kormánynak, mely az államnak ezen egységét képviseli, mindazon eszközöket, melyek szükségesek arra, hogy ezen hivatásának kellőleg megfelelhessen.“

És azóta *Horvátországban*, a hol nem is kell tartaniok centrifugalis elemektől, a horvátok, a kik általán kezdenek bennünket túlszárnyalni az előitéleteken felülemelkedő politikai józan észben, és a kiktől máris igen-igen sokat tanulhatnánk: *felfogták, hogy mily hatalmat és mennyi előnyt ád, ha az állam erői egységes összeműködésre tömöríttetnek és*

ezért oly közigazgatási szervezetre törekszenek, mely szemben az eddigivel e czélnak feleljen meg.

Hogy a magyar érdeket igazán felkaroló politika erre van utalva nálunk is, rég felismerték és hirdették a tömegnél messzebb látó és bátrabb hazafiak, conservativek és liberalisok. Erre czéloz Dessewffy, mondván: „Néha-néha felfohászkodtak energicus, a mozgást vezető, a zavart fékező kormány után, elfelejtve, hogy hol egyszer a kormányzati mozgony elakasztása állandó gyakorlattá vált, ott a főhatalom az örökös harczban, melyre kárhoztatva van, elébb-utóbb ellankad, s a tehetetlenség által, melynek ölében tengődik, végképen elgyengűl. Ily körűlmények közt száműzve az van, a mi kivánatos: *a törvényszerű energia*, s csak ezen alternativa marad: *„erőtlenség vagy erőszak.“* És erre utal Szalay László, mondván: „Nem municipális ország képében látom a nagygyá lett hazát, nem hiszem, hogy municipális foederalismus lehessen a végczél. Nekünk száz különvált érdeket kell összpontositani: *nekünk több nemzetiség fölébe kell emelnünk a magyart;* s minderre vagy gyönge, vagy talán épen visszás eszköz a municipális daraboltság. Megismerem, és hálás szivvel ismerem meg, hogy municipális alkotmányunknak köszönhettük fennmaradásunkat, midőn még nem ébredtek öntudatra a különféle érdekek; de nem hiszem, hogy neki köszönhetnők valaha státussá fejlődésünket. A moschus életben tartja a szunnyadozó idegrendszert, de a mi az egészséges, éber életet erősiti és táplálja, az egyéb.“

És ismét másutt:

„Láttuk, hogy az ország nem épen hyperstinentiai állapotban van, tudtuk, hogy erőfölöslegtől nem kell tartani a státusnak; ennélfogva úgy vélekedtünk, hogy az erők összpontositása szükséges mindenek fölött. Láttuk, hogy azon pillanatban, midőn külső erő támad a hazára, veszendőben vagyunk, ha mégsem szűnünk meg decentralisátiónak indulni; láttuk, hogy a nemzetiség szent ügye követeli az össz-

pontosítást, mert miután a kivűl maradottakat az alkotmány sánczai közé fogadni elkerülhetlen szükséges, s miután köztük olyanok is találkozandnak, kik nem a legnagyobb pietással viseltetnek nemzetiségünk iránt: a magyar szó diplomaticai általánossága veszélyeztetik, ha municipális viszonyaink — eddigi átmeneti állapotunkban nem maradhatván, — a foederalismus határszéléig terjesztetnek ki; *láttuk, hogy a municipális jogok ürügye alatt történt Horvátországban* a szakadás; láttuk, hogy a szabadságnak társul kell adni a rendet; — láttuk mindezt, és vétkeztünk volna a közhaza ellen, ha nem gondolkozunk hatalomról, melynek focusában minden erő központosíttassék." És végre: „van valami, a mi több a megyénél, s ezen valami az ország."

És midőn a magyar álladalom erejének, a magyar érdekeknek és silány közigazgatásunknak emelése végett oda törekszünk, hogy az *állami közigazgatás* pár évre alkalmazott, locális és clique-érdekekben összeszedett, az államhatalomtól nem függő, hanem a magyar állam irányában igenis gyakran ellenséges indulatú dilletánsok helyett oly állandóan alkalmazott szakközegekre bizassék, a kik a locális és clique-érdekek alól emancipálva, előmenetüket egyedűl buzgó hasznavehetőségnek köszönhetnék, és az államhatalom közegei lévén, az állami közigazgatást pontosan és lelkiismeretesen szolgálnák, és együttesen oly apparatust képeznének, mely által az állam consolidatiójára irányuló egységes, nagy szabású, tervszerű működés lehetséges: akkor még távolról sem akarjuk a localis érdekeket elölni, a municipális autonomiát, az önkormányzatot megsemmisíteni. Sőt a hogyan meg vagyunk győződve, hogy épen ezek csupán ürügyül és nem valódi okul szolgálnak az ellentáltásnak, a valódi ok pedig a korteskedéshez és clique-hatalomhoz való ragaszkodás: úgy könnyen ki véljük mutathatni, hogy épen a mostani állapotok mellett áldoztatik fel a magyar érdekeken és a közigazgatás érdekein kívül maga a valódi helyi érdek, a municipális autonomia és az önkormányzat is épen

a korteskedésnek és a clique-hatalom önző és lelkiismeretlen kiaknázásának.

A helyi érdekek ápolása csak hazugság, az önkormányzat csak fictió a mostani állapotban.

Ezek ép úgy mint az államérdek és az állami közigazgatás feláldoztatnak azon családi és clique-érdeknek, néhol államellenes érdeknek, mely a hasznavehetlen tisztviselőket előbb alkalmazza, utóbb pedig hatalmával födi, hogy szabadon henyélhessenek, zsarolhassanak, zsarnokoskodhassanak, a mint épen kinek-kinek tetszik.

Arról hallunk panaszt eleget és mindenfelől, hogy a közigazgatás rosz; de vajjon hallottunk-e még valaha arról, hogy a megyei tekintetes közönség tisztviselői ellen gyökeres és erélyes intézkedéseket tett volna a közigazgatás javítása végett? Nem ellenkezőleg úgy áll-e a dolog, hogy a kormány ellenében a közönség födi a tisztviselőt hozzáférhetlenül, maga pedig elhagyja a tanácskozási termet, midőn a törvényhatósági közigazgatásra kerül a szó?

Nem-e azért van ez, mivel a döntő hatalom mindenütt az épen uralkodó és a hivatalokat a saját embereinek osztogató eliquenél van, mely a helyi és a közigazgatási érdekekkel egyaránt nem, hanem csupán saját érdekeivel törődik, mely érdekek az általa alkalmazott tisztviselők személyes érdekeivel solidárisak.

Nem-e hazugság a helyi érdekek ápolása, nem-e fictió az önkormányzat, midőn a politikai izű kérdések megdictiózása után a tekintetes közgyülés a világ minden részébe oszlik, hogy a rendőri, pénzügyi éz közigazgatási ügyeket a kötelességszerűleg tovább tanácskozó tisztviselők és a helybeli capacitások kupaktanácsára bizza, hadd intézzék a mint tetszik ellenőrzetlenül a közönség nevében?

Nem-e ép oly fictió ez, mint az eddigi állandó választmány működése, melynek tagjai soha sem voltak összehozhatók?

Csak legyenek egyszer a tisztviselők a kormány kö-

zegei: bezzeg körmükre fog nézni a tekintetes közönség, és mig mostanában legyezgeti és leplezgeti hibáikat, és a főispánnak útjában áll, ha a hanyag, lelkiismeretlen, hatalmával visszaélő tisztviselő ellenében el akar járni, majdan akkor maga fogja követelni legelébb a szigort, és csak szőrszálat is találjon valamely intézkedésben, egy hibát saját határozatainak végrehajtásában, fel fogja lármázni az egész megyét, ha kell az országot.

Megvallom, nem sokat várok a kilátásba helyezett új reformtól, mely szerint az „állandó választmány" hatáskörével együtt tágittatván, a közigazgatás súlya a közgyülésből ebbe helyeztetnék. Még inkább fog érvényesülni itten a clique egyfelől, mig másrészt az állandó választmány eddigi szűkebb köre és hatásköre mellett sem levén életképes tagjainak örökös távolléte miatt, annyival kevésbbé lesz az tagjainak és teendőinek megszaporodtával.

De általán nagyobb tanácskozó gyülések a közigazgatás mai complicátiói, minutiái és nagy követelményei mellett hasznavehetlenek az administratióra, és hivatásuk épen csak az elvi tanácskozás és határozás s az ellenőrzés lehet. Ez utóbbira a közgyülésnél alkalmatlanabb, a közigazgatásra pedig magában véve alkalmatlan lesz az állandó választmány, melynek, mint minden albizottságnak, csakugyan egyedűl előkészitő hivatása lehet.

Gyökeresebb intézkedések kellenek a közigazgatás javitására. *A makacs elfogultság gyötörheti az országot a közigazgatás jelen ázsiai állapotával még sokáig;* de erős meggyőződésem, hogy ezen segitve nem lesz, mig erre az első lépés, a tisztviselők kinevezése, meg nem történik.

A főispán és alispán a mint mostan egymás mellett működik, egymás útjában áll, és ha hozzá veszszük a főjegyzőt, az egyik állás bizonyosan felesleges. Vezesse az összes administratiót a főispán, nevezzük ennek helyettesét és első segédjét, felruházva a főjegyző teendőinek egy részével is, alispánnak — tartsuk meg a neveket, a hol csak lehet —

és ezeknek kezei alatt dolgozzanak a szakreferensek, mint állandóan kinevezett tisztviselők, a kiknek sorába beállitandók a miniszteriumoknak mostani exponált közegei is, a kik jelenleg minden organicus összefüggés és támasz nélkül vegetálnak a megyei tisztviselők mellett, gyakran ugyanazon hatáskörben, csak egymás zavarára és az ügymenet kárára. Ez által sok hivatalnok és sok költség válna feleslegessé és még több zavar és baj volna elkerülve. Legyen állandóan kinevezett hivatalnok a szolgabiró és esküdt is (mely utóbbinak újra felállitása bármi név alatt elkerülhetlen lesz), kapják vissza ujra a törvénykezés elválasztása folytán elvesztett hatáskörük egy részét, — mert a doctrinarismus merev alkalmazását az élet kineveti — és hozassék be újra a régi jó magyar szolgabiró-praxis, hogy kerületének legalább némely helyén időről-időre megjelenni tartozzék a szolgabiró, hogy sok költség és irkafirka nélkül lássa el a szegény ember ügyét brevi manu. Ezt is ellenezheti a doctrina, de megkivánják sajátjágos viszonyaink.

Mindezeket a főispán meghallgatásával nevezze ki a kormány, az irodai és szolgaszemélyzetet pedig a főispán. Ezt részint a czélszerűség, részint a főispáni állás emelése fogja megkivánni.

Ezek volnának úgy az állami közigazgatás, mint a megyei község illetékes határozatainak is végrehajtó közegei. Állami fizetésük mellett elenyészne a megyei háziadó kérdésével összekötött nehézségek legnagyobb része, és a kormány bátran a közönségre bizhatná, hogy saját speciális czéljaira mennyi adóval akarja magamagát terhelni.

A kormány és a közönség kettős ellenőrzése alá helyezve, állandóan alkalmazva, a pártfluctuátiók és cliquebefolyások alól emancipálva, előmenetelüket nem ezek kiaknázásában, hanem hasznavehetőségükben találva, a mostani drága, megbizhatlan, zilált és magamagának útjában

álló helyett legalább idővel szakképzett és oly közigazgatási szervezetet nyernének, melylyel a magyar államot consolidálni, erőit egyesíteni, a közigazgatást jóvá és gyorssá tenni lehetséges volna; a kormány pedig közegeiben megbizhatván, sokat bizhatna egészen a külső közegekre, a mit ezek helyben jobban intézhetnek, de a mit a kormány a jelenlegi közegek megbizhatlansága és kontársága mellett az ügymenet nagy kárára a maga foruma elé vonni kénytelen.

Mindenesetre lehetőleg tekintettel kellene lenni a tisztviselők megválasztásánál, legaláb eleintén, a helyben élvezett tekintélyre és társadalmi állásra, annyival inkább, mivel ez is hozzá fog járulni a sértett érdekek kiméléséhez, a létező előitéletek csillapitásahoz és az új szervezet tekintélyéhez, mig ellenkező esetben annak sokkal több nehézséggel kellene megküzdeni.

A mi már a megyei közönséget illeti, a közgyűlésnek nagy és szép hatáskört lehetne hagyni, és olyat, melyre valóban alkalmas. A közgyűlés volna a lakosság óhajainak és szükségeinek tolmácsa, érintkezhetne közvetlen országgyűléssel, kormánynyal és más helyhatóságokkal. A politikai vitatkozásnak is bő tért lehetne engedni, mert miért ne birjon annyi joggal egy megyei közgyűlés mint egy angol meeting, vagy bármely ujságiró. De viszont az ily vitatkozásokban tett nyilatkozatokért a *birónak* az illető mindig felelős maradna.

A megyei vagyon és alapitványok, vagyonszerzés és elidegenités, kölcsönök, kórházak és más közintézetek, közlekedési eszközök, közmunka, vizszabályozások, mezei-, gazdászati érdekek, egészségi és inségügyek, központi választmány, adó-bizottságok, iskolai ügyek (a fetoszlatandó iskolai tanácsok helyett) statutumok alkotása a törvények és rendeletek körén belől, volnának a közgyűlés hatáskörébe bocsáthatók. Ha ehez hozzáveszszük, hogy a főispán saját belátása szerint ezeken kivűl is közgyűlési tanácsko-

zás alá bocsáthatna bármely ügyet, hogy a közgyűlés ellenőrizhetné a megyei tisztikart ès közigazgatást minden irányban, a tapasztaltakkal a főispánhoz, a kormányhoz, az országgyűléshez fordulhatna, és ha megkapja a közgyűlés az adókivetés jogát, mely nélkül a municipális önkormányzat üres satyra: bizonyára elég teendővel és tekintélylyel volna felruházva.

A közgyűlés elnöke, mint eddig, a főispán vagy helyettese volna, de jegyzőit és egyéb megbizottait maga választaná és itt volna helye mai viszonyaink közt is az ingyenes hivataloskodásnak.

Ekkor azt hiszem, jobban biztosítva volna országszerte a magyar érdek, több volna a rend, jobb, gyorsabb és olcsóbb a közigazgatás, elevenebb és valódibb az autonomia és önkormányzat, de nagyobb lehetne az okszerű decentralisatio is.

Persze, hogy elesnék az erkölcsrontó korteskedés, el a nepotismus és a hivatalok osztogatása, családi és clipuebefolyás által.

De mig ez az administratiót csak rontja, az önkormányzathoz köze nincsen semmi sem. Angolországban a sheriff, a lord-lieutenant, valamennyi békebiró, a master of rolls a király által, a clerk of the peace, a clerk of the justice, a clerk of magistrates, a high constables és petty constables a békebirák által neveztetnek ki, és az egyetlen választott tisztviselő a coroner, gyanús halálesetek, talált kincsek s efélék kipuhatolására.

De a *központi igazgatás* is csak ez előfeltétel mellett válhatik jóvá és tetemesen olcsóbbá.

Persze, hogy egy másik előfeltétel az administratió különböző ágazatainak szabatos törvények általi szabályozása, a mint b. Sennyey inditványozta, nehogy mint eddig traditióval, uzussal, önkénynyel, rendelettel, pótrendelettel, ellenrendelettel kellessék folytonosan administrálni, a munkát és a zavart folytonosan növelni.

E két, de csakis e két föltétel mellett, ha a törvényes szabályozás és a külső közegek megbízhatósága felére szállitandja a miniszteriumnak munkáját, és ha e mellett megszünik azon Andrásy-tempó, hogy *mi németül irunk a németnek, horvátul a horvátnak; de nekünk mindenik a maga nyelvén ir*, igen is könnyűnek tartom, (eltekintve, hogy a miniszteriumok száma is reducálható,) valamennyi miniszterium hivatalnokait felére leszállítani, és ha a megtakarított kiadások felét a fizetések javítására is fordítjuk, a mi nem lesz elkerülhető, ha nem akarjuk a legjobb erőket elveszíteni, az állam legfőbb ügyeit desparatus nyomorgókra és oly tisztviselői karra bízni, mely az állam érdekeivel nem törődik, mivel az állam nem törődik az ő érdekeivel, és mivel nyomora mellékkeresetre, ha nem defraudatióra sarkalja: még akkor is a jelen költség egy negyede meg lesz takarítva.

Magától értetik, hogy fel kell hagynunk azon nevetséges rendszerrel, mely az embereket az iskolából a miniszteriumokba placirozta, mivel bátyjuk vagy atyjuk képviselő volt, és senkit sem szabad a központi igazgatásban alkalmazni, mielőtt az administratió practicumával és részleteivel a vidéken meg nem ismerkedett. És magától értetik, hogy fel kell hagynunk azon nevetséges rendszerrel, hogy a fogalmazó munkáját elébb az osztálytanácsos revideálja, aztán a miniszteri tanácsos superrevideálja, az államtitkár supersuperrevideálja, és végre a miniszter supersupersuperrevideálja, úgy hogy mindenik bízik a másikban, és egyiknek sincs ideje valamit is alaposan revideálni.

De végre is ki kell mondani már egyszer, hogy szakitani kell azzal is, a mi ma elvitázhatlan tény, hogy csaknem minden miniszteriumban a döntő és vezérlő állomások bachhuszárokra vannak bízva. Tisztelet, becsület minden jó munkaerőnek, használjuk fel, jutalmazzuk, a mennyire csak lehet; de Magyarországból nem lesz Magyarország, ha a legfőbb állomásokat nem foglalják el oly

egyének, a kik a magyar állam iránt lelkesedni tudnak, ilyen pedig nem lehet az, a ki nem halt meg inkább éhen, semhogy magyar ember létére a Bach-korszakot szolgálta volna. De különben is, ha az utolsó hét év oly steril volt nagyszabásu szervezésekben és politikai eszmékben, ezt nem csekély részben vélem annak tulajdonithatni, hogy az administratióban járatlan dilletáns-minisztereink, a kiknek a bureaukraticus routine imponált, magukat és az ügyek vezetését csakhamar azon iskola tanitványaira bizták, mely a szellemtelen dressura, az eszmenélküli routine és az élettelen formalismus iskolája volt.

Erős kormányt csak akkor kaphatunk, ha a józan ész e követelményeinek megfelelően módositjuk közigazgatási szervezetünket. Csak akkor olyan kormányt, mely nem lesz törvényes erély helyett erőtlenségre, vagy erőszakra utalva; csak akkor olyat, mely feladatának és az ország érdekeinek megfelelhet, rendet és szabadságot és egészséges fejlődést biztosithat, és biztosithatja mindenek fölötte a hét éven át folyton hanyatló, mert folyton elhanyagolt, magyar érdekek megvédelmezését azon ellenséges törekvésekkel szemben, melyek belül és kivül nagy számmal vannak, és melyekkel gyönge és gyámoltalan kormány nem fog megküzdhatni soha.

De hogy hatályos kormányzatunk és erős kormányunk lehessen, arra még egyéb is kell. Arra egészségesebb parlament kell.

Közel fekszik a gyanusitás és bizonyára ajakán is lebeg a nemzeti conservativ politika ellenségeinek, hogy nekünk tulajdonképen nem egészségesebb, hanem inkább semmiféle parlament sem kellene. Feltüntettük volt annak helyén, mily vakmerően és sikeresen rágalmaztaték a conservativ politika, és e rágalmak egyik leghatályosabbika,

volt, hogy ellensége a parlamentarismusnak. Tényekkel bizonyitottuk, hogy e rágalom is mennyire csak puszta rágalom. De e gyanusitás annyira meggyökeresedett, hogy e kérdésben nyiltan és világosan nyilatkozni épenséggel elutasíthatlan.

A legujabb jelszavak közé tartozik *a magyar absolutismus* szükségének hangoztatása. Azt hiszem ebben csak a visszahatás nyilatkozik egészségtelen és megromlott parlamentarismusunk ellenében. Azt hiszem, hegy ez egy kárhozatos végletből a másikba esés, és a hét év történetéből, a magyar érdekek rohamos hanyatlásából ugyan megmagyarázható, érthető, de azért nem kevésbé sajnos, sőt veszélyes túlzás.

Azt hiszem, hogy ha a parlamentarismus még nem volna kitalálva, a magyar conservativ politika érdekében kellene kitalálni. A meddig csak a jobbadán magyar nemesség birt politikai jogokkal, addig nélkülözhetni lehetett. De most, a midőn politikai jogokat nyert annyi centrifugális elem, szükséges, hogy a legfőbb hatalom egyik részét azon magyar parlament birja, mely a magyar birodalom összeségének és egységének legfőbb képviselője. Épen az erők azon concentrálása, melyet magyar érdekből a közigazgatásban is sürgetünk, a parlamentben látható kifejezést nyer. A magyar érdek pedig azt kivánja, hogy a magyar országgyülés ne csak tanácskozó és panaszkodó testület, hanem igenis hatalom, valóságos parlament legyen, olyan, a melynek akaratára mint tekintélyre hivatkozhassék, és a melynek erejére támaszkodhassék szükség esetén a magyar kormány, ha akár belülről, akár kivülről eredő magyarellenes törekvésekkel találja magát szemben. És minél hatályosabb actiót akar kifejteni magyar érdekben, annál inkább van szükség ily testület tekintélyére és hatalmára, mert az elfogultság, a roszakarat, az izgatás mindig könnyebben fogja gyanusithatni és megtámadhatni a kormányt, mint a paramlent akaratát. A parlament, mely mindent foruma elé

vonhat és minden fölött nyilvános megvitatás alapján dönt, csillapitó és megnyugtató hatással bir ottan és akkor is, a hol és a midőn a puszta kormányakarat, ha mindjárt ugyanaz volna is, csak ingerültséget szülne. A parlamentarismus a lelkiismeretlen izgatásnak leghathatósabb ellenszere úgy eredeténél fogva, mint azért is, mivel nyilt, nyilvános és felvilágositó vitatkozás alapján végez.

Ha tghát nem is állanak mindazon okok, melyekkel a parlamentarismnst védelmezni szokták, és ha nem is tapaszsztaltam volna, a mennyire a gyakorlati kormányzásba bepillantani alkalmam volt : hogy a kormány becsületes törekvéseiben, különösen kényes kérdésekben, úgy lefelé, mint felfelé, mily megbecsűlhetlen támaszt nyerhet a parlamentben: még akkor is, mint a magyar conservativ politika hive a parlamentarismus hivének kellene lennem, a meddig csak világosan ki nincs mutatva, hogy a parlamentarismus, az országot megmenteni lehetetleen, a mikor aztán igaz, hogy meg kellene mnnteni úgy, a hogy lehet.

De mentől inkább vagyunk igaz barátai a parlamentarismusnak, annyival inkább kell törekednünk, hogy nyomorából felépüljön, egészséges és életképes legyen, mert semmi sem discreditálta nálunk a parlamentarismust annyira, mint maga azon megromlott parlamentarismus, mely hét év óta sujtja az országot, melynek feltétlen uralma alatt jutott mai nyomorába hazánk. E megromlott parlamentarismust továbbra is fenntartani csakis a parlamentarismus ellensége akarhatná; a parlamentarismus ad absurdum vezetésének és teljes megbuktatásának ez volna legbiztosabb módja.

A parlament tekintélye ma már a fagypontig sülyetd. Tekintélyét hatályosan emelni elodázhatlan szükség.

Ezt érezte is parlament és kormány. S az incompatibilitással akartak e szükségnek megfelelni. Szerencsétlen illusió, és még szerencsétlenebb orvosszer. Közte és a baj, az eszköz és a czél között semmi összefüggés. Nincs oly ekintet, melyből az incompatibilitási törvényt igazolni le-

hetne, de bizonyára bevallott czéljának, emelni a parlament tekintélyét, legkevésbbé felelt meg. A hét év számos baklövései közt egyike a legnagyobbaknak.

Mert a helyett, hogy emelné, bizonyára sülyezteni fogja a parlament tekintélyét, mert sülyeszteni fogja capacitását, ha egy egész sora a szakembereknek, mindazok, a kik a közigazgatással nem csak elméletileg és nem csak egykor, hanem gyakorlatilag és jelenleg foglalkoznak, és annak jelen álapotát és igényeit legjobban ismerhetik, kizáratnak a parlamentből. Oly monstruosus határozat, melyre példa nincs sehol. Másfelől e törvény az oszág összes tisztviselőit megbélyegezi mint olyanokat, a kiknek jellemében megbizni nem lehet, a kik becsületüket, meggyőződésüket és hazafikötelességüket semmibe sem vennék a miniszter tetszésével szemben. Ha ez igaz, ha csakugyan fel kell tételezni, hogy a ki Magyarországot mint tisztviselő szolgálja, becsületes ember nem lehet, vagy legalább rendszerint nem lehet, akkor úgy is hiába küzdünk, akkor jobb, ha mindjárt lemondunk önmagunkról. Ha pedig nem igaz, akkor soha sem lett volna szabad, hogy ily bizalmatlansági bélyeget süssön az állam, a parlament, a kormány, az állam szolgáira; roszúl fizetve, minden léha képviselő által becsmérelve és lenézve, társadalmi állásukban egyenesen a kormány, a dilletans miniszterek által is inkább sülyesztve mint emelve, rosz kormányzat, rosz törvényhozás mellett, nincs osztály, mely oly súlyosan küzd kötelességének teljesítésében, melynek kötelességei teljesítése annyira megneheztitetik, mint az állami tisztviselőségnek, és a legfényesebb bizonyíték mellette, hogy mindezek mellett sincs még tökéletesen demorálisálva. Valóban nem volt szükség e viszonyokat annak kimodásával tetézni, hogy a tisztviselő oly pária, a kit nem lehet oda bocsátani, a hol az ország dolgában értelemmel, becsületesen és lelkiismeretesen kellene tanakodni. De nem lett volna szabad az akotmányosság és a polgári szabadság szempontjából sem ily törvénynyel azt

az elvet egyenesen szentesíteni, hogy a tisztviselő politikai meggyőződéssel nem birhat, hogy puszta eszköz a kormány kezében, mely hazafikötelességeitől és jogaitól, melyek közé a szabad politikai vélemény-nyilvánítás első sorban tartozik, elesett az által, hogy hazájának szolgálatába állott. Ezáltal az ország maga az elvtelenségre utalja tisztviselőit, mert ha a tisztviselő a kormányától eltérő politikai meggyőződéssel nem bírhat, akkor ott, a hol a kormány, mint a parlamentarismus mellett mindenütt, pártkormány, egyenesen az elvteleuségre van utalva. Világos, hogy az alkotmányosság az ellenkezőt követeli, mert a hol a tisztviselőség puszta eszköz, ott az absolutismusnak, és nem az alkotmányosságnak lesz támasza. Végre tények is bizonyítják, úgy itthon mint másutt, hogy a tisztviselő ép úgy bírhat politikai függetlenséggel, mint bárki más. Poroszországban a conflictus idején az ellenzék szine-java a tisztviselőkből került. Persze nem lesz ez így ott, a hol a tisztviselő állását, önérzetét, kötelességérzetét minden eszközzel szántszándékkal ássák alá, a hol a parlament maga arra utalja a hivatalnokot, hogy nem az ország, hanem a miniszter szolgája.

De legérdekesebb, hogy az incompatibilitási törvény egyenesen és épen magával a parlamentarismussal ellenkezik. Ily törvény még akkor is, ha a föntebbi tekintetek egyike sem állana, csak úgy volna igazolható, ha két ellenséges hatalomnak kellene tekinteni a kormányt és képviselőházat. A parlamentarismus alapelve pedig, hogy a kormány ellenkezőleg a képviselőház folyománya, mintegy kiküldöttsége. Igaz, hogy franczia és német doctrinairek iparkodtak elhitetni a világgal, hogy az angol parlamentarismus alapelve a hatalmak elválasztása és elkerítése : a korona, a végrehajtó hatalom, a törvényhozás és ebben ismét a népképviselet és aristocratia.

De mindenütt, a hol ama felületesen látó szobatudósok e tévtanára alapították a parlamentarismust, az megizmosodni nem tudott, s örökös összeütközésekre vezetett;

természetes is, a hol mind e hatalom egymással szemben állónak, elkülöníttetik, ellentétesnek szerveztetik. Az angol parlamentarismusnak ellenkezőleg épen az a sajátsága, és ez a lényeges különbség parlamenti és nem parlamenti alkotmányosság közt: hogy a korona, és mind a két ház képviselve van a kormányban, az aristocratia képviselve van és nagy befolyással bír az alsóházban, a népies elem, a népből kiemelkedett kiváló férfiak által a felsőházban, a korona, illetőleg a kormány is jelentékeny hatalommal és közvetlen befolyással bír mind a két házban úgy az általa kinevezett peerek, valamint a hozzá közelebb viszonyban álló képviselők által. Ezen alapúl a gépezet összevágó volta, síma, összhangzó müködése. Sir Robert Peel a parlamenti reformról tartott beszédében egyenesen kimondja: „tha the mode of conducting public business in this country was not by the operation of three indenpendent checks upon each other—the King, the Lords, and the Commons; but that at an early period the administration of affairs was carried on by a House of Commons in which both the Crown and membres of the House of Peers exercised considerabln influence.“

Egyébiránt, ha nem is hízelgek magamnak azzal, hogy e tekintetek, de meg vagyok győződve, miszerint elébb-utóbb igenis meg fogja dönteni az incompatibilitási törvényt az: hogy e törvény lehetetlenné teszi oly férfiak képződését, a kik a parlamentben és a kormányzati és közigazgatási, ügyletekben egyaránt honosak. Ily férfiak e törvény mellett csak rendkivűli kivételkép lesznek találhatók és e törvény az olyan miniszterek egy sorát fogja nevelni, kik kitűnően állják meg a parlamentet, de ha még oly rendkívűli tehetségek is, mint Kerkapoly, hibát hibára halmoznak a kormányzásban és administratióban, hián az otthonosságnak e terek szövevényes részleteiben, akár olyanok, a kik tudnának ugyan kormányozni és administrálni, de nehezen tudják megállani a parlament síkamlós terét.

Az bizonyos, hogy az incompatibilitás a parlament tekintélyét és hasznavehetőségét emelni nem fogja.

Ki lehet zárni a képviselőházból minden hivatalnokot, minden embert, ki mint iparos, vállalkozó, üzér keresi kenyerét, ki lehet zárni e szerint minden gyakorlati szakerőt, hogy a képviselőház nehány tisztességes birtokos mellett egyedül falusi rüpőkökből, theoretikusokból és prókátorokból álljon, és így lehető legroszabban legyen összeállítva. Ily módon egészen tönkre lehet tenni a parlament hasznavehetőségét és tekintélyét, de azt elérni, a mi az incompatibilitás által czéloztatik, még sem lehet. Nem lehet elérni, hogy egyesek árúba ne bocsássák meggyőződésüket, és nem lehet elérni, hogy a kormányok erre kisérletet ne tegyenek. Ez a parlamentarismusnak, a hol a kormány oly sok, és ezek közt természet szerint gyarló embertől is függ, oly lényeges hibája, mely nagy előnyeitől elválaszthatlan. De ha valaki jellemtelen, ez az illetőnek nem állásától, foglalkozásától, hanem egyéni tulajdonaitól függ. És így az egyetlen, a mit tenni lehet, az, hogy átalán tisztességesebb és becsesebb elemek kerűljenek a képviselőházba, és ez által fog emelkedni egyuttal ennek hasznavehetősége és tekintélye is.

A hol a képviselők jelentékeny részének napidijai hónapokra előre le vannak foglalva, a hol egy még nagyobb rész ezért s egyébért távól van, ahol a léhaság, a szellemi impotentia túlsúlyban van, a hol a politikai kalandorok oly nagy számmal vannak jelen, sőt hangadó szerepléshez juthatnak, a hol egy választási törvény ennyi salakot hoz fel: ott a hiba kétségkivűl magában a ház összeállitásában, eredetében van, és itten kell kezdeni az orvoslást is, nem pedig egy oly osztály kizárásán, mely a közügyekben minden másnál tájékozottabb lehet, és a háznak szakértelmét csakis növelheti.

Az 1848-iki liberalismus könnyelmű törvényhevenyészésének köszönhető a census oly alacsonyra tétele, hogy

valamint a magyar érdek oly tömegeknek áldoztatott fel, melyek alacsony műveltségi fokuknál fogva vajmi könnyen válnak a lelkiismeretlen nemzetiségi izgatás prédájává, úgy általán egy csapásra túlsúly adatott az értelemiség fölött azon míveletlen és félmívelt osztályoknak, melyekei annyival inkább kellett volna csak óvatosan a politikat jogok gyakorlatára bocsátani és nevelni, mivel nemcsak a politikai jogok gyakorlatától idegenek, hanem magánjogilag is nagyrészt szolgai állapotban voltak. E helyett a census megközelítette az átalános szavazatjogot, mely jogosúltsággal csak mívelt népnél és ott bírhat, a hol centrifugalis elemek nem léteznek, és ha hozzáveszszük a pénzértéknek törvényszerű folytonos csökkenését, a census ma még sokkal kisebb, mint 1848-ban elég hibásan megállapíttatott.

Jóllehet a liberalismus csak az imént adott eclatans példát a szavazati jog elvételére, midőn a magyar nemesség szavazási jogát, — ismét a magyarellenes érdekek hasznára, — legújabban eltörölte: mint conservativ nyilvánvaló szükség nélkűl a szavazati jog elvételének barátja nem vagyok, és mindenesetre csak akkor nyugodhatnék bele, ha minden más mód ki volna merítve. Hogy az adócensus enyhítendi a bajt és hogy az állandó választói lajstromok is meg fognak gátolni sok visszaélést, az is remélhető. A mi azonban ezeken kivül még megtehető arra nézve, hogy kevésbé selejtes elemek kerűljenek az országházba, s hogy annak tekintélye növeltessék, azt meg kell tenni. Mindent el kell követni, hogy legalább a választási eljárásnál szereztessék vissza a magyar intelligentiának és birtokos osztálynak a befolyás, melyet a 48-ki census tőle elvett és illetékteleneknek adott; meg kell hosszabbítani az országgyülések tartamát, hogy azon számos képviselő, a ki elég természetes· észszel, de minden képzettség nélkűl jön a házba, legalább ottan tanúlhasson; le kell szállítani a képviselők számát, hogy a selejtes elemek annyival nehezebben juthassanak kerülethez és meg kell szűntetni egé-

szen a napidijakat, nemcsak mivel az országnak nincs pénze, hanem azért főkép, hogy lehetetlenné tétessék azon politikai desperadok képviselő-volta, a kik existentiájukat egyedül a napidijakra alapitják, hogy ne legyen az ország sorsa olyanoknak kezében, a kik napidijakra szorúlnak, tehát magukról gondoskodni, a maguk existentiáját megalapitani sem tudják, és a megvesztegethetőknek mindenesetre legnagyobb contingensét állitják; de még azért is, hogy megszünjék azon botrány, hogy a képviselőház nem szégyelve magát szemben az ország pénzügyi nyomorával sem, üléseit mindig kihúzza a jövő hó elsejéig, hogy felvehesse még a jövő hóra eső napidijakat is; de meg kell szüntetni a napidijakat azért is, mert csak igy fognak a képviselők gyorsabban dolgozni, és a haszontalan sok dictiózástól elszokni, csak akkor fog megszünni az ülések permamentiája és viszont csak akkor fog a kormány kormányozhatni, ha nem lesz örökké a képviselőházzal elfoglalya.

De a parlamenti reform nem állhat meg a képviselőháznál. A parlamentarismus nem lesz valósággá, a képviselőház a legjobb szervezet mellett sem fog jól működni megfelelő felsőház nélkül. Hogy a felsőház mostan meg nem felel, hogy a reformra szorúlt, az mindenfelől el van ismerve.

Részint liberalis téveszméknél, demokrata előitéleteknél, részint magánál ferde szerkezeténél fogva, a felsőház jelentéktelenné törpült és az alsóház kórjelenségeinek és hét évi végzetes, hogy ne mondjuk kárhozatos működésének is ez egyik főoka. Ellensúly nélkül dolgozván, mindenhatónak és mindentudónak képzelte magát, és főkép ez elkapatottsága magyarázza folyton fokozódó könnyelműséget, mely viszont magyarázza, hogy mindmélyebben sülyedt oly irányba, mely az ország consolidátiója helyett annak decompositiója felé vezet. Eleintén csak túlsúlyt gyakorolva, csakhamar féket vesztve láttuk a képviselőházat

a kormánynyal karöltve végzetes irányában mind rohamosabban haladni, a nélkül, hogy a felsőház, a demokraticus áramlat által, de saját hibás szervezésénél fogva is tekintélyében és önérzetében megingatva, vetót mondani mert és tudott volna. És az alsóház hatalmával visszaélése, tekintélyének sajnos, de megérdemlett szétfoszlása, az iránta táplált közbizalom kiveszése kellett ahoz, hogy a felsőház némileg visszanyerje erejét és önérzetét s megint magára vonja a közvélemény figyelmét, sőt reményét.

De ha alig létezik véleménykülönbség arra nézve, hogy a felsőházat reformálni, hasznavehetőségét és tekintélyét emelni kell, és ha parlamentarismusunk hét éves története is e szükség gyászos igazolása: nagyon eltérnek a vélemények az iránt, vajjon mi alapon kell azt reformálni. A leghevesebb reformátorok jelenlegi alapját teljesen el akarják vetni, jellegétől, egészen meg akarják fosztani, persze a nélkül, hogy tudnák, mit kellene helyébe tenni. Azt mondják, hogy a felsőház bénúltsága, és minden hiánya aristokraticus, szerintük idejemúlt szervezetében keresendő, és ha az egykamara-rendszer követelésére most, *a midőn az alsóház mindenhatósága oly gyászos eredményekre vezetett*, kevésbé mint valaha lehet bátorságuk, annyit már a korszerü haladás és a felvilágosodás nevében is követelnek, hogy az első kamara aristokraticus jellegéből vetkeztessék ki.

Megvallom, valahányszor a modern eszmék, a korszerű haladás és a felvilágosodás nevében látom megtámadva a születési aristokratia elvét, kaczagnom kell azt a nevetséges eszmezavart, melynél fogva ugyanazok teszik ezt, a kik a modern darvinismusnak erős hivei. Világos, hogy a születési aristokratia elve és a darvinismus rokon alapon állnak. Nem győzöm továbbá csudálni, hogy ha minden állattenyésztő a lónál, a juhnál, a kutyánál a születési aristokratia elvét tartja egyedül rationalisnak, miért volna ez elv épen csak az embernél jogosulatlan. Hajlandó vagyok tehát hinni, hogy tulajdonképen a születési aristokra-

tia elvének megtámadása elavult dolog és a modern eszmék közé száz év előtt tartozott, midőn sem a darvinismus nem volt még kitalálva, sem a rationalis állattenyésztés nem emelkedett még mai szinvonalára. És ha most is annyi hive van ez elavúlt tannak, hajlandó vagyok ezt annak tulajdonítani, hogy a buta tömeg száz évig is utána papolja a tudomány által már meghaladt téveszméket és nehezen szabadúl előitéleteitől, legkivált ha ezek hiúságának is hízelegnek. Hajlandó vagyok hinni, hogy ha az egész szerves világban az egyéni tulajdonokat az elődökből kell magyarázni, hogy ha kiváló tulajdonokkal biró egyének az elődök tulajdonainak örökösei, és ha plane egész fajok keletkezését és fejlődését, haladását ebből kell magyarázni: akkor acceptálnunk kell a születési aristokratia elvét is. Mondhatjuk, hogy egész családok, melyek kiváló tulajdonokkal nemzedékről nemzedékre birtak, esélyek folytán kivül maradhattak az aristokratián; mondhatjuk, hogy véletlenek által, melyek közt bizonyára tekintetet érdemelnek a törvénytelen szerelmi viszonyok, kiváló szüléknek hitvány utóduk lehet és viszont; sőt mondhatjuk, hogy egész kiváló családok degenerálódhatnak: de végre is akármennyi kivételt statuálunk, magát az elvet acceptálnunk kell.

Ha én tehát a politikában tudományos theoriákhoz, elvekhez és modern eszmékhez tartanám magamat, attól tartok, hogy túlságosan aristokraticusnak kellene lennem. De én nem ezekhez, hanem az állam concret érdekeihez tartom magamat. És tudományos theoria, elv és modern eszme, mely a magyar állam érdekeivel ellenkezik, nekem nem egyéb, mint az, a mit a német „Pappenstiel"-nek nevez. Nekem tehát egészen mindegy, vajjon az aristokratia elméletileg igazolható-e vagy sem? Ha a magyar állam hasznát veheti, kell; ha nem, nem kell.

És e tisztán gyakorlati szempontból mindenekelőtt arra szeretnék utalni, hogy nekünk a monarchiára szükségünk van. Hogy a monarchia, a dynastia, évszázadok ál-

tal megszentelt jogaival és fenségével, hatalmas eszköz az állam egységének fenntartására, és az államellenes törekvések féken tartására. És hogy a születési aristokratia és az örökös monarchia elve egy és ugyanaz. Döntsük meg az aristokratiát ma, és holnap meg fog dőlni a trón. A ki a születés különbsége nélküli egyenlőséget akarja, ha becsületes, vallja be, hogy a monarchia ellen törekszik. Legalább mindenki tudni fogja, kivel van dolgunk. És be fogom ismerni, hogy lehet okos és becsületes ember is a maga módja szerint, ámbár az én módom szerint a becsülethez tartozik a koronás király iránti jobbágyi hűség is. De ha valaki azt mondja, hogy a monarchiát fenn akarja tartani, de az aristokratiát meg akarja semmisíteni, akkor vagy bárgyú, vagy hazug. — Francziaország szembetűnő bizonyitéka annak, hogy a hol megdőlt az aristokrátia, meg nem szilárdúlhat a trón.

De okulásra szolgálhat a franczia aristokratia megdöntése más tekintetben is.

Nem tehetem, hogy ne idézzem itten Disraelinek tavaly Glasgowban tartott nevezetes beszédét.

Kiemeli, hogy mily fontos ismerni a korszellemet. De a korszellem téves is lehet, és ez ellen küzdeni a belátó és becsületes férfiúnak kötelessége. Utal a keresztes háborúkra, melyek a kor szellemében, de azért mégis, haszontalanok és kárhozatosak voltak. Végre a mi korunk szellemének az *egyenlőséget* mondja és inti hallgatóit, hogy a helyestől a tévest különböztessék meg. „Azt tartom — ugymond, — hogy a *polgári egyenlőség* (civil equality) — azaz mindenkinek egyenlősége a törvény előtt, és pedig oly törvény előtt, mely mindenkinek személyes jogait elismeri, — egyetlen alapja a valóságos közjólétnek, biztositéka a szabadságnak, rendnek, igazságnak". És büszkén nevezi e polgári egyenlőség hazájának Angliát. Francziaország ezzel be nem érve, a *társadalmi egyenlőséget* (social equality) igyekezett megvalósitani, és ezért a legnagyobb áldozatokat hozta. És mi az eredmény? „Hadd mondjam ki — szólt Disraeli —

hogy Francziaország azon számos szolgálatai közt, melyeket Európának, a régi vallások, régi kormányok és mindezeknél régibb szokások és erkölcsök e földjének tett, nem a legértéktelenebb annak bebizonyítása, hogy a társadalmi egyenlőség elve nem azon elv, melynek alapján hathatósan cselekedhetik valamely nemzet a megpróbáltatás napján, a veszély óráján. Mert úgy találjuk, hogy nincs a ki vezessen, és nincsenek, a kiket vezetni lehetne. Az országban nincs, a ki tömöríthetne maga körül ötven embert; és joggal, mivel ha irányt ád az egyes, a sokaság souverainitását bitorolná. A kiknek vezetni kellene, azok elszigetelve érzik magukat, és a kik szót fogadni akarnának, nem tudják, kinek ajánlják engedelmességüket. Minden személyes befolyás halva van és miden a központi kormánytól függ: jelentékeny hatalom kedvező időben, de a viharban ama része a gépezetnek, mely rendszerint először törik meg. Polgári egyenlőség uralkodik Britaniában, társadalmi egyenlőség Francziaországban. A polgári egyenlőség lényege megszünteti a jogegyenetlenséget, a társadalmi egyenlőségé megsemmisíteni osztályokat".

És tovább fűzve okoskodásait Disraeli végre oda jut, hogy a társadalmi egyenlőség itten meg nem állva, szükségkép az anyagi egyenlőség törekvésére, a communismusra, a szellemi és erkölcsi törekvések s kincsek, a hazafiság, a szabadság kiveszésére vezet.

Egy másik angol, a ki pedig sem nem conservativ, sem nem hódolója, hanem inkább éles bírálója az aristokratiának, *Bagehot*, az angol alkotmányosságról írt művének a lordok házáról szóló fejezetben általán az aristokratia és különösen az aristokrata felsőház hasznáról a következő észrevételeket teszi:

„Bagehod a nemességnek nagy hasznát látja már abban is, hogy tekintélyt képvisel szemben az emberek egy fajával és osztályával, melyre szellemi és erkölcsi tényezők különben nehezen hatnak. Egy eszes, de különben közönsé-

ges ember, ha vidékre jön, soha sem lesz valami különös tekintély, de a „régi földesúr" bizonyos hódolattal és alázattal fog találkozni. Sőt ha a bukás szélén is áll, ha mindenki tudja, hogy tönkremenése csak időkérdés, a közönséges vidéki ember mégis tizszer több tiszteletben részesiti, mint a mellette ülő felvergönczöt. Több alázattal fog a nép az ő közönséges szavára hallgatni, mint olyan ember bölcseségére, a ki nem régi származású. Egy régi lord vég nélkül való tisztelettel találkozik. Puszta léte már azért is hasznos, mert az engedelmesség érzetét ébreszti a szellemiek bizonyos neme iránt a faragatlan, ostoba és szűkkeblű tömegnél, mely szellemeit sem becsülni, sem érteni nem tud."

Ezt nem aristokrata és nem is conservativ, hanem a liberalis, elfogulatlan Bagehot mondja. Mi hozzátehetjük, hogy különösen Magyarországonál talán, és országszerte ha valamoly nem-magyar falu hozzáférhetlen maradt a nemzetiségi izgatásnak, ez a régi földesúr, a vidékbeli nemesség tekintélyének és aristokraticus befolyásának köszönhető, mig másfelől, ha maga a józan magyar nép is egyik megyénkben társadalom- és államellenes izgatások martaléka lett, ez onnan magyarázható, hogy ottan, nem saját hibája nélkül, teljesen megdőlt az aristokraticus elemek befolyása.

Minderre tulán nem volna szükség, és haszontalan dolog volna, ha az egész nép a mai civilisatió, a mai műveltség, a modern eszmék szivonalán állana; ha mindazok, a kik alkotmányunknál fogva bizonyos dolgok fölött határozni hivatva vannak, ezen dolgok fölött helyesen itélni is tudnának. De ezt állitani még a néptanitó is alig fogja merni, és bizonyos, hogy népünk nagyobb része sokkal közelebb áll a kétezer év előtti élethez és állapotához, mint a mai civilisátió szinvonalához. Politikai adatok és okoskodások, melyeket talán először hall, és melyek eszmekörén egészen kivül esnek, nem hatnak reá. De igenis hat a traditió, és ha valamit tennie kell olyanban, a miben sem az

ellentétes okokkal, sem a lehető következményekkel tisztába nem tud jönni, akkor az egyszerű ember követni fogja azt, a ki előtte örökölt, messze fölötte álló és mégis hozzá közel álló tekintély, a kinek az apjának engedelmeskedett az ő apja, nagyapjának az ő nagyapja.

A hol ez a tekintély megdőlt, — és ötven év óta minden lehető elkövetünk, hogy mindenütt megdőljön, — ott a nép egészen hasonló természetű tekintélyt, a papot fogja vakon követni, vagy annak, a ki vele legügyesebben tud bánni, gyöngéjének és hiúságának legjobban tud hizelegni, igéretekkel legjobban tudja ámitani, azaz a lelkiismeretlen izgatónak lesz martalékává.

Pedig mokráink is meg fogják engedni, hogy jobb volna, ha p. o. az oláhság inkább a volt földesúr, mint a pápa tekintélyét vagy az agitatort követné.

Egész általánosságban ez az aristocratia haszna.

Ha az a kérdés, hogy különösen az aristokraticus felsőháznak mi a haszna? azt kell mondani, hogy igen sok,

Tökéletesen jó alsóház mellett feleslegessé válhat a fesőház. Ha ideális képviselőházunk volna, mindig józan, soha sem szenvedélyés, számos oly emberrel, a ki igen sok idővel rendelkezki, és ha soha sem mellőzné a tanácskozás lassú és fontolgató formáit, akkor munkáit olyan tökéletesen végezné, hogy felülvizsgálóra és ellensúlyra nem volna semmi semmi szükség.

De képviselőházunk nem csak hét év alatt és jelen öszeállitásában dolgozott különösen roszúl, hánem általán nem lehet remélni, hogy valamikor tökéletessé váljék. Bizonyára akkor válnék legkevésbbé azzá. ha a hatalom kizárólagos birtokában minden illetékes és törvényes felülvizsgálat és ellensúly nélkül dolgoznék. A hatalom kizárólagos birtoka, az absolutismus mindig blasirtságra vagy elbizakodásra és az egyik vagy másik romlásra úton vezet.

De ettől eltekintve is, lesznek minden népképviseletnek sajátságos hibái, melyek lényegstől el nem választhatók.

És épen ezért szükség lesz nem csak egyszerűen egy másik házra, hanem oly házra, melynek más az alapja, más a természete, mely hibás lehet szintén sok tekintetben, de mely legalább azon hibákban, mint a képviselőház, ne szenvedjen.

Midőn tehát a képviselőház democraticus alapon áll, a felsőház már ezért sem állhat democraticus alapon. Épen úgy lehetne azt akarni, hogy a képviselőház tanácskozzék két külön teremben és az egyik terem ellenőrizze a másikat. Az egyik olyan haszontalan játék volna, mint a másik.

A felsőházat egyedül a korona, illetőleg a kormány választottaiból összeállítani, szabad országban soha senki sem fogja akarni.

Minden combinátió, oly felsőházat kapni, mely az alsóház ellenőrzésére alkalmas és annak hibáiban nem szenved, oda fog vezetni, hogy ennek nem csak legjobban, hanem mondhatni egyedül aristokraticus felsőház felel meg, s hogy egyébhez okszerűen csak oly ország fog folyamodhatni, melynek aristokratiája egyáltalán nincs, úgy hogy a pótolhatlan hiány pótlására, bárha gyarló surrogatumra is, van utalva.

A képviselőházban mindig előfordulhatnak véletlen majoritások. Sőt egyenesen jogosulatlan érdek is pillanatnyira s egyes kérdésekben egészen kezébe kaphatja a házat, és ilyenkor igen hasznos egy ellenkező természetű ház, mely máskép van megalkotva, s melyet amaz érdek hihetőleg nem fog dominálni. És épen e tekintetekben kiválóan alkalmas az aristokraticus felsőház. Talán még inkább fognak változni a jelenlevők, de kevesebb befolyása lesz ennek a határozatok alakulására, változására. És külön érdekek jogosulatlan hatalomra nem fognak vergődni. A *függetlenség* legnagyobb mértéke csak aristokraticus házban lesz meg, és ezért is legalkalmasabb revideáló felsőháznak. Bizonyosan lesznek kérdések, melyekben ily felső ház itélete

nem lesz olyan jó, mint a néppel és a gyakorlati élettel szorosabban összefüggő alsóházé. De itélete minden kérdésben saját itélete független véleménye lesz. Bár nem volna kivánatos, hogy bizonyos hatalma ne legyen benne, de oly sikeres nyomást, mint az alsóházban, a kormány itten nem fog gyakorolhatni.

Még kevésbbé fognak oly hatalmat, mint az alsóházban gyakorolhatni a felsőben vasutak, bankok, consortiumok. A választóktól a felsőház tagjai nem félnek, és jobb meggyőződésüket nem erőszakolják a választók miatt, mint gyakran a képviselő. Végre az úgynevezett társadalmi megvesztegetéssel, mely olyan olcsó, annyira megtámadhatatlan és kivált nálunk olyan hathatós: társadalmi kitűntetésekkel és pedig nem is annyira rendekkel, czimekkel, mint inkább meghivással, nagy urak bizalmaskodásával, cordiális magaviseletével a mágnást, a ki amúgy is a társaság élén áll, nem lehet úgy lefülelni mint a plebejus képviselőt, az újságirót, tudóst stb. Végre a mágnás bárkinél több idővel rendelkezik, hogy hivatásának, mint a felsőház tagja, sikeresen tehessen eleget. Egyetlen foglalkozása, mely e nevet megérdemli, épen a politika. Sokan, az igaz, ezzel sem fognak komolyan foglalkozni, de ezek meg sem jelennek, vagy vakon rendelik alá szavazatukat azoknak a kik úgyszólván kizárólag és folytonosan a politikai ügyekkel foglalkoztak, és ha nem is magoltak be annyi könyvet, de több gyakorlattal, tapintattal és tapasztalattal birnak, mint bármely tudós, a ki tudományát csupán könyveiből vette, könyveiből, melyekben megvan minden, csak épen a concret eset, csak épen a politika *mestersége* nincs. Egyes szakkérdésekben, képzettebb tagok igen, de valódi politikai kérdésekben competensebbek nem fognak akadni a képviselők közt sem,

Ha az aristocratia, és különösebben az aristoaraticus felsőház ezen sokoldalu hasznosságához hozzá veszem, hogy különösen a magyar államnak egyik támasza az aristocratia, mely ellen küzdhet azt abstract liberalismus ideolog híve,

de nem a magyar állam tiszta eszű barátja; hogy p. o. a tényleges hatalmi viszonyokon kivűl az egyetlen kapocs, mely Horvátországot ma még a magyar államhoz köti, az ottani aristocratia, és hogy Horvátországban a magyar állam az aristocratia befolyásával együtt erősbödik és gyengül; ha eszembe jut, hogy a tőlünk oly régóta elszakított Bolgárországban az ottani magyar nemesek ivadékai nagy kegyelettel őrzik a magyar királyoktól kapott nemesleveleket és őrzik a régi magyar traditiókat; ha megemlékezem, hogy Erdélyben a különben teljesen elóláhosodott egyháztelki nemesség a magyarhoz szít, mert mind nemes magyarnak vallja magát; ha meggondolom, hogy a bukott áramlat legújabb — adja isten hogy útolsó — democraticus vivmánya, *a nemesség szavazási jogának eltörlése* az abstract liberalismusnak egy legujabb és sulyos csapása a magyarság ellen, mivel Magyarországon a választók 11%, Erdélyben 66% szavazott eddig régi jogon, és ezek mind a magyarság támaszául szolgáltak és Erdélyben magukban véve is többséget adtak a magyarságnak; ha meggondolom, hogy a minden rendű nemesség általán magyar, és a nemességbe lépve, a nem-magyar is csakhamar magyarrá lesz; ha meggondolom, hogy a felsőházban addig, de csakis addig, a meddig aristocraticus marad, helyet nem találhatnak a magyar állam ellenes elemek és centrifugális törekvések; ha látom, hogy a magyarság milyen elszánt és hatályos támogatásra talált az alsóház liberális velleitásai ellenében ez évben is a választási, a közjegyzői törvényjavaslatoknál stb. — akkor lehetetlen, hogy ne ragaszkodjam szivemből az aristokraticus felsőházhoz.

És ragaszkodom annyival is inkább, mivel azt, hogy ellenkezik azelőrehaladt korral, a nemzet érzületével, egyikének tartom a legszédelgőbb hazugságoknak.

Sokáig haladhatunk még, mig túlhaladtuk Angliát, a hol ma is szilárdan és erősen áll a nemzeti aristokratia.

Hogy pedig a magyar nemzet csöppet sem demokrata

nemzet, arról meggyőződhetik minden elfogulatlan, ha csak akár melyik magyar embert is observálja.

A nálunk felkapott demokratiának a valódi demokratiához absolut semmi köze ; hogy demokratiának nevezzük, az egy nagy önámitás, egy nagy szédelgés és hazugság.

Mert a mit nálunk „demokratiának" neveznek, az nem egyéb, mint a köznemesség régi antagonismusa a főnemesség ellen. A múltban nagy történelmi alapja van. A jelenben alapja csupán a hiúság, az irigység és a bornirtság.

Ezen szempontot alkalmam volt másutt bővebben kifejteni, és a kit érdekel, oda utalom.*) De tény, hogy ma megszünt minden ok ez antagonismusra. Nem lehet tagadni, hogy épen a képviselőházban még mindig nagy számmal van képviselve azon bornirt köznemesi fajta, mely dölyfét és irigységét a főnemesség irányában democrata mázzal szereti kendőzni, holott a „nemtelen" iránt oly nemesi gőgöt tanusít, melyre művelt aristokrata nem képes. Ime ezek a speciális magyar demokratia oszlopai. Másfelől tagadhatlanúl a főrendek közt is nagy számmal van oly hasonló bornirt faj, mely a változott viszonyokkal számolni gyengébb eszejárásánál fogva képtelen lévén, tüntetésszerűen szereti megvetni a gentryt. De a magyarság érdekében remélni kell, hogy ezek egy elmúlt kornak aussterbeetat-ra jutott maradékai. A köznemesség és a főnemesség érdekei ma már solidárisak, mert ez érdekeknek ma már nem szabad egyebeknek lenni, mint a magyarság érdekeinek.

A gentry beláthatja, hogy az aristocraticus intézményekkel együtt a magyarság alatt vágja a fát. A főnemesség beláthatja, hogy sem neki, sem a magyar államnak nem lehet érdekében a köznemességet a kozmopolita democratia ölébe kergetni. Az osztályküzdelemnek meg kell szűnni, a két osztálynak a magyarság érdekében össze kell olvadni, és jelesen a főnemességnek, mint magasabban

*) Három nemzedék. Széchenyi és Vörösmarty. Kossuth és Petőfi. Deák és Arany. 1873. Franklin-társulat.

állónak kezdeményezni kellene a társadalmi egybeolvadást is, a mennyire ezt az illetők miveltségi foka megengedi, mert természetes, hogy társadalmi összeolvadás csakis az egyenlő miveltség alapján képzelhető, a hol ismét természetesen nem a tudományos miveltség, mely a társadalmi érintkezés alapját nem képezi, hanem a társadalmi miveltség, a modor miveltsége értendő. Fájdalom, constatálni kell, hogy a modor miveltsége főnemességünk egy részénél is sok kivánni valót hágy, és tiszta épségben leginkább csak a conservativ családoknál őriztetett meg. Magas aristocratiánk egy része, midőn a liberalismussal és democratiával kaczérkodni kezdett, ezt betyáros modor által vélte legkönnyebben kitűntethetőnek. Innen ama nemzedék, mely az igaz aristocratának tartózkodó, nyugodt, finom és mindenki iránt udvarias modora helyett bántó gőggel és henczegéssel akar imponálni, mely külső megjelenésében is az aristocrata keresetlen eleganciája helyett ficsuros czifraságával inkább a schwindlerre mint az aristokratára utal, ámbár az egészben schwindlerség nem, hanem csak betyárság van. De valamint a democrata áramlat szülte ezt, hihető, hogy a conservativ áramlat orvosolni fogja.

De legyen akár hogyan, bármennyi idő igényeltessék az egymással szemben állott két nemesi osztály jobb elemeinek összeolvadá sára és helyreállitására azon tiszteletet parancsoló igaz aristocrata szellemnek, mely teljesen meg van magyarázva a „noblesse oblige“ jelszava által: annyi bizonyos, hogy az aristocratiát és az aristocraticus felsőhá zat nem nélkülözhetjük, és hogy épen ezért nem az a baj hogy a felsőház aristocraticus, hanem ellenkezőleg az, hogy nem eléggé aristocraticus.

Még a ki tagadja, annak is imponálni fog az angol lord. De Don Caesar de Bazan, vagy Don Ranudo de Colibrados mint az ország peerje nem fog imponálni. Sőt kisebbségére fog szolgálni az intézménynek is. Az elszegényedett aristocrata, ha méltósággal viseli helyzetét, igen

tiszteletreméltó alak lehet. De gyakran nem viseli méltósággal, és semmiesetre sem alkalmas az ország főrendeit a világ előtt repraesentálni, azoknak hivatását a törvényhozásban gyakorolni. A ki csak puszta czimet tud a felsőházba hozni, és azon kivül minden, de minden irányban jelentéktelen, jelentéktelen egyéni tulajdonokban, vagyonban, társadalmi állásban, az a felsőháznak, mint aristocraticus intézménynek is szembetűnően hátrányára fog szolgálni. Ha az aristocraticus felsőházat és tekintélyét fenn akarjuk tartani, tartsuk ott az aristocratia súlyát és tekintélyét, de ne puszta nevét, anomaliáit, hogy ne mondjam parodiáit. Ez elemeket, ha különben tiszteljük is, ki kell küszöbölni az intézmény érdekében, mivel a támadások czéltáblájáúl szolgálnak és olcsó támadásokra okot adnak. A kik közülök kiváló egyéni tulajdonok által súlyt tudnak maguknak adni, ha nem is az örökösödés czimén többé, de más uton ismét eljuthatnak oda, a hol őseik más körülmények közt méltán foglaltak helyet.

Ha tehát egyfelől semmi kétség sem lehet abban, hogy a hitbizományok és nagy latifuntiumok birtokosainak meg kell maradni, sőt ezeknek szaporodására hatni kellene, a többiekre nézve a felsőház reformjának mindenesetre megfontolandó módozatok volnának a megszilárdúlt földbirtok képviselete (a mely nagybirtok p. o. 50 éven át nem volt adás-vevés tárgya mint Poroszországnak) a mostani jogosultak képviselete önmaguk közűl való választás által curiák, megyék, vagy családonként hasonló módon, mint a skót és ír lordoknál. Ez által az aristrocatiának valóban szine és virága jutna felsőházba észbeli vagyoni és társadalmi tekintetben egyaránt és a korona hivatalosaival egyetemben, tekintélylyel, súlylyal és nagy capacitással biró házat alkotnának. Hogy a korona, illetőleg a kormány képviselve legyen a felsőházban, azt a parlamentarismus lényege igényli, és erről akár a főispánokban, akár más módon kellene gondoskodni. A főispánok kiküszöbölése, azt

hiszem, mindenesetre igen-igen meggondolandó volna. Mellettük szól a dratitó, mellettük, hogy eddig is hasznos tagoknak bizonyúltak, hogy a gyakorlati administratió hasznos embereivel szaporítják a házat, hogy a koronának és a kormánynak legtermészetesebb és nálunk már megszokott képviselői; de megtartásuk mellett szól az is, hogy kivált akkor, ha a megyei helyébe az állami közigazgatást akarjuk inaugurálni, már azért sem szabad a főispáni állás súlyát és tekintélyét csökkenteni, mivel ez esetben különben is nagy erőfeszitést fognak kifejteni a reform ellenségei, hogy az új közigazgatási gépezet hatályát és az élén álló főispán befolyását csökkentsék. Azon ellenérvek, hogy a főispánra a megyében van szükség, már csak azért sem tulajdoníthatok nagy sulyt, mivel egyáltalán nem szükséges, hogy a felsőház tagjai rendszerint jelen legyenek. A felsőház természete és hivatása kivánja meg, hogy a dolgok menetébe csak kivételes és rendkivüli esetekben nyúljon be határozólag, a legtöbb űlés csak formalitás elvégzésére szükséges, és elég akár csak tíz tag jelenléte is, sőt rendkivüli esetekben épen az neveli súlyát, hogy ilyenkor jelennek meg nagy számmal a tagok és ilyenkor megjelenhetnek a főispánok is.

Senki sem fogja eltagadni a fentebbi soroktól azt az érdemet, hogy tekintet nélkül arra, ami divatos és népszerű, őszinte szót mondanak oly tárgyban, melyet eddigelé az affectatió és álnokság dominált.

De conservativ programmtól még inkább és méltán fog követelni mindenki tartózkodás nélküli nyiltságot egy másik kérdésben, az egyházi politika kérdésében, sőt sokan tán egyenesen ettől fogják feltételezni, hogy a conservativ programmhoz minő állást foglaljanak. Hiszen a conservativek ellenében oly hathatósan organizált rágalmi rendszer kedvencz rágalma és leghathatósabb rágalma az ultramontanismus vádja volt.

Pedig elég világos, hogy legalább azon conservativ

politika, mely magát conservativnek nevezi, mivel minden eszközzel és minden áron a magyar államot és a magyarságot akarja conserválni, azon conservativ politika, melynek alapmeszméje mindent alárendelni a magyar érdeknek, zsinórmértékül tekinteni mindenben azt, a mit a magyar érdek kiván: már ezért sem lehet ultramontán, ha az ultramontanismust jól értem, és ha annyit tesz mint az egyházi, vagy ha tetszik a római, a pápai érdeknek rendelni alá minden más, tehát az állami, a magyar érdeket is.

Azt hiszem továbbá, hogy a politikai pártnak Magyarországon nem szabad felekezeti jellegűnek lenni, ha nem akarja magát eleve meddő küzdelemre kárhoztatni, ha nem akar előre is lemondani arról, hogy a nemzet zömét tömöritse zászlója körül.

A magyar conservativ pártnak nem szabad katholikus pártnak lenni, hanem olyannak kell lennie, melyhez a protestáns, a zsidó, az óhitű ép ugy csatlakozhassék, mint a katholikus.

Ha mindenki számára reclamáljuk a lelkiismeret szabadságát, akkor nem fogjuk megtámadhatni a politikust sem, mivel vallásának buzgó híve; de igenis követelni lehet a politikustól, hogy ez érzelmeivel maradjon egyházának és magánéletének körében, és politikáját ne tegye függővé dogmáitól, hanem államférfiui szempontra emelkedve, tekintse a létező egyházakat, mint eltagadhatlanul létező, működő és bizonyos hatalmat gyakorló intézményeket, melyeket már azért is, mivel az államban léteznek, ignorálnia nem lehet (a miért nevetséges az, hogy az állam az egyháziakkal egyáltalán ne is foglalkozzék), de melyek iránt magatartását a gyakorlati politika terén az állam érdeke kell hogy megszabja.

És azt hiszem, hogy ezek azon elvek, melyek a magyar conservativek viszonyát a katholika egyházhoz megszabták, és azt hiszem, hogy ezek azon elvek, melyek meg-

tartását követelni lehet nemcsak akatholikustól, hanem a hazafias zsidótól, protestánstól is stb.

Igenis, volt idő, midőn a magyar érdek összeütközött a katholika egyházzal.

Midőn a római német szent birodalom reánk akarta tenni kezét, akkor államiságunk e veszélyes ellensége katholika hatalom volt, és politikai czéljaira fel tudta használni a katholika egyházat is.

Ez magyarázza a reformatió gyors előhaladását; a magyarnak sohasem volt talentuma vallási veszekedésekre; e nélkül nálunk vallási villongások nem is lettek volna, és a reformátió iránt igen-igen közönyösek maradtunk volna. De a reformátió fegyver volt a magyarság kezében, ellenállási eszköz a katholikus német császárságnak a magyar állam léte ellen irányzott támadásaival szemben, ezért és ilyenek használták fel hazafias őseink, ezért használták fel a katholikus Rákóczyak is. A felekezeti szempontot alárendelték a magyar érdeknek.

Ma a viszonyok gyökeresen megváltoztak.

A német császárság ma protestans hatalom és a katholika egyházzal háborúban van.

Ha a germanisátió valaha fenyegetne bennünket az oly hatalmas és napvilágosan hódítási politikát követő német császárság részéről, a katholika egyház és a katholikus elemek természetes szövetségeseink volnának. Természetes ellenségei a protestans német hatalomnak és természetes akadályai terjeszkedésének.

Ugyanez áll Oroszországgal szemben. Nem mondom hogy e két részről vész fenyeget bennünket. De ha valaha' valami komolyan veszélyeztetheti a magyar állam lételét, akkor ez (saját gyámoltalanságunkon kívül) csakis a német vagy az orosz lehet. Mindkettőnek a katholicismus természetes ellene, terjeszkedésének természetes akadálya.

De még a délszláv eszmék ellen is milyen erős bás-

tya az, hogy a horvátok nem ó-hitűek, hanem katholikusok!

Figyeljünk arra is, hogy az államellenes és centrifugális törekvések a lakosságnak csupán nem-katholikus részénél tudtak lábat vetni, és hamar netovábbot találtak ott, a hol a katholicismus kezdődött. A katholikus oláhok, a kath. szerbek (bunyevázcok), a kath. oroszok és tótok közt soha sem tudtak annyira menni, mint az ó-hitü szerbek és oláhok, a protestáns szászok és tótok közt.

Mindebből nem az következik, hogy a hazafias protestáns legyen katholikus, sőt maradjon meg egyházában már azért is, hogy minden erejével küzdjön azon államveszélyes irányok ellen, melyek maukat abban megfészkelték, de következik igenis annyi, hogy a hazafias protestáns nem kivánhatja a katholika egyház gyengítését, és ez magyarázza meg a conservativek magatartását is a katkolika egyház iránt, legyenek e conservativek akár katholikusok, akár protestánsok.

Mi tehát a kath. egyházzal nem akarunk semmiféle viszálködást, és pedig nemcsak azert, mivel viszályunk és bajunk anélkül is van elég, hanem azért is, mivel legalább bizonyos eventuálitások közt a katholicismus a magyarság egyik védbástyájává lehet, a mi politikánkat pedig nem az abstract liberalismus, hanem a magyar érdek szabja meg.

De ugyanazért, magyar érdekből, azért, hogy Magyarországon mindenki jól érezhesse magát, őrködnünk kell minden egyház, minden egyes lelkiismereti szabadságának biztosítása fölött. Sőt ha a viszonyok fejlődése megkivánja, nem riadhatunk vissza oly reformoktól sem, melyek nélkül az állam egyes polgárainak méltányos igényei teljesíthetők nem volnának, és méltányos kivánsága kétségkivül a zsidónak, hogy keresztény nővel törvényes házasságban élhessen. A mennyiben tehát a concret viszonyok igénylik és az állam viszonyai megengedik, a polgári házasság is a conservativ párt egyik programmpontja lesz, és ha az And-

rásy-rendszernek csakis programmján volt, valószínű, hogy a conservativ párt meg is fogja valósítani.

Átalán liberális declamátióban a vallási ügyek terén szegényebb lesz, mint az Andrásy-rendszer; de a vallás szabad gyakorlatát kevésbbé fogja korlátozni, mint ez; nem fog egyes dogmákat üldözőbe venni, mint tette Eötvös; nem fogja a drága, de haszontalan tanfelügyelőkkel üldöztetni a felekezeti iskolákat, mint tette Eötvös, hanem örülni fog, ha azon iskolákon kivűl, melyeket az állam felállítani jelen szegénységében képes, állítanak a felekezetek is minél többet, hogy legyen iskolánk minél több; nem fog törvényt alkotni, mely szerint mindenkinek kell valamely felekezethez tartozni, mint tette Eötvös; nem fogja törvény által regulázni, hogy minő vallású legyen az ujdonszülött gyermek, mint tette Eötvös; nem fog királyi rendeletben fiakker-taksát állítani a vallási szertartásokra, mint tette Eötvös; nem fog zsidó-parlamentet összehívni mint Eötvös, hogy vallási ügyekben határozzon a majoritás, és nem fogja az állam tekintélyével kényszeríteni akarni a kisebbséget, hogy vallási ügyeiben tartsa, a mit a többség tart, a hogyan akarta Eötvös; de nem fog még katholikus autonomiát sem csinálni, mert azt csinálják vagy ne csinálják a katholikusok, amint nekik tetszik, de az államnak sem hivatása, sem érdeke nem lehet foreeirozni a katholikus autonomiát, melynél fogva a katholikus egyház, mely eddig a főpapságnak ő Felsége a magyar király által történt kinevezése, dotatiója és földbirtoka s az alkotmányban viselt szerepe által olyannyira kötve volt a trónhoz, a hazához, a nemzethez, hogy nem is lehetett más mint magyar, ezután magára hagyassék, hogy kizárólag híveitől és Rómától függjön; a mely perczben a kath. egyház teljesen szétválasztatik a magyar államtól, és az egyházközség választja és dotálja, vagy a pápa a magyar király nélkül nevezi ki a püspököket stb., azon perczben megszűnik az magyar kath. egyház lenni, és lesz, *mint a többi felekezet*, magyar, tót, horvát, német.

A *védelmi ügy* nálunk azok közé tartozik, melyek körül a legélénkebben és legélesebben ütköznek össze az eltérő vélemények. Ugy a hadsereghez, mint a honvédséghez pártjaink a legellentétesebb állásokat foglalják. Vannak, a kik az egyiket, vannak a kik a másikat tartják fölöslegesnek, vannak, a kik azt tartják, minél egységesebb a védelmi szervezet, annál hatályosabb, vannak, a kik a jelen állapotot tartják a legjobbnak, és ismét, a kik azt hiszik, hogy a monarchia véderejét még a mostani állapotnál is határozattabban kellene külön, sőt egészen elkülönitett részekre szakitani; vannak, a kik azt tartják, hogy védszervezetünk erő, tökély és hatály tekintetében még sok javitást kiván, s vannak, a kik a terheket már most is elviselhetetleneknek vélik. Szóval, a nézetek oly ellentettek és oly különbözők, hogy a nyugodt figyelőnek meg kell döbbenni, meg kell döbbenni annyival is inkább, mivel az ellentétek ily élessége és sokasága az államélet valamely kérdésben mindig arról tesz tanuságot, hogy a fenálló állapotok sok és fontos érdekeket súlyosan sértenek.

És csakugyan, jóllehet a kiegyezhetlenségig ellentéteseknek látszanak a különböző nézetek és panaszok, azt hiszem, mindeniknek jogosult alapja van; bármi ellentétes állást foglalnak el a pártok ez ügyben, azt hiszem, mindeniknek igaza van. De épen ezért erős meggyőződésem, hogy a különböző érdekeket egymással igenis ki lehet egyeztetni, sőt hogy ez érdekek voltaképen solidárisok, és ha eddigelé a megegyezés és a harmonia helyett csak harczot és chaost látunk, és ha e harczban és chaosban úgy védelmi, mint gazdasági érdekeink egyaránt csak szenvednek: oka az, hogy a különböző, egyaránt jogosúlt érdekek előharczosai egyoldalúlag és elfogúltan mindig csak az általuk képviselt érdek szempontjából tekintik a dolgot, a nélkül, hogy a többi érdekeket méltányolják és igy, bármi kézzel fogható, rá sem jöhetnek a különböző érdekek soli-

daritására, és azon természetes megoldásra, mely valamennyi jogosult érdeknek megfelelne.

Pedig ezen természetés megoldásra útalt báró *Sennyey* már a kilenczes bizottságban: „Én is — ugymond — a delegatió és a magyar kormány föladatának tartom azt, hogy a területi rendszer, a territoriális divisiók következetes létesitésére mindent elkövessen és azon nézetben vagyok, hogy törekvésünknek oda kell iranyúlni, hogy a közös hadseregnek, melyben saját polgártársaink épen úgy teljesitik polgári kötelességöket, mint a honvédseregben, a magyar államnak nemzeti szelleme — természetesen a hadsereg közösségének teljes fentartása mellett — érvényre jusson, és hogy a magyar ezredekben magyar tisztek alkalmaztassanak. Ha ez meglesz, t. bizottság, akkor én teljes megnyugvással javasolhatom azt, hogy a honvédsereg a területi divisiókkal szorosabb összeköttetésbe hozassék, és hogy ennek következtében az administratióban tetemes és mélyen beható megtakaritások eszközöltessenek."

Sennyey ezen szavaiban benn van védszervezetünk egész reorganisatiója.

Azon állásnál fogva, melyet a kir. honvédelmi ministeriumban elfoglalni szerencsém van, a miniszter úr bizalma által, bár érdemtelenül, a miniszterium elnöki osztályának vezetésével megbizva, évek óta alkalmam van behatóan foglalkozni a védszervezetre vonatkozó valamennyi ügygyel és kérdéssel. És minél inkább foglalkozom ezekkel, annyival inkább emelkedik bennem meggyőződéssé a hit, hogy épen ez irányban lehetséges oly reform, mely a védszervezet tömörségének és hatályosságának, a gazdasági érdekeknek és a nemzeti szellemnek, a dynastia fényének és a monarchia hatalmának, a két állam jólétének és a közjogi viszonyoknak inkább felelne meg, mint a jelenlegi állapot.

Van mostan egymás mellett három egészen elkülönített védszervezetünk. A hadsereg, az osztrák és magyar honvédség, mely egymással rivalizál és egymást nem sze-

reti. Van három szolgálati- és vezény-nyelvünk; a két elébbiben a német, a mi honvédségünkben a magyar és horvát; a hadseregből az erő nagy tényezője, a nemzeti szellem, ki van zárva; a hadsereg a germanisátió egy fájó éke, beleverve a nemzet testébe, holott a germanisatió ma már sem Habsburg-, sem osztrák érdek, hanem Hohenzollern- és német érdek; és mindennek fenntartása oly terhekkel jár, melyeket a népek kezdenek elviselhetetleneknek találni és e terhek daczára sincs meg a mód, a három különböző szervezet akár csak egyikében is valóban és teljesen eleget tenni a jogosult katonai igényeknek, és hogy részletekre ne térjünk, magában a lovasság elégtelensége, a tüzérségi anyag gyarlósága megsemmisítő itéletet mondanak védszervezetünk fölött.

Minő állapotok! Minő sértése, feladása a legjogosúltabb érdekeknek, minő kihívása a chaosnak, a veszélynek, a romlásnak!

Van-e ember a világon Andrásyt kivéve, a ki ily rendszert kitalálhatott volna?

A reform szüksége világos és kiáltó. A ki az uralkodó hű jobbágya, a monarchia barátja, a haza igaz fia, ellene kell hogy legyen e rendszernek. De a reform nemcsak szükséges, hanem, a mi többet ér, lehetséges is, mert mindazon érdekek, melyeket ezen rendszer mesterségesen egymásra uszít, voltaképen solidárisak és egymást támogatják.

Nem az a baj, hogy a közös hadsereg közös, hanem igenis az, hogy nem közös, hanem osztrák.

Mi. a kik a *„viribus unitis“* jelmondatában az államférfiúi bölcsességnek hódolunk, mi, a kik az erők tömörítésében találjuk egész politikánk alapeszméjét, mi, a kik nem szétforgácsolásnakés huzalkodásnak, hanem a központositásnak vagyunk barátai, mi, a kik inkább mint valahol a védelem ügyében a tömörségben keressük az érőt, a hatást, nem pedig az egymástél elszakitott szervezetekben, a széjeldarabolásban, az ellentétekben, melyek csak viszál-

kodásra és surlódásra vezetnek, mí, akik végre tudjuk, hogy a magyar hadsereg még több pénzünkbe kerülne, mint a közös: mi nemcsak hogy a hadsereget teljesen szétszakitani nem akarjuk, hanem kalamitásnak tartjuk, hogy a hadseregtől teljesen el van szakitva a két honvédség, és a midőn a hadseregbe a védelem hatálya és az erő fokozása végett be akarjuk vinni a nemzeti szellemet, akarunk egyúttal nagyobb egységet és akarjuk, hogy a honvédségek a hadsereggel szerves kapcsolatban álljanak.

De azt nem akarjuk, hogy a hadsereg nélkülözze az erő azon tényezőjét, melyet a nemzeti szellem ád és nem akarjuk, hogy a hadsereg a germanisatió, tehát a Hohenzollern-érdekek szolgája legyen és intézmény, mely annyival hathatósabban germanisál, minél inkább vonja körébe a nemzet minden fiát. Nem akarjuk, mivel ez ellenkezik a magyarság, a monarchia és dynastia érdekével, és nem akarjuk, mivel szükségesnek tartjuk, hogy megszünjék a nemzet idegenkedése a hadsereg iránt, mivel legfőbb ohajtásunk, hogy a nemzet a hadsereghez ragaszkodni és azért áldozni tudjon és mivel mindez teljes lehetetlenség, a meddig a hadsereg germanisáló volta által folyton folyvást a legbántóbban sérti a nemzet érdekeit és érzületét.

Tehát mit akarunk?

Évek óta sürgeti a fejedelem és sürgetik az alkotmányos testületek a magyar csapatok hazahozatalát és sürgetik a territorrialis beosztás. De hiába.

Méltóztassanak összehasonlitani, a kiknek erre alkalmuk van, a mozgósitás esetére megállapitott harczrendet a tényleg fennálló békeelhelyezéssel. Mit fognak látni? Az ember összecsapná a kezét a feje fölött. Azt fogják látni, hogy minden ottan van, a hol nem kellene lennie, mikor mozgósitani kell. Azt fogják látni, hogy az van egymástól legtávolabb, a minek, hogy mozgósitani lehessen, együtt kellene lennie. Azt fogják látni, hogy elébb fenekestől fel kell forgatni a viszonyokat és uj rendbe kell állitani, és csak akko

aztán lehet megkezdeni a mozgósitást. Azt fogják látni, hogy jó védszervezettel biró ellenség az ország szivébe nyomúlhat, mielőtt mi csak a mozgósitást is befejezhettük volna.

Gyorsan mozgósitani csak ottan lehet, a hol, mint Poroszországban, minden lehetőleg úgy együtt van, a hogy a mozgósitásnál ki kell vonulnia.

Ezért kellenek a területi hadtestek. A hol bizonyos területen minden együtt van, a mi a hadtesthez tartozik, hogy az egész szervezetében, minden parancsnokságával, vezérkarával, fegyvernemeivel, szekerészetével, műszaki csapataival és intézeteivel a lehető legkevesebb idővesztéssel és pótlással a harczszintérre vonulhasson. Az életet átalán nem lehet sablonirozni. Kivételek és kiegészitések mindig szükségesek lesznek. De a rendszernek ennek kell lenni.

Már itten ki fog tünni, hogy azon érdekek, melyek egymással mostan a hibás rendszernél fogva összeütköznek, nemcsak kiegyeztethetők, hanem egyenesen egymást támogatják.

Az állandó területi hadtestek nemcsak azon katonai érdekeknek tesznek eleget, hogy a mozgósitás esetére megállapitott harczrend és a békeelhelyezés lehetőleg összevágnak, hogy a mozgósitás a lehető leggyorsabb lehessen, hogy a csapatok minél többet és minél könnyebben gyakoroltassanak azon szervezetben, melyben a harcztéren működniök kell, hogy azok, a kik a harczban együtt működni hivatva vannak, egymást ismerjék és összeszokjanak: hanem kézzel fogható, hogy ezen rendszer sokkalta olcsóbb úgy békében, mint mozgósitáskor, mint az, a hol a csapatok folyton vándoroltak és mozgósitáskor azt kell összehozni, a mi legtávolabb van egymástól; de világos végre az is, hogy a területi hadtestek szervezése által a lakosság is bensőbb viszonyba léphet a sereghez, érdeklődhetik, melegedhetik iránta, míg a csapatokban, ha otthon és állandóan egy területen vannak, önként terjedni fog a házához való ragasz-

kodás és a nemzeti szellem, sőt, idővel magyarosodni fog még az idegen tiszt is.

Menjünk tovább. Törvényeink és Ő Felsége is rég azt rendelték, hogy a magyar ezredekben magyar tisztek alkalmaztassanak, és hogy nem ugyan a szolgálati és vezénynyelv, hanem az ezred-nyelv is a magyar legyen, magyarúl levelezzenek stb. A törvény és a Felség e rendelete egészen még most sincs teljesitve. Pedig e tekintetben még tovább is kell menni; a magyar csapatok szolgálati és vezénynyelvévé a német helyébe a magyart kell tenni. Ez által a germanisatió meg lesz szüntetve és a sereg egységének épségben tartása mellett is meglesz a nemzeti szellem. A hadsereg nem lesz többé kizárólag osztrák és német, hanem lesz, a minek lennie kell, közös, és magyar részében magyar. A nemzet fog hozzá ragaszkodhatni, fog érte örömest áldozhatni. De nyerni fog itt is a másik két szempont is, a gazdasági és a katonai, mert a csapatokat átalánosságban könnyebben és rövidebb idő alatt lehetend kiképezni. És hogy a vezényszó kétféle nem lehet, kevésbbé mondhatja a mai rendszer embere, mert ma háromféle vezényszóval megyünk háborúba. A jóravaló tiszt különben is anyanyelvén beszél a legénynyel és különösen hadjáratban kevésre fog menni e nélkül. A vezényszó pedig csak jel, jel mint a trombitajel, mely értelmét a hozzákötött mozdulattól nyeri és melyet a mozdulattal együtt kell megtanulni a tisztnek és a legénységnek, a szó legyen akár magyar, akár német, akár franczia, mint a seregnél divó vezényszavak közűl igen sok. Végre a vezényszó csak a csapat és a közvetlen ehez tartozó tisztnek viszonyában bir fontossággal, magasabb parancsnokságokban pedig épen nem. A magyar csapat kötelékében álló tiszttől pedig meg lehet kivánni annyit, hogy a magyar vezényszavakat megtanulja, de meg lehet kivánni többet is, meg lehet kivánni, hogy az, a ki a magyar és osztrák állammal közös hadseregben mint tiszt szolgál, a magyar vezényszavakat is, legalább szükség

esetére ismerje, attól pedig, a ki magyar csapatnál szolgál, hogy magyarul tudjon, a mi annyival könnyebb lesz, ha állandóan az országban fog állomásozni.

Mindemellett állani fog, hogy nagy nehézség a magyar tisztek hiánya a hadseregben. De ez csak addig fog állani, a meddig honvédségünk a hadseregtől egészen külön szakadt védszervezet lesz, és megszűnik azonnal, ha az illető terület honvédsége az illető területi hadtesttel szerves kapcsolatba lép. Ez összeolvadás ismét hathatós tényezője volna a nemzeti szellem terjedésének a hadseregben, és míg a magyar érdek sokkal, de sokkal többet nyerne, ha a hadsereg magyar része összeolvadva a honvédséggel, magyar szolgálati és vezénynyelvvel és magyar tisztekkel az országban állandóan elhelyezve volna, mint a mennyit vesztene feladása által azon külön honvédségnek, melyet, a mint napról-napra inkább kiderül, hasznavehető védszervezetté alakitani pénzügyi helyzetünk mellett úgy sem birunk; másfelől a monarchia védszervezete nyerne egységben, tömörségben és erőben, és mivel nem kellene annyi külön honvédintézetet fentartani és a seregbeli tisztek képezhetnék ki a honvédséget is, a mint történik Ausztriában, tetemesen leszállanának, de meg nem is nyomnák egyedül a mi vállainkat azon terhek, melyeket mostan elviselni nem tudunk, és melyek a mostani rendszer mellett mégsem elégségesek, hogy akár a honvédséget, akár a hadsereget a katonai tökély színvonalára emeljük.

A kivitelben, a részletekben nem fog minden oly simán menni, mint itt a papíron, és nehézségek lesznek.

Nem lesznek egyebek, mint egyszerűen az átmenet nehézségei. Ha ezektől mindig visszariadtunk volna, még ma is négykézláb futnánk az ős erdőkben. És legkevésbbé szabad az átmenet nehézségeitől visszariadni ott, a hol a fennálló állapot a védelem érdekével, a népek jólètével és a nemzeti érdekekkel egyaránt ellenkezik.

Midőn ilyennek látjuk védrendszerünket, be kell is-

mernünk, hogy azon támadások, melyeket a baloldalnak józan része is ki nem merülő szívóssággal intézett ellene, alapjukban jogosultak voltak, be kell ismernünk, hogy e támadások mögött hazafiúi motivumok, államférfiúi belátás állott. Hogy sikerre mindemellett sem vezettek, onnan van, mivel nem alapultak a jogosult érdekek valamennyien egyaránt és mivel nem jártak karöltve annak concret tervével, hogy mi volna a fennálló helyébe teendő. De a siker biztositva lesz azon percztől fogva, hogy felismertetik, miszerint e kérdésben valamennyi jogosult érdek, a katonai, a pénzügyi és a nemzeti, voltaképen solidaris és egymást támogatja. És e sikerben a főérdem, a történelem elismerése a balközépet és annak államférfiúi belátással biró vezéreit fogja illetni, és őket fogja illetni a köszönet első sorban, ha védrendszerünk oly átalakulást nyer, mely a dynastia fényének, a monarchia biztonságának, a népek gazdasági érdekeinek és a nemzeti szellemnek inkább felel meg a mostaninál.

A mi a balközépnek a közös hadügyminiszterium, a delegátiók ellen a véderő reformjával kapcsolatosan intézett reformtörekvéseit illeti: megvallom, ezekre nem tudok oly súlyt fektetni, ezeket nem tudom oly fontosaknak, oly elutasithatlanoknak tekinteni, mint magának a véderőnek imént körvonalozott reformját. De ha nem tudok nagy súlyt fektetni ezekre, viszont nem vagyok képes nagy súlyt fektetni a közös hadügyminiszterium és a delegatiók intézményének fenntartására sem. Sőt ha ezek útjában állanának az általános megnyugvásnak és a jó rend helyreállásának, ha ezek útjában állanának annak, *hogy kezet foghassanak azon férfiak, a kik hivatva lehetnek a haza jelen veszélyében vállvetve összeműködni a haza és a nemzet megmentésére* (habár másodrendű, avagy csupán theoreticus értékű, vagy végre legalább a haza jelen helyzetében *gyakorlati fontossággal nem biró* különvélemények félretételével is) a közös had-

ügyminiszterium és a delegátió előttem nem bir elég fontossággal, hogy ezt megakadályozzák.

Mert én, a ki jelentéktelen tehetségemhez és módomhoz képest magam is exponáltam magamat ez intézményekért, midőn zavarásuk beláthatlan zavarokkal látszott fenyegetni: kénytelen vagyok beismerni, hogy a delegatiók épen nem bizonyultak mintaintézménynek és a parlamenti controll hathatós eszközének, és annyival könnyebben ismerhetni be, a mit fel nem ismerni egyáltalán soha nem is lehetett, hogy anomalia az olyan felelős miniszter, a kit a parlament foruma elé nem vonhat. Mindakettőt tehát csak az elutasithatlan szükség védheti meg. Ily kényszeritő szükséget pedig nem látok, nem kivált akkor, ha a véderőnek a fentebbiekben körvonalozott reformja foganasittatik.

Tudva van, hogy a monarchiában ezelőtt nem is volt hadügyminiszterium, hanem ennek teendői megoszlottak Ő Felségének főhadsegédsége és a főparancsnokság közt. A hadügyminiszteriumot az alkotmány behozatala tette szükségessé. De azóta a viszonyok változtak és a dualismus folytán a hadügyminiszteriumban az oda tartozott ügyeknek épen azon része apadt jelentékenyen, melyet az alkotmányosság a törvényhozás körébe, a parlamenti controll és a miniszteri felelősség alá leginkább von. Ezeknek nagy része ugyanis, és pedig a törvényalkotásiak teljesen, a közigazgatásiak jelentékeny mérvben, a honvédelmi miniszteriumra mentek át és a hadügyminiszteriumnál csak azok maradtak, melyekre nézve a törvényhozási befolyás, a parlamenti controll, a miniszteri felelősség elvének érvényesitése a delegátiók által, és pedig valljuk be, hogy igen hatálytalanul gyakoroltatik. Ha tehát ezekre nézve módot találunk a parlamenti befolyás, ellenőrzés és a miniszteri felelősség érvényesitésére hadügyminiszterium nélkül is, és pedig a talán a mostaninál hatályosb módot is, akkor e miniszteriumra szükség nincs.

A honvédelmi miniszterium körébe esnek már mostan

is kizárólag a törvényalkotásra vonatkozó teendők és a hadkiegészités, de oda esik a katonai közigazgatás egy nagy része, még pedig a közös hadsereget illetőleg is. De a hadsereg administrátiója általán átmehetne a honvédelmi ministerium körébe minden nehézség nélkül akkor, ha az állandó területi hadtestek rendszere foganatosittatik, ha a főparancsnokság újra felállíttatik és Ő Felségének főhadsegédsége újra megfelelő szervezetet nyer. A területi hadtestek és a magyar szolgálati nyelv által az administratió magában is kétfelé esik, de ha a hadbiztossági ügyek, úgy mint Poroszországban, decentralisáltatnának, a mit a területi rendszer lehetségessé, a kezelés olcsósága és a hazai ipar érdeke kivánatossá tesz: akkor a miniszterium idevágó teendői, végezze azokat akár a hadügyi, akár a honvédelmi miniszterium, úgy is minimumra szállnak és a hadsereg érdekének és egységének szempontjából is annyival inkább bizhatók a honvédelmi miniszteriumra, mivel a törvények keretén belül a főparancsnokság meghallgatása mellett Ő Felsége által szentesitett szabályok alapján végeztetnének, mely szabályok megtartását végre a főparancsnokság és ezáltal Ő Felsége mindenkor ellenőrizheti.

Az egységes hadsereg kiképzésére és oktatására, a fegyelemre és átalán a szolgálatra vonatkozó szabályokat és az előléptetési javaslatokat a főparancsnokság dolgozza ki, és a mennyiben az illető államban elhelyezett csapatokra vonatkoznak, az illető állam honvédelmi miniszterével közli, a ki az elért egyetértés után saját felelőssége alatt, vagy ha egyetértés nem létesülne, saját véleményével terterjeszti fel azokat Ő Felségéhez szentesítés, illetőleg eldöntés végett.

Tudjuk, hogy noha három külön védszervezetünk, három miniszteriumunk és két főparancsnokságunk van, a szabályoknak, a törvény értelmében is, most is azonosoknak kell lenni, és ha az egyetértés lehetséges ma, lehetséges lesz akkor is; ha pedig különleges viszonyok által indokolt

csekély eltérések lehetségesek ma, lehetségesek lesznek akkor is. Az előléptetéseket illetőleg, ugyane rendszer áll fenn ma a honvédségnél. De világos, hogy az egyetértes könynyebb, ellentétek és összeütközések ritkábbak lesznek, ha egy főparancsnok és két honvédelmi miniszter, mint ha három miniszter és két főparancsnok egyetértése szükséges.

A szabályok végrehajtása, a kiképzés és a szolgálat vezetése a főparancsnokot illetné, mint illeti a honvédségnél ma, s a midőn e végrehajtást a miniszter is, Ő Felsége is ellenőrizhetik, és a midőn a főparancsnok Ő Felségének, de utolsó sorban a haditörvényszéknek is felelős, a mi katonai ügyekben a parlamenti felelősségnél többet ér: aggodalomra ez semmi irányban sem adhat okot.

Azt hiszem, bármi különbözők legyenek a szempontok: nincs szempont, melynél fogva ezen rendszer a mostaninál előnyösebb ne volna. Én azt hiszem, hogy Ő Felségének, továbbá a custozzai babéroktól övedzett nagy hadvezérnek, mint főparancsnok, és ily hatáskörrel felruházott honvédelmi minisztereknek kezében megnyugvással látnák a népek azon hadsereget, mely most már sem közös, sem magyar, sem osztrák, hanem „Ő Felségének hadserege“ volna.

A főparancsnokságával hasonló hatáskörrel felruházott admiralitás mellett hasonló rendszer volna Ő Felségének tengerészetére nézve létesithető.

Mire kell tehát még a közös hadügyminiszter és a védügyekben a delegatió?

A budgetre és budget-tárgyalásokra.

De ha behozzuk a poroszhoz hasonló azon rendszert, hogy meg lévén állapitva évek sorára a véderő szervezete és létszáma, ehez képest ugyanennyi időre átalányilag megszavaztatik a költség is, felmerülő szükség esetén pedig — a mi csak ritka kivétel lehet — a póthitelt a honvédelmi miniszter kéri a törvényhozástól: akkor a közös hadügyminiszter és a delegatió e tekintetben sem szükséges.

És miután a különben is jelentéktelen közös pénzügy-

miniszter teendőit más alkotmányos közegekre könnyen át lehet ruházni: marad a közös miniszteriumból és a delegatiókból csupán Ő Felségének külügyminisztere és a két parlamentek egy-egy külügyi bizottsága, mely akár évről évre, akár esetről esetre ül össze, hogy a külügyek állásáról és vezetéséről, valamint eddig, úgy ezután is — ne tudjon meg semmit is.

Ha a megelőzőkben sok tekintetben igaza van a balközépnek, teljesen igaza van, azt hiszem, az 1867-iki kiegyezkedés oldalát illetőleg.

Nem tartozik ide a bankkérdés. Ebben a tekintetben a kiegyezés nem köt bennünket. Ez az Andrásy-rendszer privát mulasztása.

Inkább tartozik ide, hogy Ausztriának módjában volt leszállítani a kamatfizetést államadóssága után, anélkül, hogy aránylag leszállott volna azon járulékunk e kamatfizetéshez, melyet magunkra róttunk Ausztria iránti politikai tekintetekből. Ép úgy követelhetné Ausztria e járulék csorbíthatlan továbbfizetését akkor is, ha maga teljesen megszűntetné a kamatfizetést.

Ide tartozik azonban első sorban, hogy egy ugyneve, zett vám- és kereskedelmi szerződés folytán közös vámterületet képezünk Ausztriával. E vám- és kereskedelmi szerződés a mi érdekünket az osztráknak nemcsak alárendelte, hanem teljesen feláldozta, piaczunkat Ausztria javára monopolizálta, bennünket Ausztriának könyörtelenül kiaknázott gyarmatává tett, melynek progressiv elszegényedése elkerülhetlen, pusztulása, ha igy tart, szükségszerű.

Beszélve anyagi romlásunkról, az Andrásy-rendszer alatt, nyiltan vallottam, hogy azokkal tartok, a kik önálló magyar vámpolitikát, és ebben a magyar ipar javára védelmet követelnek.

A professorok inkább, mint az államférfiak, — mert ez utóbbiak csaknem kivétel nélkül ragaszkodtak a viszonyokhoz mért védrendszerhez, —. de a professorok mondom, részint a szabad-kereskelem elvét, részint a védvámot pártotlák, illetőleg hirdették a tudós ismeretes csalhatatlansági gőgjével egyedül jogosultnak, ámbár kivételkép a szabad kereskedelem apostolai, egy Mill is, megengedték hogy a védvám jogosult lehet valamely iparág meghonositásának czéljából.

De csak nálunk akad olyan professor, a ki védi a mi mostani vámpolitikánkat. Ezen rendszer szerint szabad kereskedelmet kell követnünk annyiban, hogy a megerősödött osztrák ipar mellett hazai ipar ne keletkezhessék, a mi van is, tönkremenjen. De a védvámot is alkalmaznunk kell, még pedig a nem osztrák ipar irányában, hogy az osztrák ipart a külföldi verseny ellen óvjuk, megerősitsük, hogy egyedül az osztráknál vásárlojunk, és pedig sokkal drágabban, mint a hogyan adná nekünk áruit az angol és a franczia; tehát menjen ki több pénz az országból, mint a mennyiért különben ugyanazt az árut megkapnók, de azt a több pénzt kapja az osztrák, a hogyan dukál egy gyarmatnál, melyre joga csak az osztráknak van.

Ezen rendszer folytán továbbá a magyar állampénztár a monarchia határain az osztrák ipar védelme és Magyarország elszegényitése végett szedett vámból nem azon arányban húz jövedelmet, a milyenben az ország a behozott árukból fogyaszt, hanem húz sokkal kevesebbet, csupán 30⁵/₀-t

Ezen vámszövetségben továbbá Ausztria czukor- és söradó fejében évről-évre emelkedő milliókat vesz be fogyasztási adóúl. Ezen fogyasztási adót fizeti nagy mértékben Magyarország, melynek gyárai az osztrák versenyben megbuktak. Tehát nemcsak az osztrák ipar nyer rajtunk, hanem az általunk fizetett adót is, — milliókat — az osztrák kapja.

De a megfizetett fogyasztási adó a gyárosnak vissza-

térittetik, ha áruját a monarchiábol kiviszi. Ezen visszatérítés 1872-ben 7.075,047 frtra rúgott. Ennek harmincz százalékát fizeti Magyarország. De Magyarország bevétele ily fogyasztási adóból 1872-ben volt 1.166,272 frt. Tehát itt is, a hol Magyarország nem fogyaszt, hanem az osztrák árú a külföldre megy, Magyarország téríti meg az osztrák gyárosnak azt a fogyasztási adót, melyet Ausztria szedett be.

Csoda-e ezen rendszer mellett, hogy szegényedünk, kogy pénzünk kiszivárog? Szőtt és kötött árúkért mintegy 140 millióval, fémárúkért ötven, bőrárúkért mintegy 25 millióval stb. kénytelen az ország événként a külfölduek, jelesen Ausztriának adózni, holott épen ezen iparágakra a feltételeket birjuk és csak némileg is észszerű vámpolitika mellett mindezt itthon is elé lehetne állitani és a tömérdek milliók itthon maradnának.

A hivatalos kimutatások szerint 1871-ben bevitelünk 472 millió forintra, kivitelünk csak 257 millióra rúgott. 1872 ben az arány még kedvezőtlenebb, mert a bevitel 488, a kivitel 313 millió forint volt. Itt van az országos deficit, igy megy ki a pénz. Meddig fogjuk birni ezt a rendszert?

De nem csak pénzünk megy ki. Pénz- és keresetforrásaink is bedúgúlnak ezen rendszer folytán. Elpusztúlt a szepesi szép len-ipar, az erdélyi gyapjú-ipar, a czukor- és szeszgyárak, a karton-gyárak, a papir-gyárak, a posztó- és bőr-ipar és romlásnak indúlt számos kézművesség.

Minderre nincsen más segitség, mint önálló magyar vámpolitika. Állam, melynek vámpolitikája idegen érdeknek van alávetve, csak gyarmat; önálló vámpolitikája van Svéd- és Norvég-országoknak, holott szintén egy monarchiát képeznek, önálló vámpolitikája Oláhországnak, holott török fensőség alatt áll.

Az, hogy önálló vámpolitika mellett a vám által, mely 4—500 millió forintnyi évi bevitel mellett 10%-el számitva 40 millióra menne, jelentékenyen emelkedne az állam jövedelme, egészen mellékes szempont annak súlya mellett, hogy

ezáltal vagyonosódna, gazdagodna maga az ország, az egész lakosság.

Mert a védvám által nem csak az ipar képesittetik erősödni, fejlődni. Ha itthon ipar fejlődik, a termelő, a gazda könnyebben, gyorsabban és jobb áron adja el terményeit, mert biztos és állandó vevőre talál a belföldi iparban, nem függ az ár többé kizárólag a külföldi conjuncturától, és nem rothad el az, a mi a külföldnek nem kell, hanem elfogy itthon, mivel a lakosság jelentékeny része, mely eddig szintén termelt, most már iparossá vált és a termelőnek uj vevője. Valamint a nagy városok közelében emelkedik a föld és a termények értéke, úgy fog emelkedni a felvirágzó ipartelepek közelében is. A kereskedő pedig a termelő és a hazai ipar közti transactióban sokkal biztosabb és sokkal jövedelmezőbb és az idegen üzér által sokkal nehezebben hozzáférhető működési tért nyer, mint a minőt nyújt a jelenlegi forgalom Magyarország és Ausztria közt, melyben különben is az oroszlánrész az osztrák kereskedőé, melynek csupán bizományosa a magyar.

De midőn a mi iparunk sokkal fejletlenebb, mint az osztrák, midőn sok iparág, melyet a védvám Ausztriában fenntart, nálunk védvám mellett sem létesülhetne, mivel a fejlődés itt is csak fokozatos lehet; midőn tehát ezen czikkekre egyátalán nem fogunk vagy legalább sokáig nem fogunk vámot róni, piaczunk nem lesz többé az osztráknak monopoliuma, a külföldi ipar versenyezni fog az osztrákkal, kereskedőnk transactióba léphet a külfölddel, nem lesz többé egyedül Ausztriára utalva, az pedig pangó magyar tengeri kereskedelem és Fiume létjogot és életerőt nyerhet, virágzó és gazdagodó kereskedelmünk támadhat, és a magyar fogyasztó az iparczikkek legnagyobb részét olcsóbban fogja kapni, mint most, a hol a magyar-osztrák vámszövetség magyar ipart fejlődni, és a külföldit nálunk megjelenni nem engedte, hanem monopolisálta az osztrák javára a magyar piaczot.

De a külfölddel való forgalom ez élénkűlése nem csak ez utakon emeli vagyonosodásunkat, hanem a külföldi vállalkozási szellemmel együtt közelebb fogja hozzánk hozni a külföldi tőkét is, és már magában a hazai iparnak nyujtott védelem is vonzerőt fog gyakorolni az idegen vállalkozóra és tőkére, mig a mostani viszonyok közt igen természetesen még a hazai vállalkozási szellem és a hazai tőkeerő is Bécsnek fordúl és Magyarország ez uton is kiszivatytyúztatik Ausztria javára. Csak így fog a maga lábán állani gazdasági életünk, csak így lesz vége annak, hogy egész jólétünk a kalász élén balanciroz és hogy egy rosz termés hasra ejti az egész országot.

De midőn véget akarunk vetni egy rendszernek, mely a monarchia egyik felét a másiknak javára kiszivattyúzza, és így utolsó sorban magát a monarchia békéjét és lételét veszélyezteti: óvakodnunk kell, hogy hasonló hibába ne essünk. Bennünket nem vezethet Ausztria iránti ellenséges indulat, de nem még az sem, hogy Ausztria kárán akarjunk nyerni. Meg kell adnunk Ausztriának minden lehető előnyt, a legelőnyösebben állitott nemzetek sorába kell állitanunk minden tekintetben, hozhatunk neki áldozatokat is, de ragaszkodnunk kell önálló vámpolitikánkhoz, szabadulnunk kell a gyarmati állapotból, mert különben Magyarországgal együtt a monarchia roskadna össze és a miénket megfojtani akaró osztrák ipart megfojtaná a porosz.

Fognak akadni kétségkivűl, a kik azt mondják: mire való mindezzel eléállani ma, midőn ezekről úgy sem, hanem egyedűl a pénzügyi súlyegyen helyreállitásáról lehet szó?

Elvitathatlan, hogy befolyásos részen is tért foglalt e korlátolt felfogás.

Válaszom az:

hogy ha ma pottyanna az égből annyi pénz, hogy a pénzügyi súlyegyent helyreállithatnók rögtön, az eddigi rendszer, valamint eddig, úgy ezután is, rövid idő ismét oda

juttatna bennünket pénzügyileg is, a hol ma állunk, és hogy az orvoslást és a biztositékot ez ellen csupán gyökeres rendszerváltozás adhatja meg;

hogy financziánk súlyegyene mellett is buknia kellene a magyar államnak, ha minden téren elhanyagolt vitális érdekeinek sietősen és hatályosan segitségére nem megy;

hogy valamint az előbbi fejezetben kimutatottnak vélem, hogy rosz financziánk rosz politikánk szükségszerű folyománya, a mint hogy általán rosz politikának rosz financziákra elkerülhetlenűl vezetni kell: a baj is csak az oknak, a pénzügyi zavar is csak a rosz politikának megszüntével, józan és egészséges, az állam és a lakosság érdekeit minden téren felkaroló politika követése által szünhetik meg.

Míg a mostani rendszer mellett törűlhetünk és reducálhatunk annyit, hogy az állam húsába és elvenébe metszünk, az adókat pedig felemelhetjük odáig, a hol *Sennyey* szerint az adófelemelés természetét változtatja és adóhátralékká lesz, és még sem fogjuk kiküszöbölni a deficitet, még sem fogjuk rendezni pénzügyeinket, hanem csak az államgépezet működését bénitjuk, vitális államérdekeket áldozunk fel, és nagyban segitjük elé a népnek szegényedését, és igy még biztosabban jutunk a végromláshoz: azt hiszem másfelől, hogy mindenki, a ki elfogulatlanúl kisért helyzetünk és bajaink vizsgálatában, be fogja ismerni, hogy átalán a közjóléthez és különösen a pénzügyi rendezéshez is hatályosan járúlna hozzá a magyar állam érdekeinek érvényesitése a kormányzat minden ágazatában.

Az administratió, az igazságügy, a védszervezet és egész közgazdasági politikánk megváltoztatása azon irányban, a mint azt a magyar érdekből kiindulva kijelölni megkisérlettem: nem csak a magyarság, a rend, a közbátorság, az igazságszolgáltatás, a honvédelem, a közjólét jelenleg súlyosan sértett, veszélyeztetett, sőt sok tekintetben teljesen feláldozott érdekeinek fog eleget tenni, hanem azt hiszem, sike-

rült kimutatnom, hogy egyúttal a kormányzat mind amaz egyes ágaiban jelentékenyen leszállitaná a költségeket is, részben pedig új és nevezetes jövedelmi forrásokat nyitna, olyanokat, melyek nem a közjólét, az adóképesség rovására nyilnának, hanem megnyilnának a közjólét és az adóképesség emelésével együtt.

Ellenben a jelen rendszer fenntartása mellett a takarékossági törekvés, a törlés, a reducálás mindenütt feljajduló érdekekbe, többnyire a tehetetlenségbe ütközik, és ha két év óta halljuk mindenfelől, minden párttól, minden minisztertől a megtakaritások és a recductiók szükségét a legszebb egyértelemmel hangoztatni, és a megtakaritások és reductiók mégis elmaradnak: oka az, hogy a mostani rendszer fenntartása mellett el lehet kergetni egy pár segédfogalmazót, lehet veszekedni egy-egy krajczár megtakaritása fölött, de jelentékeny megtakaritások és reductiók nem lehetségesek, mert minden törlés az állam testébe vág, minden reductió az államgépezet megbénitásával, minden megtakaritás egy-egy jogosult vagy épenséggel vitális államérdek feláldozásával, egy-egy intézmény, egy-egy osztály megtámadásával azonos, és az államhatalmat még tehetetlenebbé, feladatainak teljesitésére még képtelenebbé, a rendetlenséget, zavart és a romlást még nagyobbá, a lakosságot még elégedetlenebbé tenné.

Tisza Kálmán ezt ismerte fel, midőn látva, hogy pusztán adófelemelés és takarékosság bennünket megmenteni nem fog, az 1875-re kért indemnitás tárgyalása alkalmával azt mondta, hogy; „egyoldalúnak látom a kormány politikáját, azaz olyannak, a mely a legegyszerűbb, legkönnyebb, bár nem épen kellemetes eszközhez folyamodik, t. i. az adózók srófolásához, a nélkül, hogy az ország pénzügyi érdekeiről legkevésbbé is gondoskodnék. Igy pedig meggyőződésem szerint Magyarország pénzügyeit rendezni nem lehet, mert ezt csupán adófelemeléssel tenni akarni, ha e mellett hitelviszonyaink olyanok, hogy jóhitelű emkerek csak

20, 40, 60%-es kölcsönökről beszélhetnek, tiszta lehetetlenség és képtelenség, és csak azért elodázni a dolgot, hogy majd mikor már ezen a módon sem megy, egy tökéletesen elkoldúsodott nemzetnek kelljen a bajokkal szembe nézni; ezt nem haszonnak, hanem kárnak, veszedelemnek tartom. Nem tiltakozom az áldozatok ellen — ismétlem: kész leszek azok meghozatalára, mint bárki; kész azok megszavazására, de csak azon feltétel alatt, ha igenis látom, hogy nem ily egyoldalú, hanem egy a helyzetet az ő egészében felfogó politika követtetik, melynek eredménye az áldozatok árán a kibontakozás lehet, nem pedig a tökéletes tönkremenés.“

A haza hálája illeti Ghyczyt, hogy legalább a könynyelműség pazarlásának véget vetett és a hazafiak áldozatkészségére appellálni mert.

De a puszta megtakarítás és adófelemelés nem fogja a hazát megmenteni, nem fogja pénzügyeinket rendezni.

Bünösnek kellene mondani azt, a ki az adóemelés elleni olcsó izgatási eszközhöz folyamodnék hitvány pártérdekben.

De tisztában kell lennünk azzal, hogy az adófelemelésnek határa van, hogy azzal nem szabad aláásni az adóképességet, megrontani az adóalapot, és számítanunk kell azzal, hogy pusztán adófelemeléssel még ezek árán sem gázolnának ki a bajból. A haza helyzete fiainak áldozatkészségét követeli. Levegőt kell hogy kapjunk, különben megfuladunk, és ezért nincs idő deliberálni az adótörvény-javaslatok fölött. Talán nem lesz elkerülhető egy-egy érdek megsértése, egy-egy igazságtalanság. De midőn ezt felismerjük, és midőn be kell ismernünk, hogy a gazdasági érdekeinkkel ellenkező és általán rosz adórendszer hiányai és visszásságai az adófelemelés által csak fokozódni fognak: végre a mi hét éven át elmulasztatott, hozzá kell látni, hogy az adók mostani chaosa helyett az ország viszonyainak megfelelő adórendszert kapjunk és hozzá kell látnunk,

hogy az ország érdekeinek és viszonyainak megfelelő közigazgatási és gazdasági politika által a terhek csökkenjenek, a jólét emelkedjék, a nemzet gazdasági élete fejlődhessék.

Ezek mellőzésével, puszta erőszakos reductióval és adófelemeléssel a súlyegyent helyreállítani nem csak hogy lehetetlen, hanem a kisérlet maga is veszélyes.

Igenis tegyünk eleget a pillanat sürgető szükségének. De államháztartásunk rendezéséhez tervszerű, körültekintő, az ország és a nép gazdasági életének minden mozzanatára tekintettel levő *nagyszabású rendszabályokra* van szükségünk, habár ezek az egyszerű adófelemelésnél több időt is igényelnek.

Hét évi kicsapongás eredményeit elescamotirozni nem lehet. Ilyen betegségre nem egy metszés, hanem cura, hosszú cura kell.

Ha erőszakos rendszabályok által egyszerre akarnánk véget vetni a bajnak, ugyancsak azoknak hibájába esnénk, a kik a bajt reánk idézték.

Ugyanazon emberek, a kik még csak az imént mindent egyszerre akartak felfújni, mostan egyszerre el akarják fújni a deficitet.

A mint éveken át azt hitték, és azt vitatták, hogy a kiadásokat derűre-borura lehet emelni, most ugy látszik, azt hiszik: derűre-borura lehet reducálni és helyre lehet állítani egyszerre a súlyegyent.

Pedig ez lehetetlenség. Mindakettő a könnyelmű optimismus, az eszmenélküliség politikája.

A milyen állapotba hét éven át hozatott, két év alatt az államháztartás rendezve semmi esetre nem lesz; ez lehetetlenség, erőszakolása a nép gazdászati életét, az állam lételét ásná alá. Ellenkezőleg, tervszerű és nagyszabásu gazdasági politikával fokozatosan kell közelednünk a rendezéshez, több évre kell elosztani a népre rovandó áldozatokat és emelni a közjólétet, és ha ezekkel kapcsolatosan

sikerülne önállósitani gazdászati életünket, pénz- és hitelviszonyainkat, és ha ezek által nem két év, hanem teszem öt év alatt, a midőn a legújabb nagy kölcsön lejárt, államháztartásunk rendezve, hitelünk helyreállítva lesz: meg lehetünk elégedve, nyugodtan nézhetünk a jövőbe.

Hanem erre adófelemelés és reductió nem elég. Erre rendszer-változás kell és kell egyike azon nagy pénzügyi miveleteknek, melyekkel hasonló helyzetben más nemzetek bontakoztak ki a zavarból.

Ilyen mivelet szükségére utalt báró *Sennyey* már a kilenczes bizottságban.

A legutolsó kölcsönnek legsajnosabb oldalát abban látva, hogy épen az államjószágokra nézve vesztettük el szabad intézkedésünk körét és lehetőségét, elkerülhetlennek látta, hogy az államjószágoktól meg kell válnunk. „Én hajlamaimnál fogva — ugymond — igen nehezen veszem erre magamat; de másrészről elismerem, hogy nemzetgazdászati szempontból a dolognak van egy előnyös oldala is.“

És csakugyan, ha meggondoljuk, hogy az államjószágokat és állami iparvállalatokat a sokkal termékenyebb magánkezelésbe bocsájtva, ez által jelentékeny újabb lendületet adunk a gazdasági és társadalmi fejlődésnek, jelentékeny pénzerőt bocsáthatunk az állam rendelkezésére, évek sorára biztositjuk költségvetésünkben az egyensúlyt, menekülhetnénk a 153 milliós kölcsön visszafizetésének nyomasztó gondjaitól, módot kaphatnánk hozzájárulni a valuta rendezéséhez és az önálló nemzeti bankügy megalapitásához, tehát állam- és népgazdászati bajaink főokának megszüntetéséhez: azt fogjuk mondani, hogy *Sennyeynek* itt is igaza van.

Ha az államjavaktól meg kell válnunk, ez az Andrásy-gazdálkodásnak mindenesetre egyik legsajnosabb eredménye lesz. De azért, hogy az államjavak által rendezkedünk, szegényebbek, mint ma tényleg vagyunk, nem leszünk, és jobb,

ha rendelkezünk az államjavaktól megválva, mintha az államjavakkal *elveszitjük* a magyar államot is.

Bizonyosan, — és hogy lehetne máskép? — fájni fog sok becsületes jó magyar embernek a szive, ha látni fogja, mint kénytelen az új magyar állam rövid hét évi fennállása után dobra ütni az ősök bölcseségének és takarékosságának ezredéves szerzeményét, ha látni fogja, mint sülyed lábunk alatt a föld, melyen a magyar szent korona dús javai elterülnek.

De talán ez a szomorú kénytelenség is hozzá fog járúlni, hogy az a sok becsületes jó magyar ember valahára felnyissa a szemét, nehogy lábunk alatt Magyarország süppedjen el.

Midőn ország-világ már arról kezd beszélni, hogy a hét év előtt inaugurált magyar állam önmagát fentartani képtelen, midőn a bécsi firkász szemtelensége már azt kiáltja reánk, hogy Magyarországot gondnokság alá kell helyezni: akkor nincs több idő a tétlenségre.

Avagy meddig vesztegeljünk, meddig vergődjünk még? Két éve ismerjük ijesztő helyezetünket, és mindeddig tettünk-e csak valamit is, hogy kibontakozzunk?

A vérmes elbizás, a téveszmék, a könnyelműség, a pazarlás orgiáitól elzsibbadt nemzet mikor fog ébredezni?

Avagy még nincs-e itt az idő, többet törődni a haza érdekeivel, mint a konczczal, az önérdekkel, a régi rokonszenvekkel és ellenszenvekkel, kibontakozni a könnyelműségből és gondatlanságból, szakitani a gyámoltalan ideologok, lelketlen izgatók és hiú szájhősök által portált téveszmékkel?

Nincs-e még itt az ideje, nem azt kérdeni többé: mit kiván a liberalismus, mit a democratia, mit a franczia doctrina, a német theoria, hanem valahára kérdeni, hogy mit kiván a magyar érdek? — keresni a kiindulást nem bizonyos el-

vekből, hanem az adott viszonyokból, a czélt nem bizonyos elvekben, hanem a haza érdekeiben?

Lehetetlen, hogy a nemzet fel ne ismerje, hogy ma inkább, mint valaha „minden lehető haladasaink közt legsürgetőbb a jó rendnek haladása, nem mint ellensége, hanem szövetségese a szabadságnak", hogy ma inkább mint valaha, kénytelenek vagyunk beismerni, hogy: „hathatós és nem nominális kormányra van a nemzetnek szüksége, hogy boldogúlhassanak, státusférfiakra és nem prókátorokra, hogy nagyok lehessenek."

Lehetetlen, hogy a nemzet ne pártolja azokat, a kik a hét év bűnei által bomlásnak és romlásnak inditott Magyarországot consolidálni és conserválni akarják, a kik erőteljes, felvilágosodott, nemzeti conservativ politika által talpra akarják állitani az Andrásy-politika által minden éren elhanyagolt és aláásott magyar érdekeket, erősiteni akarják a magyar államot és a magyar elemet a mostaninál olcsóbb és egyszerűbb, de oly közigazgatási rendszer által, melylyel a rendet és a magyar érdeket az ország minden részében hatályosan megvédeni lehessen, egészségesebb parlamentarismus, olcsóbb és hatályosabb igazságszolgáltatás, nemzeti szellemtől áthatott, de a mostaninál kevésbbé terhes védrendszer, józan, önálló és a magyar érdekeket felkaroló gazdasági politika által, és a kik mindezt akarják, hogy rendet és szabadságot, jóllétet és nemzetiséget, szellemi erőt és anyagi boldogoságot adhassanak az országnak.

Fel fog ugyan támadni még egyszer a régi téveszmékhez, a szereplés dicsőségéhez, a konczhoz ragaszkodók consortiuma, hangoztatni fogja még egyszer a régi phrásisokat és a régi rágalmakat, hogy még egyszer fojtogató markába kaphassa a nemzetet.

De hisszük, hogy a nemzet kiábrándúlt; hisszük, hogy a lelketlen ámitók, a gyámoltalan izgatók, a könnyelmű

dilletansok helyett államférfiakat, az idegen eszmék helyett a magyar érdekeket, a corruptió helyett a becsületességet akarja.

Ki kell bontani a zászlót! A zászlót, melyre nincs felirva más egyéb semmi, csupán a magyar érdek. Valljunk szint és sorakozzunk. Álljunk készen a nyilt csatára, melyben egyedül nyerheti meg alkotmányos párt a többséget alkotmányos országban. Hogy sokan vagyunk-e vagy kevesen, azt ki tudná megszámlálni ma? De várakozni nincs mire, és volnánk bármi kevesen, ez csak egy okkal több lehetne, hogy mindenki erejének egész teljével tegye meg kötelességét, félretéve az önérdekre való minden tekintetet. *Dessewffy Aurél és Széchenyi István* megtanitottak bennünket, hogy férfi a férfi egymagában is, és hogy támaszt nyerhet, a tömeg tapsainál becsesebbet, a férfisziv ama büszke bátorságában, melyre nem képes a hiú és az önző, de melyet megád egy szent kötelesség önmegtagadó teljesitésének emelő tudata.

Dolgozzunk, ha kevesen vagyunk, hogy sokan legyünk.

És ha a választások napján, akkor, a midőn tán Magyarosszág léte fölött fog eldőlni a koczka, a győzelem újra az ámitóknak és a szájhősöknek jutna? Ha újra a vergődő impotentia, a lelketlen ámitás, a bűnös könnyelműség fogja kezébe kapni a nemzetet? Ha csakugyan Lengyelország sorsa vár reánk? Ha csakugyan az legyen sorsünk, hogy mivel államunkat megszilárditani és fenntartani képtelenek vagyunk, kezét az idegen teszi reánk? Ha lábénk alatt csakugyan süpped az ország? Ha talán, mint 1849-ben vagy 1866-ban még egyszer átnyomul a Kárpátokon a kozák vagy a burkus, és ekkor majd talán azért, hogy régi és szent királyaink törvényes vére helyett idegen legyen úr e földön? Akkor az éghez fog kiáltani a nemze rettentő jajszava irgalomért, de késő lesz.

Mert történhetnek csodák, ès végnélkül való irgalom

lakhat az égben, de nemzetet, mely megmentését nem akarja, nem menthet meg a csoda és a végnélkül való irgalom sem.

És vajjon akkor is a nemzet ámitói jó egészségben és jó kedélyben fogják-e nézni a nemzet bukását, mint nézték 1849 után?

Vajjon akkor is a nemzet ámitóival szavazott Csengeryek okos könyveket fognak irni, hogy a bukást előrelátták, de a sorsnak kerekébe nem haphattak? — mig a hűnek remedium nem fog maradni más egyéb, mint talán egy golyó, hogy szétfecsentse agyvelejét, menekülve a kintól: pusztulva látni honát, veszve nemzetét, melyet virágzásnak és jólétnek indithatott volna a hazafiság és statusférfiúi belátás, de tönkretett könnyelműség, önzés és ámitás.

ÁSBÓTH JÁNOS IRATAI:

EGY BOLYONGÓ TÁRCZÁJÁBÓL.

(Svájcz és Délnémetország.)

Két kötet. — Ára 1 frt. — Pfeiffer Nándor. 1866.

A MAGY. KIR.

HONVÉDELMI MINISTERIUM MŰKÖDÉSE.

1867—1872.

A minister úr megbizásából hivatalos adatok alapján.

HÁROM NEMZEDÉK.

Széchenyi és Vörösmarty. — Kossuth és Petőfi. — Deák és Arany.

Franklin-társulat. 1873.

„Alig emlékezünk rá, hogy bárki, a ki ujabban magyarul irt, ily sokoldalu müveltséget, ennyi eredeti gondolkozást, gondolkozásában ily világos itéletet, ennyi elmésséget, emelkedettséget és müvelt izlést tanusított volna.“

Reform.

Asbóth János iratai:

A SZABADSÁG.

Ráth Mór. 1872.

Tartalom: A természeti viszonyok befolyása a szabadság fejlődésére. A szabadság és az emberi természet. Az antik világ. A zsidó világ. A kereszténység viszonya a zsidósághoz és az antik világhoz. A kereszténység mint az individualismus ébresztője. Az intellectualis fejlődés és a szabadság. Függelék: A gyakorló politikáról.

E müvet bel- és külföldi lapok következőleg ismertetik:

„Mély és világos gondolkozás, tömör irály szerzőt kiválóan jellemzik.“ Reform.

„Örömmel tartozunk fogadni minden olyan jelenséget, mely komoly tanulmányon alapuló önálló gondolkozásnak képezi tanubizonyságát a tudományos irodalom terén. Ilyen gyanánt kell elismernünk Asbóth János irótársunknak, az ifjabb iró-nemzedék egyik legkomolyabb törekvésü és szép tehetségü tagjának, a „Szabadságról“ irt munkáját.“ Hon.

„Történeti és bölcsészeti munka, önálló felfogással, sok ismerettel, nag ygonddal irva; — de olvasókönyvül a nagy közönség számára, mely haszonnal és élvezettel olvasandja azt.“ B. Közlöny.

„Die Freiheit“ ist ein Füllhorn der glänzendsten modernen Gedanken, der ungarischen Nationalliteratur in eleganter Sprache angeeignet und in klarer, durchsichtiger Prosa dem Verständniss aller Gebildeten nahegelegt.

Einen der interessantesten Abschnitte dieses Buches bildet derjenige über die Juden. Asbóth ist in das Wesen und in die Geschichte des Judenthumes tiefer eingedrungen, als vielleicht mancher hebräische Theologe. Jedenfalls steht Asbóth auf der Höhe der heutigen Wissenschaft in diesem Fache.“ Pester Lloyd.

„Obwohl wir die Grundanschauung des Herrn v. Asbóth in bedeutendem Masse modificiren mussten, und aus seinem schematischen Principe heraus die Beurtheilung einzelner Thatsachen als ganz zutreffend nicht einräumen konnten, so fallen doch schliesslich seine Resultate mit den unserigen zusammen, und wir können daher um so freudiger der Einsicht, dem Scharfblick, der Gedankentiefe und der Vorurtheilslosigkeit unseres Autors die vollste Anerkennung widmen.“ Allg. Ztg. d. Judenthums.

„Johann Asbóth, ein talentvoller junger Schriftsteller, einer der wenigen unter den ungarischen Literaten, die den unerquicklichen politischen Wirren fern bleiben, und sich mit ernsten Studien befassen, hat das ungarische Lesepublicum mit einem vorzüglichen kultur-historischen Werke überrascht, welches freilich, wenn es in deutscher Sprache geschrieben wäre, mehr Anerkennung finden würde, als man es heute hier bei dem politischen Taumel der Ungarn erwarten kann. Nat.-Ztg.
